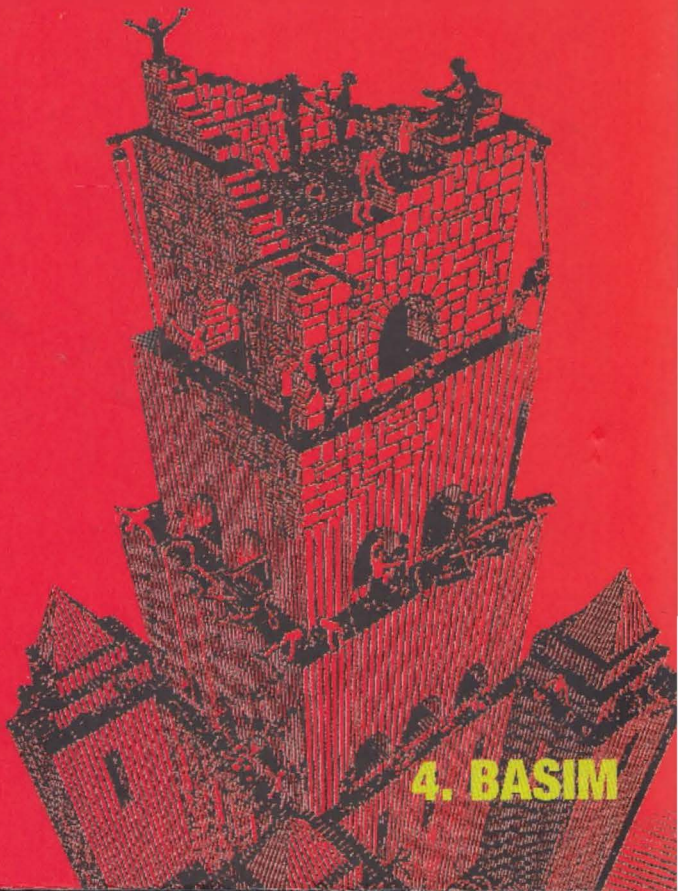
İTHAKİ >FELSEFE

İDEOLOJİ

LOUIS ALTHUSSER

VE DEVLETİN İDEOLOJİK AYGITLARI

4. BASIM

ithaki

Louis Althusser

Louis Althusser, Birmandreis'de (Cezayir) 16 Ekim 1918'de doğdu. Jean Guitton'un, Jean Lacroix ve Joseph Hours'un öğrencisi olduğu Lyon Lisesi'nden mezun olduktan sonra, 1939 Temmuzunda Yüksek Öğretmen Okulu'nun [*Ecole normale supérieure* (Ulm Sokağı), ENS] giriş sınavından geçti. Aynı yılın Eylül ayında askere alındı, bozgunda esir düştü ve Almanya'daki bir esir kampında beş yıl geçirdi.

Esirlikten geri dönüşünden sonra, 1945-1948 arasında ENS'deki felsefe öğrenimine devam etti ve Gaston Bachelard'ın yönetiminde, "Hegel Felsefesinde İçerik Nosyonu" üzerine yazdığı teziyle diplomasını aldı ve doçentlik sınavından geçti. Ve 1948 yılında Fransız Komünist Partisi'ne katıldı. Aynı yıl, ENS'de felsefe yardımcı doçenti olarak atandı (daha sonra asistan, başasistan ve doçent olacaktır). 1980'e kadar bu mevkide aralıksız görev yapacaktır. 1950'den itibaren, ayrıca Lettres de l'Ecole bölümünde sekreterlik yapacaktır.

1959 yılında, ilk kitabı olan *Montesquieu. La politique et l'histoire* PUF Yayınları'nın Jean Lacroix yönetimindeki dizisinden çıkar. 1960 yılında, PUF Yayınları'nda Jean Hyppolite'in yönettiği dizide, Althusser'in Ludwig Feuerbach tercüme ve sunumu yayımlanır: *Manifestes philosophiques*. 1965: *Marx İçin* (Ithaki Yayınları, 2002), (1961-1965 tarihli makaleler derlemesi) ile *"Kapital"i Okumak* [*Lire "Le Capital"*] (Jacques Rancière, Pierre Macherey, Étienne Balibar ve Roger Establet ile birlikte) yayımlanır.

Élisabeth Roudinesco'ya göre, Althusser 1965 yılında Dr. René Diatkine'le psikanalitik tedaviye başlar. Dr. René 1987 yılına kadar onunla ilgilenecektir. 1987 yılında, yemek borusu tıkanması sonucu acilen ameliyata alınır, yeni bir depresyon geçirerek Soisy'ye kaldırılır, oradan da La Verrière'deki (Yvelines) MGEN'in Psikiyatri Enstitüsü'ne nakledilir. Fiziksel ve moral durumu sürekli olarak kötüye gitmektedir. Yazın geçirdiği bir zatürree sonucu 22 Ekim 1990'da kalp krizinden ölür.

Yapıtlarından çok *etkisiyle* yüzyılımıza damgasını vuran Althusser, Marksizmin en özgün ve yaratıcı filozoflarından biri, belki de en önemlisidir.

Louis Althusser
Ideoloji ve Devletin Ideolojik Aygıtları
Özgün Adı: *Ideologie et Appareils Ideologiques d'etat*

İthaki Yayınları - 180
Tarih-Toplum-Kuram - 14
ISBN 975-8725-21-1

4. Baskı Şubat 2010, İstanbul

© Türkçe Çeviri: Alp Tümertekin
© Presses Universitaires de France, 1995
© İthaki, 2003, İstanbul

Yayıncının yazılı izni olmaksızın herhangi bir alıntı yapılamaz.

Yayına Hazırlayan: Ahmet Öz
Yayın Koordinatörü: Füsun Taş
Sanat Yönetmeni: İbrahim Çeşmecioğlu
Sayfa Düzeni ve Baskıya Hazırlık: Yeşim Ercan
Kapak, İç Baskı: İdil Matbaacılık
Davutpaşa Cad. No: 123 Kat: 1
Topkapı-İstanbul Tel: (0212) 482 36 01
Sertifika No: 11410

İthaki™ Penguen Kitap-Kaset Bas. Yay. Paz. Tic. Ltd. Şti.'nin yan kuruluşudur.
Mühürdar Cad. İlter Ertüzün Sok. 4/6 34710 Kadıköy İstanbul
Tel: (0216) 330 93 08 – 348 36 97 Faks: (0216) 449 98 34
ithaki@ithaki.com.tr – www.ithaki.com.tr – www.ilknokta.com

Louis Althusser

İDEOLOJİ VE DEVLETİN İDEOLOJİK AYGITLARI

Çeviren

Alp Tümertekin

İçindekiler

Devletin Sendikal ve Siyasal İdeolojik Aygıtları • 9

Yeniden "Hukuk" Üzerine Hukukun Gerçekliği: Devletin Hukuki İdeolojik Aygıtı • 61

İdeoloji Üzerine • 73

Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA'lar) Üstüne Not • 127

İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları • 151

Türkçe Yayımlayanın Notu

İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Althusser'in *Sur la reproduction* adlı kapsamlı çalışmasının VIII, XI ve XII. bölümleriyle, *NOTE SUR LES AIE, IDEOLOGIE ET APPAREILS IDEOLOGIQUES D'ETAT* isimli makalelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş tematik bir derleme-kitaptır. *Sur la reproduction*, Althusser'in yarım kalmış bir projesi olarak nitelendirilebilir. Çünkü Althusser bu metinde yer alan kimi göndermelerde bir "II. Ciltten" söz etmesine karşın bunu tamamlayamamıştır.

Elinizdeki kitabı bu olguların ışığında okumanızı ve metindeki bazı göndermelerin bu ikili zorunluluk –hem derleme bir metin olması hem de orijinal eserin tamamlanamamış olması– nedeniyle boşlukta kaldığını hatırlatırız sizlere...

Devletin Sendikal ve Siyasal İdeolojik Aygıtları

I – Gerekli uyarı

Burada ele alacağımız konu öylesine önemli ki, bu konuyu uygun biçimde sunmak, yani en ufak bir yanlış anlama olmaksızın sunmak bile çok zor.

İşte, bu nedenle "Okura Uyarı" başlıklı bölümde dile getirdiğimiz tumturaklı uyarıyı bir kez daha yinelememiz gerekiyor.* Devletin sendikal ve siyasal ideolojik aygıtlarında sınıf mücadelesi söz konusudur. Ancak, dikkat: ne sınıf mücadelesinin tümü, ne de sınıf mücadelesinin kök saldığı toprak bile söz konusu değildir. Sınıf mücadelesinin kendi *yasal biçimleri*ne büründüğü bir alandır bu; öyle ki, bu alanın fethi bile, söz konusu yasal biçimlerin dışında kalması gereken bir sınıf mücadelesi tarihinden kaynaklanır. İşte, söz konusu yasal biçimler kazanıldığında, sınıf mücadelesi de bu biçimlerin şu ya da bu ölçüde dar, ama ne olursa olsun kesinlikle tanımlanmış sınırları içinde, gerçekleşmeye koyulur, ama bir yandan da kitlesel anlamda *bu biçimlerin dışında* gerçekleşir.

Egemen sınıfın, sendikal ve siyasal biçimler sistemini verdiği

---

* *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Althusser'in *Sur la reproduction* adlı kitabının VI-II, XI ve XII. Bölümleriyle, NOTE SUR LES AIE, IDEOLOGİE ET APPAREILS IDEOLOGIQUES D'ETAT isimli makalelerinin bir araya getirilmesinden oluşmuştur. Althusser'in bu göndermesi vb. göndermeler İthaki Yayınları'nca *Yeniden-Üretim Üzerine* adıyla yayımlanacak olan bu orjinal metnedir. (yhn.)

sınıf mücadelesinde, kendisi için koparıp alması ya da halkın ve proletaryanın sınıf mücadelesinin kazanımları olarak, gönülsüzce, vermek zorunda kalması ya da bu biçimleri egemen sınıfın devlet aygıtına, Devletin İdeolojik Aygıtları olarak katması, dolayısıyla söz konusu aygıtlarda her şeyden önce devletin ideolojisinin gerçekleşmiş olması, görüldüğü gibi, kolayca anlaşılabilir bir durumdur. Kolayca anlaşılabilen başka bir durum da şudur: günümüzde proletarya ile burjuva arasındaki sınıf mücadelesinin bir bölümü işte bu aygıtlar çevresinde ve içinde yer almaktadır, ancak bu aygıtları zorla kabul ettiren sınıf mücadelesi, bu aygıtların *bazı* parçalarını derinden etkilemekte ve proletaryanın sınıf mücadelesinde kullandığı siyasal sınıf mücadelesi örgütü ve sendikal sınıf mücadelesi örgütü gibi bazı kurumlarına, bu aygıtların yasal biçimlerinin bağrında bile, *kuraldışı* bir yer vermektedir. Kuraldışı bir konum ve uzlaşmaz bir konum. Çünkü, burjuvazi, ilerde ele alacağımız çeşitli beklenmedik değişiklikler ertesinde, önce reformist, sonra da devrimci işçi partilerinin varlığını, hele hele ekonomik sınıf mücadelesinin sendikal örgütlerinin varlığını öyle güle oynaya kabul etmek zorunda kalmadı. Burjuvazi, bu örgütlerin yasal var oluş biçimlerinin altında gündeme getirilenin, söz konusu yasal biçimleri fersah fersah aştığını gayet iyi biliyor: biraz ciddi bir bunalım, bu örgütlerin yasal var oluşunu dile getiren ama bir yandan da gizleyen gerçekliği gün ışığına çıkarttığında, neyin gündeme getirildiğine ilişkin kanıtı da elde etmiş olur. Bu kanıt da şudur: sınıf mücadelesi herhangi bir Komünist Parti'nin parlamentodaki muhalefetiyle ya da herhangi bir Sendikalar Birliği'nin patron kuruluşları ya da hükümetle yaptığı "pazarlıklarla", haklı olarak, sınırlı kalmaz; en şiddetli sınıf mücadelesi, var olan yasallık tarafından tanınmadığı için, sessiz ve dışardan görülmeyen biçimde, üretim pratiği-

nin ve de bu pratiğin çok daha ötesinde bile, bir an olsun kesintiye uğramaksızın sürer. Demek ki, bu kuraldışı konum, ilkece uzlaşmaz (söz konusu örgütler sınıfsal işbirliğine düşmedikçe) bir konumu dışavurup gözler önüne sermekte. Bu da bizi şimdi aktaracağım paradoksa sürükler.

Siyasal sistem aygıtı gibi bir devletin ideolojik aygıtı bağrında, ideolojisi devlet ideolojisi ile en ufak biçimde bile uzlaşmayan proleter bir parti var olabilir (ve de pek çok ülkede karşılaşılan bir durumdur bu); öte yandan, bu devlet ideolojisi, söz konusu proleter partinin de içinde yer aldığı devletin ideolojik aygıtının büründüğü biçimlerde ve bu aygıtın pratiklerinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, söz konusu uzlaşmazlık devlet ideolojisinin zorla kabul ettirdiği biçimlerde de yaşanır (örneğin, parlamentoya ya da başkanlığa dayalı demokratik bir aygıtın biçimlerine bürünen burjuva diktatörlüğünden başka bir şey olmayan burjuva demokrasisi), bu da proleter partinin işini son derece güçleştirir. Ancak, Lenin'in gösterdiği gibi, bu iş zor olsa bile, üstesinden gelinmez değildir, ancak tek bir koşulla ki; o da, bazı vazgeçilmez şartların yerine getirilmesidir, en başta da proleter partinin "burjuva-demokratik" ya da "parlamenter budalalığa" düşmemesidir; öte yandan, proleter sınıf mücadelesi ideolojisinin yerine, egemen sınıfın ideolojisi olan devlet ideolojisini koymamak, tam tersine, seçimler yoluyla ve burjuva parlamentonun kürsüsünün tepesinden sınıf mücadelesinin gelişmesine (bu mücadele özünde söz konusu burjuva-demokratik biçimler dışında yaşanır zaten) *yardım etmek* için devletin siyasal ideolojik aygıtını, bu aygıtın bazı biçimleri ve ideolojisinin bazı ögeleri de (örneğin, bazı demokratik sloganlar) dahil olmak üzere kullanmayı bilmekse aynı derecede vazgeçilmez başka bir koşuldur. Bu koşullar, işçi sınıfının sendikal eylemi için haydi hay-

di doğrudur.

Bu konuda her şey açık seçik ortada olduğuna göre, artık devletin sendikal ve siyasal ideolojik aygıtlarının analizine girişebiliriz.

Benimsediğim teze klasik bir nirengi noktası olsun diye, Lenin'in 30 Aralık 1920 tarihinde yaptığı "Sendikalar, bugünkü durum ve Troçki'nin yanlışları" başlıklı söylevinden bir alıntı aktaracağım; söz konusu söylevin tam metni, bundan kısa bir süre sonra (25 Ocak 1921) kaleme alınmış "Yeniden sendikalar üstüne" başlıklı başka bir metinle birlikte okunabilir (*Bütün Eserleri*, Moskova, 1962, Fransızca basım, cilt XXXII).

Bu söylevinde Lenin proletarya diktatörlüğü döneminde, yani Bolşevikler ve müttefiklerinin elinde bulunan, en gerçek anlamda devlet olan, ama gene de her devlete özgü ideoloji ve baskı aygıtlarıyla donatılmış bulunan proleter devlet çerçevesinde sendikaların nasıl var olduğundan söz eder:

"...proletarya diktatörlüğünün uygulanmasında, sendikalar kesinlikle en baş role sahiptir. Ancak, nedir bu rol? En önemli kuramsal sorunlardan biri olan bu sorunu incelerken, bunun son derece özgün bir rol olduğu sonucuna ulaştım. Bir yanda sendikalar sanayi işçilerinin tümünü kendi saflarında toplar, kucaklar: bu nedenle diktatörlüğü, *devlet zorunu* uygulayan iktidardaki sınıfın, yönetici sınıfın bir örgütüdürler. Ancak, *devletin zorlayıcı bir örgütü değildir*; amacı eğitmek, alıştırma yapmak, öğrenim vermektir, bir okuldur, bir yönetim okuludur, bir yönetme okuludur, bir komünizm okuludur. Kesinlikle alışılmadık türden bir okuldur, çünkü öğretmenler ve öğrencilerle işimiz yok bu okulda, kapitalizmden geriye kalanlar ve de geriye kalmaması mümkün olmayanlarla, ileri devrimci müfrezelerin, deyim yerindeyse proletaryanın devrimci öncüsünün önayak ol-

duklarının son derece özgün biçimde düzenlenişi söz konusudur." (agy., s.11)

Birkaç sayfa sonra Lenin şu son derece önemli cümleleri söyler:

"Yoldaş Troçki hata yapıyor. Bir işçi devletinde, sendikaların rolünün işçi sınıfının maddi ve manevi çıkarlarını savunmak olmadığını ileri sürüyor... Günümüzde devletimiz öyle bir durumdaki, tam anlamıyla örgütlenmiş olan proletaryanın kendini savunması gerekmektedir ve bizim, *işçileri kendi devletlerine karşı savunmak için* ve de *işçilerin bizim devletimizi savunmaları için*, bu işçi örgütlerini kullanmamız gerekmektedir." (agy., s.17)

Lenin'in temel önermesinde şöyle denmektedir: "...sendikalar, iktidardaki sınıfın, diktatörlüğü uygulayan, *devlet zorunu* uygulayan iktidardaki sınıfın bir örgütüdür. Ancak, *devletin zorlayıcı bir örgütü değildir* bir okuldur..."

Proleter devletin sendikaları konusundaki bir metni tarayıp, burjuva devlet iktidarında var olan sendikal örgütlerin nasıl bir konuma sahip olabileceğini görmeye çalışırsak, Lenin'in önermesinin bizim önermemizle nerdeyse tamıtamına örtüştüğünü görürüz; Lenin'in önermesi de bizim önermemiz gibi, devletin zorlayıcı eylemi ile Sovyet sendikalarının *zorlayıcı olmayan* eylemini birbirinden ayırmaktadır. Proleter sendikaların ideolojik eğitim görevi vardır, bu görev "komünizmin okulu" olmaktır. Burjuva Devletin İdeolojik Aygıtları ile proleter Devletin İdeolojik Aygıtları arasındaki bütün farkları ve de daha önce belirttiğimiz ihtiyat paylarını da hesaba katarsak, sendikalar sistemini Devletin İdeolojik Aygıtlarından biri kabul edebilir, siyasal sistemi de aynı anlayışla ele alabiliriz.

II – Devletin siyasal ideolojik aygıtı

Daha ilerde ortaya çıkacak nedenlerden dolayı devletin siyasal ideolojik aygıtıyla işe başlayacağız.

Komünist Partiler ve devletin siyasal ideolojik aygıtı.
Halk için demokrasi ve sosyalist devrim

Elbette ki bu söylediklerimiz, Komünist Parti gibi bir partinin devletin siyasal ideolojik aygıt sistemi içinde bir yere sahip olması nedeniyle, burjuva devletin iradesinin yürütücüsü rolüne ya da Majesteleri'nin muhalefeti rolüne indirgenmesi demek değildir.[1]

Majesteleri'nin muhalefeti rolüyse, daha Léon Blum o harika sözü söylemeden önce kendi "gönül eğilimlerinin" (elbette ki, "insan ölçeğinde") ne olduğunu zaten anlayan *sosyal demokrat* partiler tarafından, yani "kapitalist düzenin dürüst yöneticileri" tarafından elden geldiğince ustaca, hatta kusursuzca yerine getirilmişti. Bu ünlü "insan ölçeğinin"* ya da "insanca merdivenin"* şöyle hatırı sayılır bir yanı vardır: bu merdivenin basamaklarını tırmanıp yükselenler, burjuva (hatta Büyük Britanya'da olduğu gibi aristokratik: Lutufkar Britanya, Majesteleri Bay Attlee'yi Lord ünvanına "layık bulup" yüceltti!) şeref payelerine ulaşır, böylece o "bayağı" *"sınıf mücadelesi"* bakış açısının *"üstüne çıkar"* ve huzur içinde *sınıfsal işbirliğine* girişirler (Bkz. Bugünlerde Bay Wilson'ın yaptıkları).

Lenin, serapların çekiciliğine, yani yalnızca demokratik-parlamenter eylemin sağlayabileceği olanaksız mucizelere ("parlamen-

1) Anımsatayım: *Sınıf mücadelesi*, Devletin İdeolojik Aygıtlarının biçimlerinde görülen *sonuçlarını şersah şersah aşar*. Burada biz, sınıf mücadelesinin yarattığı nihai sonuçları analiz ediyoruz yalnızca.

* Fr. *échelle humaine* – iki ayrı anlam taşır: insan ölçeği, ama bir de insanca merdiven; dolayısıyla, yapılan sözcük oyunu, insanca bir merdivenin basamaklarını çıkmak ve şan, şeref, vb. kazanmaktır. (çn.)

ter budalalık") kapılabilecek komünistlerle, en ufak bir yanlış anlaşılma olmasın diye, son derece şiddetle, acımasızca mücadele etmişti. Herkesin "sosyalizme geçiş" konusunda çeşitli sorular yönelttiği şu sıralar, *sosyalizme geçişi sağlayacak parlamenter yol olmadığını* anımsatmak gerekir. Komünistler ve de müttefikleri, mucize bu ya, boşluktan yararlanıp parlamentoda çoğunluğu ele geçirseler bile, devrimleri milletvekilleri değil, kitleler yapar.

Çünkü, burjuva devlet, o güne dek görülmedik, belki de yerkürenin 5/6'sında sosyalizm zafere ulaşmadıkça düşünülemeyecek, doğrusu günümüzde kısa vadede, hatta uzun vadede bile akla hayale gelemeyen bir durum oluşmadıkça, Palais Bourbon'dan boyunlarına mavi-beyaz-kırmızı atkıları takıp çıksalar bile, yani yalnızca parlamentoda çoğunluğu sağlamış olsalar bile, eli boş dört yüz elli milletvekili tarafından *faka bastırılıp parçalanmayı* asla kabul etmeyecektir (çünkü "hükümeti devirmek" ya da yalnız "düzeni" "değiştirmek" değildir söz konusu olan).

Çünkü burjuva devlet ***hükümetten*** bambaşka bir şeydir. Devletin elinde, kendi *siyasal* ideolojik aygıtı (*hükümet* bu aygıtta yer alır) dışında *daha başka* ideolojik aygıtlar da vardır; *siyasal* ideolojik aygıt önünde sonunda bir sürü başka aygıttan (Kilise, Haber, Okul, vb.) biridir. Üstüne üstlük devletin elinde bir de, kendi gündelik *baskı aygıtı*, yani polis, uzmanlaşmış baskı güçleri (CRS,* güvenlik kuruluşları, seyyar jandarma güçleri, vb.) ile "son kertede" başvurulan baskı aygıtı olan *Ordu*, yani piyade sınıfında, tank sınıfında, hava ve deniz gücünde silah altında tutulan yüzbinlerce kişilik örgüt vardır, elbette ki, bir de gerektiğinde kara, deniz, hava sınırlarını geçip, "şöyle bir el verelim" diye koşabilecek "kardeş" emperyalist devletlerin orduları var.

Yok, bu kadar uç örnekler vermeyelim dersek, bu durumda

* CRS: O yıllarda Türkiye'deki karşılığı "Toplum Polisi" olan, günümüzdeki "Çevik Kuvvet" benzeri birim. (çn.)

1945 ertesinde yaşanan Halk Cephesi ve Üç Partili yönetim deneyimine bakıp, *halk için demokrasiyi*[2] benimsemiş bir hükümetin kaderinin, basit mali (örneğin, Halk Cephesi'nin cenaze çanları, sermaye kaçışı nedeniyle çalmaya başlamıştı) ve siyasal (sosyalist Ramadier 1947 yılında komünist bakanları hükümetten ihraç etmişti) uygulamaların elinde olduğunu kanıtladığını söyleyebiliriz; halk kitleleri siyaset sahnesine doğrudan doğruya ve canla başla çıkıp, kapitalist sınıfın mücadelesinde başvurduğu manevraları şah ve mat etmedikçe, parlamentoyu tarihin akışını dönüştürecek ve tam anlamıyla sosyalist devrimle sonuçlanacak eylemlerle, var olan demokrasiye bir sınıf damgası vuran, işleri geri dönülmez kılacak köklü önlemler almak *zorunda bırakmadıkça,* bunlar yaşanacaktır.

Lenin, Devrime ulaşmak için *geçiş dönemleri* öngörmek, böylesi dönemleri kabul etmek ve uygulamak gerektiğini söylerdi. Ordu başta olmak üzere, kendi devlet aygıtlarına sağlamca dayanan feodal-kapitalist Rus Devletini devirmeden, çarlık düzenini "deviren" 1917 Şubat eylemleri ertesinde, Kerenski "demokratik" yoldan seçilmiş bir parlamenter burjuva ve küçük-burjuva çoğunluğun başında olduğu dönemde, Şubat ve Ekim 1917 arasında Lenin Bolşevik Parti'nin başındayken bu kuramı "uygulamıştı" Bolşeviklerin parlamentoda çok küçük bir azınlık oluşturdukları bu "geçiş" dönemi son derece benzersizdi; Bolşevikler, azınlıkta olmalarına rağmen doğru çizgiyi izlemeleri ve doğru eylemlerde bulunmaları sayesinde *birkaç ay içinde* kitleleri ikna etmeyi, peşlerinden sürüklemeyi ve seferber edebilmeyi başardıkları için, bu dönem müthiş seçim başarıları, hatta halk kitlelerinin (1936 yılında olduğu gibi) verdikleri mücadelelerin bü-

2) Marksist öğreti çerçevesinde bir demokrasi yalnız *kendi sınıfsal doğası* açısından nitelenebilir – ya burjuva demokrasisi ya küçük-burjuva demokrasisi (hem öncekinin eki hem de öncekinin ayıbını örten asma yaprağı) ya da halk-demokrasisi, halk için demokrasi.

yük zaferlerle sonuçlanması ertesinde, halka *karşı* demokrasinin, yani gerici burjuva demokrasisinin yeniden kurulup Pétain tarzı faşizmde son bulacağı bir geçiş dönemi değil, sosyalist devrime *doğru* bir geçiş dönemi olmuştu gerçekten.[3]

Komünist Parti ve müttefikleri önümüzdeki günlerden birinde, yasama meclisi seçimlerinde çoğunluğu alır, burjuvazi de onların var olan burjuva *yasallığı* çerçevesinde *hükümet etme* sorumluluğunu yerine getirmelerine izin verirse, şunları bilmek gerekir:

1. Böylece halk için bir demokrasi (halk demokrasisi ya da yeni demokrasi) açılımı sağlamış olacaklar;

2. Burjuva devletin *siyasal* ideolojik aygıtı dahil olmak üzere Devletin İdeolojik Aygıtlarıyla birlikte, parçalanmamış baskı aygıtıyla birlikte *burjuva devlet yerli yerinde kaldığı için*, açılan geçiş döneminin doğasını da, doğru bir çizgi uyarınca eğitilmiş, seferber edilip mücadeleye sokulmuş olmaları koşuluyla, *halk kitlelerinin eylemi* belirleyecektir;

3. Güç ilişkilerine ve halk kitlelerinin Komünist Parti tarafından hangi siyasal çizgi uyarınca seferber edildiklerine bağlı olarak, söz konusu *geçiş* dönemi de *ya* burjuvazinin (halk kitlelerinin birkaç kez başarılı olmasından sonra) tepki gösterip zafer kazanması *ya da* sosyalist devrimin zafer kazanmasıyla *sonuçlanabilecektir*;

4. *Devlet iktidarı ele geçirilmeden, devletin baskı aygıtı paramparça edilmeden* (Marx ile Lenin'in, burjuva devlet makinesini parçalamak, dedikleri), burjuva Devletin İdeolojik Aygıtlarını parçalamak için uzun süreli bir mücadele vermeden, devrim diye bir şey düşünülemez, yoksa devrimin zaferi de 1920'li yıllar-

3) Doğru bir çizginin hep altı ayda zafere ulaştığı söylenemez. Geçiş dönemleri uzun olabileceği gibi, aşamalandırılmış da olabilir. Dünyadaki güç ilişkileri söz konusu geçiş dönemlerinin gidişatını engelleyebilir. Ancak, kitleler doğru bir çizgiden yoksun kalırlarsa, geçişlerin gerekliliğinden söz etmek de boşuna olur: o zaman bütün bu geçiş dönemleri birer boş vaat olarak kalır.

da Orta Avrupa'da olduğu gibi geçici olabilir ancak.

Dolayısıyla, bizim için sosyalizme yalnızca tasarlayabileceğimiz *"parlamenter"* bir "geçiş" yoktur, çünkü böyle bir şey imkansızdır. Öte yandan, sosyalizme "geçiş", "sosyalizme sahip çıkan" hatta isteyen bir seçmen çoğunluğunun eylemine, tek hedefi genelde *"burjuvaziyi tecrit etmek"* olan kitlesel siyasal bir eylemi eklemekle de tasarlanamaz.

Devlet iktidarını ele geçirmeden, burjuva devlet aygıtlarını parçalamadan, "burjuvaziyi tecrit ederek" burjuva diktatörlüğünün alt edilebileceği sanılıyorsa, "tecrit edilmiş" bile olsa, burjuvazinin, iktidardaki *hükümet* hangi eğilimde olursa olsun, en başta da ordu ve polis olmak üzere, var olan devlet aygıtlarını nasıl kullanacağını bileceğini ve gerekirse 13 Mayıs türü ya da başka türden bir hükümet darbesi sayesinde, zarar görmeden ayakta kalan devlet aygıtına kumanda edebilecek devlet başkanını edinebileceğini söylemek gerekir.

Kitleler "burjuvaziyi tecrit etmek için" değil de, *devletin baskı aygıtını silahsızlandırmak-paramparça etmek için* kesin biçimde müdahale etmezlerse, halk için demokrasi vadeden seçim zaferiyle başlayan geçiş dönemi, sosyalizme *doğru* geçiş olmak yerine, burjuvazinin tepkisine doğru, şurası kesin ki, en şiddetli tepkisine, yani açıkça diktatörce ve faşistçe tepkisine doğru "bir geçiş" olacaktır. Böylece, devletin baskı aygıtı ve Devletin İdeolojik Aygıtları, *siyasal* aygıt da dahil olmak üzere, yüzlerindeki peçeyi sıyırıp burjuvazinin kendilerine verdiği "tam günlük" işe girişecekler, Fransa'daki yüz elli yılı aşan hükümdarlık süresince burjuvazinin kusursuz biçimde ayağa diktiği (Thermidor, 1815, Haziran 1948, Komün, Daladier, Laval-Pétain) "tepki" türüne uygun olarak klasikleşmiş toplu tutuklamalara girişecekler, gereken katliamlara başlayacaklardır. Bunun peşinden yaşanacak

gelişmeler elbette ki *bir tek* burjuvazinin sorumluluğunda olmayacaktır, ancak ister faşist ister neo-faşist denilsin, kitlelerin hareketini çok uzun yıllar kendine gelemeyecek kadar ağır biçimde ezebilen açık diktatörlükler ve katliamlar olduğunu biliyoruz.

Nitekim Lenin de, devletin burjuva siyasal ideolojik aygıtının bağrında bile, Komünist Parti'nin giriştiği demokratik-parlamenter bir eylemin sınıfsal bir işbirliğinden başka bir şey olması için, yalnız yasal değil, parlamenter-demokratik mücadele biçimlerini de, yani seçimi bile,[4] yani tüm mücadele biçimlerini kullanmamanın akılsızlık olmakla kalmayıp, canilik olduğunu da, bütün o su katılmamış "darbecilere", hatta "ayaklanmacılara" bile defalarca, hem de son derece kesin bir dille söylemiş, uyarıda bulunmuştu; ancak bunun *tek ve kesin bir koşulu* vardı, ki o da, kullanılan mücadele biçiminin Komünist Parti tarafından yönetilen kitlelerin sınıf mücadeleleri sistemine bağımlı mücadele biçimlerinden biri olmasıydı.

Şimdi, Lenin'in bu çok iyi bilinen tezlerini, Devletin İdeolojik Aygıtları ile devletin baskı aygıtı konusunda getirdiğimiz ayırım ışığında yorumlar, ve partiler arasındaki bir siyasal mücadele çerçevesinde, genel oy temelinde seçilmiş bir parlamentonun, kendi çoğunluğunu[5] temsil eden bir hükümeti belirlediği demokratik sistemin devletin *siyasal* ideolojik aygıtına ait olduğunu hesaba katarsak, Komünist Parti'nin *parlamenter-demokratik* eyleminin dar ama gerçek sınırlarının neler olduğunu daha iyi anlayabileceğimiz kanısındayım.

4) 1908 yılında, Rus işçi hareketi tarihinin önemli anlarından birinde Lenin'in sosyal demokrat vekillerin Duma'da kalması gerektiğine taraftar olduğunu anımsatmalıyım; sağcı-solcu Bolşeviklerin oluşturduğu Otrovistler ise sosyal demokrat vekillerin Duma'dan çekilmesini istiyordu.

5) Hükümet, devletin siyasal ideolojik aygıtının parçası olan Parlamento tarafından seçilmiş olsa bile, devletin baskı aygıtının parçasıdır. Bu da normaldir. (Bkz. *Sur la reproduction* s. 95.) (Bu kitap Ithaki Yayınları'nca *Yeniden-üretim Üzerine* adıyla yayımlanacaktır.) (yhn.)

Parti muhalefetteyken, eylemi de devletin siyasal ideolojik aygıtında tarihin verili bir anında egemen olan demokratik yasallık çerçevesinin dışına asla çıkamaz. Aynı devletin öteki ideolojik aygıtlarını doğrudan doğruya ya da hiç etkilemez. Verilen bütün yasa tasarılarına rağmen, partinin eylemi Haber-aygıtını ("demokrasinin" Radyo, Televizyon ve Basın düzenini de kapsadığını kimse iddia edemez), Basın-aygıtını, Dinsel aygıtını, Öğrenimsel aygıtını, vb.[6] nerdeyse hiç etkilemez. Üstüne üstlük ve de en ağır, en mutlak sınırı da budur zaten, baskı aygıtına ulaşamaz elbette ki. Parti'nin de yer aldığı "demokratik" bir hükümet, Radyo-Televizyon'a ve idarenin bir bölümüne sözünü geçirebilirse, bunun belirli ihtiyat payları vardır ve de bunu ancak "paranın korunması" ve buna benzer daha başka "ulusal çıkarları" sağlama alan bir "siyaset"in sınırları içinde kalmak koşuluyla gerçekleştirebilir. Burjuva sınıfın egemenliğinin tehlikeye düşmeye başlayacağı dönüm noktasına varıldığına karar verip destur çekebilen, diledikleri zaman "emir alan" polis için, hele hele Ordu için geçerli değil bu elbette ki. Böyle bir durum karşısında Ordu, doğrudan müdahalede bulunur; General De Gaulle'ü iktidara taşıyan Cezayir Darbesi buna örnektir, oysa o durumda burjuva devletin varlığı bile tehdit edilmemişti (!) yalnızca egemen sınıfın birliği, yani Cezayir halkının ulusal kurtuluş mücadelesi ile bölünmüş burjuvazinin birliği tehdit altındaydı sadece. Bir de burjuva sınıf devletinin kendisi Fransız halk kitleleri tarafından tehdit edilse, neler olurdu kim bilir...

Devletin İdeolojik Aygıtlarını bir yana, devletin baskı aygıtını ise öte yana koyan ayırım ve demokratik-parlamenter mücadelelerin verildiği devletin *siyasal* ideolojik aygıtının, Devletin İdeolojik Aygıtlarının içinde yer aldığı tezi, komünistlerin bir

6) Eğitim konusunda, Komünist Parti tarafından getirilen bütün yasa tasarılarına bakmak yeter. Bu yasa tasarılarının hiçbiri gerçekleşmedi elbette ki. Bu da normal.

parlamentodaki, hatta parlamenter bir hükümetteki (yani devletin söz konusu olmadığı bir hükümette) eylemleriyle, önce devletin baskı aygıtının, sonra da Devletin İdeolojik Aygıtlarının yıkılmasıyla, kitlelerin burjuva devleti ele geçirmeye yönelik devrimci eylemlerinin birbirinden ayrılması konusundaki Leninist ilkeleri hem temellendirir hem de örneklendirir.

Söz konusu olan "ince farkları" anlamak istersek, şunları da kabul etmemiz gerekir:

1. Kapsadığı Siyasal Partiler de, yani işçi sınıfının Partisi de[7] dahil olmak üzere, burjuva demokrasisinin siyasal *sistem*ine, devletin *siyasal ideolojik aygıtları* kavramı altında getirmeye çalıştığımız sınıflandırmanın, görünürde paradoksal sayılabilecek, *geçerliliği.*

2. Siyasal aygıt dediğimiz devletin bu ideolojik aygıtının sunduğu sistemin "işleyişi" içinde Komünist Parti gibi devrimci bir partinin kendi yerini (elbette ki nesnel açıdan son derece sınırlı bir yer) bulabileceği ve bulması gerektiği ve orada nesnel açıdan devrimci bir siyaset sürdürme *olasılığı;* uyulması gereken mutlak koşul şudur: Parti'nin "burjuva demokrasisi" biçimleri bağrında sürdürdüğü parlamenter siyaset, proleter kitleler ile doğal müttefiklerini[8] burjuva devlet iktidarının ele geçirilip sosyalist devlet iktidarına dönüştürülmesi amacıyla seferber etmekten başka bir şey olamayacak genel siyasetine bağımlı olmalıdır.[9]

---

7) Durmadan "dış mihraklı parti" ya da "bölücü" parti olmakla suçlanıp hakarete uğrayarak, çok uzun bir sınıf mücadelesi sonunda kabul ettirebilmişti kendini.

8) Sözünü ettiğimiz doğal müttefikler, *öncelik sırasına göre* şunlardır:
1. Küçük ve yoksul proleter köylüler;
2. Kırsal alanda –bazı orta ölçekli köylüler– ve kentlerde –zanaatkarlar, esnaf, memurlar, kafa emekçileri, üniversite ve lise öğrencileri, vb.– yaşayan küçük-burjuvazinin bir bölümü.

9) [Üzeri çizili bölüm] (Köşeli parantezle belirtilen bölümler Fransız yayıncının notlarıdır.) Sözünü ettiğimiz *imkanın,* Burjuva Hukuku'nun (burada, burjuva demokrasisinin siyasal hukuku söz konusu) var oluşunun gerekli sonuçlarından biri olduğu kolayca görülebilecektir; daha önce bu noktaya değinmiş, hatta hukukun kendine özgü yanının uygulanmak, yani *saygı gösterilmek ve etrafından dolaşılmak* olduğunu söylediğimizde ne hukukçular ne de siyasetçiler şaşırmamıştı buna.

İşçi sınıfı Parti'sinin, devletin *siyasal* ideolojik aygıtı sisteminin "işleyişine" (reformist değil de) devrimci biçimde müdahale etme imkanı, *saygı gösterilerek geri çevrilme* hukukunun imkanlarına dayanır.

Daha kesin olarak söylersek, burjuva demokrasisi bağrında verilen parlamenter mücadele durumunda, işçi sınıfı partisinin, burjuva siyasetine karşı açık mücadele vermeye yönelik ajitasyon ve propaganda oluşturmak amacıyla burjuvazi tarafından kabul edilen siyaset hukukuna yaslanması söz konusu; başka deyişle, burjuva demokrasisini, kendini sunduğu biçimiyle kabul edip; kitlelerin, Proletarya Diktatörlüğü döneminde işçi sınıfı ve müttefiklerinin düşmanları üstündeki diktatörlüğünün uygulanacağı *sosyalist* demokrasiyi yerleştirmek için, belirli bir vadede burjuva demokrasisini alaşağı edecek bir eyleme her geçen gün biraz daha fazla katılmasına *yardımcı olmak* (ama bir tek yardım etmek, yoksa her tür "parlamenter budalalığa" düşmekten sakınmak gerek) söz konusudur.

Stalin Komünist Partilerin, "burjuvazinin elinden düşmüş olan" "demokratik özgürlükler bayrağını yerden alıp yükseltmeleri" gerektiğini bildirdiğinde "tarihsel" bir söz söylemişti. Doğrusu biraz fazla acele etmişti, çünkü tarih bize, "demokratik özgürlükler"den General De Gaulle kadar nefret eden birinin bile, seçim sonuçlarının kanıtladığı gibi, hâlâ insanları belirli ölçüde etkileyebilen ustaca düzenlenmiş söylevlerde "demokratik özgürlükler" bayrağını "yükseltebildiğini" göstermişti. Aynı bayrağı yerden alıp yükseltebilecek halefler de bulunabilir kolayca! Ayrıca bu, Lenin'in gösterdiği gibi, demokrasi demekle demokrasi demek arasında fark olduğunu ve demokrasinin doğası sorununun, son kertede, bir *sınıfsal sorun* olduğunu unutmak demektir.

Aynı uyarı, gene Stalin'in "burjuvazinin terk ettiği" ve de "iş-

çi sınıfı Partisi'nin" "yerden alıp yükseltmesi" gereken "Ulusal Bağımsızlık bayrağı" konusundaki öteki "tarihsel" sözü için de geçerlidir. Doğrusu gene biraz fazla acele etmişti, çünkü bu sefer söz konusu davadan en ufak biçimde bile nefret etmeyen General De Gaulle, gene seçim sonuçlarının kanıtladığı gibi, o döneme özgü Amerika aleyhtarı tınılar taşıyan bir müzik eşliğinde "Ulusal Bağımsızlık bayrağını yerden alıp yükseltmeyi" gayet iyi bildiğini göstermişti. Bu da, Lenin'in gösterdiği gibi, ulus demekle ulus demek arasında fark olduğunu ve de ulusun doğası sorununun, son kertede, bir *sınıfsal sorun* olduğunu unutmak demektir.

Hiçbir durumda, özellikle de Komünist Parti bu izlekleri burjuva siyasetine karşı çıkartmak hakkına sahip olduğunda, Demokratik Özgürlükler ve Ulusal Bağımsızlık izleklerinin her şeyden önce burjuva devlet ideolojisinin parçası olduğunu unutmamalıyız.

Şimdiye kadar yaptığımız açımlamalara dayanarak ileri sürdüğümüz önermenin, yani burjuva devlet ideolojisinin (bu durumda, liberal-demokratik-milliyetçi siyasal ideolojinin) seçim Sistemi, Siyasal Partiler, Parlamento, vb. sisteminde *gerçekleşmesi* sayesinde Fransız toplumsal formasyonunda oluşan, devletin açıkça *siyasal* bir ideolojik aygıtının var olduğunu kabul edebileceğimiz yolundaki önermeyi en azından gayet iyi desteklenmiş bir hipotez saymama izin verilsin.

III – Devletin sendikal ideolojik aygıtı

Arada ufak bir ayırım olsa da, aynı kuramdan kaynaklanan devletin *sendikal* ideolojik aygıtı için de gene aynı kanıtlama yolu geçerli; söz konusu ufak ayırım ise bize yeni bir uyarının ka-

pısını aralayacak.

1789 Burjuva Devrimi, herkesin bildiği gibi, daha 1791 yılından itibaren, çıkartılan *Chapelier Yasası* ile emekçilerin, eski amelelerin, kısa bir süre sonra da yeni işçilerin, yani proleterlerin dernekleşmesini kesinlikle yasaklamıştı. Medeni Kanun tüm (maddi) malların özgürce kullanılmasını ve istismarını kabul etmişti. Ama işçilerin ve amelelerin dernek "malı" söz konusu olduğunda, alelacele yasa çıkartıp *özgürce kullanımını yasaklamak* gerekmişti!

İşçi sınıfı bu hakkı, kısa bir süre önce bu amaçla çıkartılmış olan "İş Hukuku"nda yer alan "bireyci" Medeni Kanun'a rağmen, canla başla sürdürdüğü, kanıyla ödediği, vahşi, uzun bir mücadele, sınıf mücadelesi sayesinde koparıp aldı. Devlet memurları, devlet dairelerinde, devletin çeşitli ideolojik aygıtlarında çalışanlar (öğrenimsel aygıtta ya da devletin haber aygıtında çalışanlar) bu hakkın 1946 Anayasası'nda yer aldığını görebildiler; bu da bize, hukukun bu "dalında" nasıl bir "gecikme" yaşandığını gayet iyi gösterir...

Kurucu Meclis döneminde, ilk başta vergi verenlerin oy kullanabildiği parlamenter demokrasi, Mac-Mahon ve adamlarının salaklığı olmasa, hiç kuşkusuz bir süre için gene Monarşi olup çıkacak III. Cumhuriyet'in ilanı gibi bir "yanlışlık" sayesinde gelenek-göreneklerimiz arasına girmezden önce, 19. Yüzyıl boyunca çok ağır değişiklikler yaşamak zorunda kaldığını yankılattı kulaklarımızda. Eskilerini kaldırıp yerine yenilerini koymak ve görünürdeki kesin işlevlerini kazandırmak için bu kadar zaman ve bu kadar mücadele gerektiğine göre, Devletin Ideolojik Aygıtlarının son derece hassas bir malzemeden yapılmış olduklarının, son derece hassas bir doğaya sahip olduklarının kanıtıdır bu; var olan ortam bu aygıtları sarsar sarsmaz, darbelere son

derece açık olabildiklerinin de kanıtıdır bu; *buna karşılık, devletin baskı aygıtı,* tümü de sınıf temelli çeşitli "düzenler" gördüğü halde yüzyıllardır değişmediğine göre, hayran kalınası bir süreklilik ve kararlılık sunar.

Devletin *sendikal* ideolojik aygıtı için de aynı kanıtlama yoluna başvurabiliriz demek ki. Ancak yeni bir noktaya daha kesinlik kazandırmak gerekli.

Siyasal partilerin sağdan başlayıp aşırı-sola kadar sıralandıkları bilinir. Sağ, merkez ve "sol" partilerin varlığı, kapitalist sınıf mücadelesinin tarihsel öneme sahip hiçbir buluşmasını kaçırmayıp, göğüslerini burjuva devlete siper etmeye varan bağlılıkları, bize, bir yandan parlamenter demokrasi sistemi ile, öte yandan da burjuva devletinin diktatörlüğü ile siyasal Partiler arasında belirli bir bağ olduğunu açıkça gösteriyor: bir adım daha atıp Lenin'in ünlü, burjuva demokrasisi, "burjuvazinin diktatörlüğüdür" sözünü kolayca anlayabiliriz.

Ne var ki, sendikalar söz konusu olduğunda, işler bu kadar apaçık olmuyor. Sendika denilince herkesin aklına önce işçi sendikaları ve de en mücadeleci olanları, yani CGT ile birkaç yıldan beri de CFDT gelir. Ancak, unutulan nokta, sendikaların *yalnız* işçi sendikaları olmadığıdır. Devlet memurlarının da sendikaları var, devletin baskı aygıtında (maliye çalışanları, vb., hatta polis memurları sendikası bile) ya da Devletin İdeolojik Aygıtlarında (İlkokul öğretmenleri, Orta ve Yükseköğrenim öğretmenleri, vb. sendikaları) çalışan memurların da sendikaları var.[10]

Ancak, bir de küçük ve orta ölçekli işletmelerde çalışanların, kadroların sendikaları var. Daha önemlisi, içlerinden en güçlüsü olan Ulusal Fransız Patronlar Konfederasyonu (CNPF) başkanlı-

10) Buna karşılık Ordu'da ne siyasal partiye ne de sendikaya yer yoktur; Dilsiz Dev'dir Ordu, silahlı kuvvetler bakanlığının iznini almak koşuluyla bir tek generaller açıklamada bulunabilir ancak, 18 Haziran, 13 Mayıs ya da Cezayir Darbesi, vb. gibi durumlarda izin almaya gerek duyulmaz elbette.

ğında bir araya gelmiş bulunan, son derece güçlü, patronların "mesleki" sendikalarını da unutmamak gerekir.

Devletin sendikal bir ideolojik aygıtının var olduğu yolundaki tezimizi son derece açık seçik kılabilmek için, *işleri tam tersinden ele almanın* ve sınıf mücadelesi veren işçi sendikasıyla (bu tanımı kendi tüzüğüne koyan tek sendika CGT'dir) değil de, CNPF ile başlayıp, merdivenin basamaklarını birer birer inerken, kendilerini temsil ettikleri mesleğin "çıkarlarını savunmakla" yükümlü sayan meslek örgütlerinin ya da işveren sendikalarının sayısının inanılmayacak kadar çok olduğunu görmenin çok daha iyi bir yol olacağı kanısındayım.

Bu örgütlerin oluşturduğu sistem, "mesleğin çıkarlarını savunma..." ideolojisini gerçekleştiren bir Aygıt yaratır! Doğal olarak, bu ideoloji, adı geçen Meslek'in, Ulus'un çıkarlarına ve Kamu Yararı'na yönelik olarak sunduğu takdire şayan Hizmetler ideolojisiyle pekiştirilmiştir; böylece devlet ideolojisinin en önemli izleklerinden biri olan Teşebbüs Hürriyeti çerçevesinde Milli ve Umumi Menfaat'in gözetilmesi ve Yüce Ahlaki Değerlerin Savunulması izleği de gerçekleşmiş olur. "Mesleğin korunması", orta ve büyük işverenlerin sınıfsal amaçlarını örten asma yaprağıdır.

Ekonomik sınıf mücadelesi sürdüren bir işçi sendikasının, yüzyıldan uzun sürmüş mücadeleler pahasına, böyle bir sicille "kendini kabul ettirebilmesi" ve çiçeği burnunda İş Hukuku'nun sağladığı hukuki yasallığın[11] sınırları, ama daha da önemlisi, bu aygıtın tepesine çöken egemen ideolojinin sınırları içinde kalarak, gerçek bir sınıf mücadelesi sürdürmesi, bir tür kahramanlıktır: işçi sınıfının kahramanlığı da, budur işte.

11) Hukukçuların sistemleştirme, evrenselleştirme ve biçimselleştirme kaygıları ciddi "mantıksal" "sorunlar" doğurmaktadır!

Bu sendika kimden kaynaklandığı belli olmayan baskılarla, zorlamalarla engellenmek istensin, rezil şantajlara göğüs gersin, militanları baştan çıkartılmaya, yozlaştırılmaya, açıkça, açık seçik biçimde satın alınmaya çalışılsın (F.'nin CIA kaynaklarıyla kurulduğu resmi olarak biliniyor artık) ve böylece paramparça edilsin, bir yandan da, durmadan 1906 tarihli Amiens Antlaşması'nın ekonomizmine (sendikalarda siyaset olmaz!) ya da anarko-sendikalizme (Siyasal partiler kahrolsun! Siyasetin hepsini de sendikalar yapacak!)[12] düşme tehlikesi yaşasın, tarihte o kadar çok görülen bir durum ki bu... Ne var ki, bu da devletin *sendikal* bir ideolojik aygıtı olduğu yolundaki tezimize ek bir ampirik kanıt sağlamaktan öteye geçmez.

Ancak, bu sayede, Marksist gelenek açısından ele alındığında bir bakıma paradoksal sayılabilecek bir uyarıda bulunma imkanı elde etmiş oluruz.

Marx ve Lenin'e göre, işçi hareketinin, *Marksist kuramın yardımı olmaksızın,* ağır çıraklık sınavlarından geçtikten sonra, işkolunun sınırlarını ya da yerel sınırları aşan ve ülke çapına taşınan mücadeleleri sürdürebilecek sendikal mücadele örgütlerini kendi başına oluşturabileceği söylenir sık sık. Ancak, siyasal örgütlenmeye geçmenin son derece zor olduğu da söylenir, sonra da bunun *normal* olduğu eklenir hemen, çünkü kurbanı oldukları ekonomik sömürüyü her gün yaşayan işçiler, *siyasal sınıf mücadelesi mekanizmaları* konusunda, yani, kapitalist devletin ideolojik tabi kılma ve siyasal baskı *mekanizmaları konusunda aynı derecede bilgi sahibi değillerdir.*

12) "Apolitiklik", Ulusun yararı için... Meslek'in çıkarlarının "apolitik savunulması" çağrısında bulunan *sendikal* ideolojik aygıt çerçevesinde gerçekleşen devlet ideolojisinin izleklerinden biridir. Demek ki sendikal alanda apolitizm, sendikal bir işçi örgütünün verdiği sınıfsal ideolojik mücadelenin en canalıcı noktasıdır. CGT tarihi buna örnektir: kuruluşunda apolitikti, CGTU ile mücadele edip yenildi, sonunda apolitizmi kabul etmeyen bir temelde yeniden birleşti.

Sonuçta, en azından proleter kökenli olmayan, hele küçükburjuva –özellikle de aydın– kökenli olanlarda daha açık görüldüğü gibi, bazı proleter siyasal yöneticiler, ekonomik mücadeleyi bir bakıma "doğal" ama ikincil sayma, siyasal mücadeleyi kurmanın da çok daha zor olduğuna inanma eğiliminde bulunurlar. Ne var ki, bu yargı gerçekliğe tıpatıp uymaz; işte, söze devletin *siyasal* ideolojik aygıtıyla başlayıp, daha sonra da devletin *sendikal* ideolojik aygıtına geçmeyi yeğlememizin nedeni de buydu.

Son derece basit bir nedeni var bunun; kaldı ki, Chapelier Yasası'nın inanılmaz bir hızla, böyle alelacele onaylanıp yürürlüğe girmesi de yol gösterebilir bize.

Siyasal örgütlenme özgürlüğünden kendi payına kârlı çıkmak isteyen, yani "halkın" desteğinin "içine tükürmediği" (Bkz.1789-93; Bkz.1830; Bkz.1848) kendi sınıf mücadelesi sayesinde, feodal aristokrasinin *siyasal* ideolojik devlet aygıtının karşısına *kendi siyasal* ideolojik devlet aygıtını çok önceleri çıkartıp zorla kabul ettiren burjuvazi, *işte bu burjuvazinin ta kendisi daha işin en başında (1791) gerek yasalara gerekse en acımasız şiddete başvurarak, kendi sömürdüklerinin, proleterlerin, örgütlenme ve ekonomik mücadele yolundaki her hevesini ezmeye özen gösterdi.*

IV – Halk sınıflarının devletin siyasal ideolojik aygıtı içinde (ve de dışında) verdikleri mücadele

Gerçekten de, burjuvazinin halk kitlelerinin önce. 1789-93 arasında feodaliteye karşı, sonra da 19. Yüzyılın ilk yarısı başta olmak üzere büyük bölümünde toprak aristokrasisine karşı burjuvazinin verdiği *siyasal* sınıf mücadelelerine katılmasını engelleyemediğini –haklıydı da: halk kitleleri olmaksızın yapamazdı!– görmemiz gerekir.

Fransız burjuvazisinin "tarihsel talihsizliği", şiddetle ayak direyen, inatçı, hatta "dangalak" (1770-80 yıllarında alt tabaka soylu sınıfın Poujadizm-öncesi "isyanı" her şeyi berbat etmişti!) bir feodal Kilise ve soylu sınıfla uğraşmak zorunda kalmasıydı. O isyanın nasıl son bulduğunu gayet iyi biliyoruz: köylüler şiddetle ayaklandı ("Kulübelere huzur gelsin, şatolara savaş açtık"), ülkenin hemen hemen her yanında ateşe verildi adı geçen o şatolar, –elleri armut toplamıyordu köylülerin!– devrim alevi kentleri de sardı, sokaklar ve Paris pleblerin eline düştü, Terör ve Halkın Selameti Komitesi ise Fransız Aristokrasisinin en üst makamı tarafından (idam edilmelerinden önce, Kral ve Kraliçe tarafından) yardıma çağırılan Kardeş Feodal Devletler'in başlattığı karşı-devrimci savaşla yüz yüze kaldı.

Mathiez'in söz ettiği o tehditkar, rezil "dördüncü tabaka"[13] dahil, halk kitlelerinin belirleyici desteği olmasa, Üçüncü Tabaka burjuvazisi, "feodal" üretim ve mübadele ilişkilerini devire-meyeceği gibi, iktidarı da ele geçiremez, Mutlak Monarşinin feodal devletini yıkıp yerine kendi devlet aygıtlarını yaratamaz, kendi hukukunu ve kendi üretim ilişkilerini yerleştirmek amacıyla iktidarını da yürürlüğe koyamazdı.

Engels bir yerde Fransa'nın, sınıf mücadeleleri açıkça, sonuna kadar götürüldüğü için *örnek* bir ülke olduğunu söyler. Proletarya için örnek olduğu kesin de, *burjuvazi için hiç mi hiç değil.* Burjuvazi açısından bakıldığında ve İngiliz Devrimi ile karşılaştırıldığında, 1789 Devrimi "*pis* bir devrimdir", burjuvaziye siyasal anlamda son derece pahalıya patlamıştır ve de açtığı hasarı, en berbat koşullar içindeyken bile, elden geldiğince "onarmak" gerekmişti. Buna da, burjuvazinin elbette ki hayatını kurtarmak

13) Kentlerdeki aşağı tabaka halkın en "pleb" kesimi, aralarında Marat ve Duchene'in de bulunduğu cesur ve ateşli, sayısız ajitatör tarafından harekete geçirilmişti. Bir Baboeuf, bir Buonarotti'nin komünizmi, henüz kendi siyasal ve kuramsal konumlarını, örgütlenme ve eylem biçimlerini bulmamıştı, ama ufukta belirmeye başlamıştı.

için gerek duyduğu, ama "*oldu bir kere*" demekle kalmayıp (nasıl engellenebilir ki?) biraz fazla olan şu hınzır halk, köylü, gitgite kentli-pleb halini alan kitleleri *yerli yerine* oturtmakla başlanmıştı.

Şöyle güzel bir kurşuna dizersin, ardından Thermidor, sonra Beyaz Terör, son olarak da Kurtarıcı Bonaparte (devrin General De Gaulle'ü), Fransız burjuvazisinin Avrupa'nın dörtbir yanında giriştiği emperyalizm-öncesi savaşlar ve Medeni Kanun karşılığında ortaya çıkan şu hınzır İmparator işi halledip bitirdi. Ama nasıl da pahalıya maloldu!

İki kat bedel ödendi en azından.

Burjuvazi *önce Bonaparte-Napoléon I*'in bedelini ödemek zorunda kaldı ve böylece özgün bir geleneği, yani *Fransa'ya özgü* bir gelenek olan *Bonapartizm*'i başlatmış oldu; hiç hoş olmasa da, pleb kitlelerini yerli yerine koymak için burjuvazi tarafından düşünülüp taşınılmış ve vazgeçilemeyecek bir çözümdü bu (önce 1789, sonra da 1852'de: bu gelenek 1958 yılına kadar, yani General De Gaulle'ün 13 Mayıs'ına kadar sürdürülmüştü).[14] Çözüm olmasına çözümdü ama biraz *masraflıydı*, çünkü burjuva siyasal "liberalizminin", burjuvazinin işine yararcasına, parlamenter olmayan ya da demokratik olmayan kişisel bir *diktatörlük* biçimine açıkça bürünebileceğini göstermişti herkese; söz konusu kişisel diktatörlük ise, sırtını 1789'un Büyük Demokra-

14) Pétain, başka bir şeydir. Hedefi ayrıdır, ama araçları değişiktir. Faşist çözüm ile bonapartist çözümü birbirine karıştırmamak gerekir. Şimdiye kadar General De Gaulle faşist değil, bonapartist, üstelik "liberal" bonapartist çözümü benimsemişti, çünkü General De Gaulle'ün bonapartist "çözümünün" özelliği, *birlik ve bütünlüğü* müthiş bir tehdit altında bulunan burjuva sınıfın *birliğini* "yeniden kaynatmak" (kaldı ki, 1945'de zaten yapılmıştı bu) olmuştu. Fransız burjuvazisi önce, 1940 ile 1945 arasında, Nazi işgali nedeniyle, sonra da 1958'de Cezayir ayaklanması nedeniyle son derece tehlikeli biçimde ikiye bölünmüştü. Her iki durumda da, General De Gaulle'ün tarihsel rolü parçaları "yeniden birbirine kaynatmak", yani Fransız burjuvazisinin birliğini yeniden sağlamak olmuştu. Ancak bununla da kalmayıp, 1958'den itibaren Fransız Emperyalizmi'ne Tekeller'in zorunlu bulduğu parlamenter olmayan halk oylamasına dayalı demokratik devleti de sundu.

tik-Parlamenter İlkelerine huzur içinde dayayarak, kendi sınıf egemenliği tehdit edilir edilmez bu ilkelerden ne kadar nefret ettiğini de göstermişti.

Burjuvazi *sonra da,* halk kitlelerine verdiği "kötü örneğin", bunun bulaşabileceğinin, daha da kötüsü yinelenebileceğinin bedelini ödemek zorunda kalmıştı. Çünkü, Restorasyon dönemi aristokrasisinin tepkisine (Louis XVIII, Charles X) karşı verdiği sınıf mücadelesinde burjuvazi, küçük-burjuvaziyle omuz omuza 1830'un Şanlı Üç Günü'nü "yaratan" Parisli aşağı tabaka halk ile işçilerin suratına "tükürmemişti"; bir kez daha "devrimci günler" yaşanmış, halk sokaklara dökülmüş ve hem barikatları hem de barikatlarda çarpışma sanatını icat etmişti.[15] Burjuvazi kendisine yardım eden proletaryanın suratına 1848'de de "tükürmedi"; o proletarya ki, kurduğu ilk örgütlerle, ilk defa, küçük-burjuvazinin yanı başında, Orléans Monarşisi'ne saldırdı ve Louis Blanc'ın döneklikleri ve "Ulusal İşlikler" yutturmacasıyla bile olsa, çok uzaklarda bile olsa, "sosyalizm"den sözeden birşeyler görür gibi oldu ve umuda kapıldı.

Halk kitleleri, elbette ki küçük-burjuvalar, ama zanaatkarlar da, ameleler de, sonunda proleterler de, 1848'de ilk sınıfsal örgütleriyle *silaha sarılıp* bağlılıklarını gösterdikleri her defasında burjuvazi boyun eğmek zorunda kaldı. Burjuvazi kendi burjuva sınıf mücadelesinin proletaryayı, bir gün ***kendi hesabına vereceği*** şiddete dayalı siyasal sınıf mücadelesi yolunda eğitip hazırladığı gerçeğini, bu paradoksal gerçeği her defasında kabul etmek zorunda kaldı.

Komün'den de söz etmeye gerek var mı? O defa İmparatorluk'un ta kendisi söz konusu olmuştu; İmparatorluk, izlediği ilhakçı maceracı dış siyasetin felaketle sonuçlanması ve son dere-

15) Sokakların halkın malı olabileceği, Mayıs 1968'de yeniden aklına geldi halkın. Unutmadı bunu. Unutmayacak da.

ce yersiz otoritarizmi nedeniyle burjuvaziyi rahatsız eder olmuştu. Gene o defa, İmparatorluk'u devirmek ve Cumhuriyet'i ilan etmek için, içlerindeki ideolojik ayrılıklara (Proudhoncular, Blanquiciler, vb.) rağmen, her geçen gün biraz daha bilinçlenen ve örgütlenen proleterlerin, halk kitlelerinin yardım etmesi gerekiyordu. Üstelik, yaşanan bozgun da yardımcı oluyordu buna. Bozgun mu? Peki, ama, burjuva devlet ideolojisinin önemli bir parçası olan milliyetçilikten ne haber?

Oysa, Fransız burjuvazisi tam da orda çarmıha gerilecekti: askeri alanda yaşanan bozgun ile halk devrimi karşılaştı (1917 Rusyası'nı getirelim aklımıza!). Paris *halkının* işgalci Prusya'ya karşı gösterdiği *ulusal* direnme, Ulus'u yabancı silahlı kuvvetlerden kurtarmak amacıyla halk kitlelerine yapılan çağrı, yurtsever küçük-burjuvazinin işi olmadığı gibi, zafer kazanmış Prusyalılarla anlaşma imzalayan Bay Thiers'in Versailles yanlısı büyük burjuvazisi de değildi, görülmedik bir şey yaşanıyordu: *Paris proletaryası* tarihte ilk kez yurtsever Direniş ve Devrimin yönetimini ele almıştı. İşte, bunun peşinden de Komün geldi zaten: halkın işgal kuvvetlerine karşı giriştiği ulusal mücadeleden *tarihin ilk Sosyalist Devrimi'ne geçiş,* akıl almaz, hesapsız, duyulmadık, akla hayale sığmayan, çılgınca, ama dâhice de olan bu girişim, o güne dek görülmedik kuramsal keşiflere ve pratik buluşlara kaynak oldu, dünya işçi hareketinin tüm akışını müthiş biçimde değiştirdi.

Çünkü, bu defa, şu *hükümet* ya da *burjuva devletin şu biçimi değil,* burjuva devletin ta kendisi, tüm *aygıtlarına* varıncaya dek gündeme gelmişti. Marx, devlet iktidarının ele geçirilmesi, devlet aygıtının parçalanması ve yeni, *proleter* devlet aygıtlarıyla donatılmış, yeni bir proleter *devletin* başına Proletarya Diktatörlüğü'nün gerektiği yolundaki tezlerinin, yadsınmaz *ampirik* onayı-

nı Paris Komünü'nden almıştı.[16]

Paris halkının aşağı tabakasının 1830 yılında kendisine verdiği o hayati desteği burjuvazinin nasıl "taltif ettiği" gayet iyi bilinir: ünlü Şanlı Üç Gün'e Louis Philippe lehine el koydu; 1848 Şubat'ında proletaryanın verdiği yaşamsal desteği "taltif etti": 1848 Haziran'ında proleterleri katletti, 2 Aralık tarihli kararlarla (ölüm cezası, hapis cezası, sürgün) baskı yapmaya devam etti. Burjuvazinin Paris Komünü'nün devrimci gözüpekliğine ve yurtsever direnişine nasıl karşılık verdiği de gayet iyi bilinir: binlerce erkek ve kadın güpegündüz, kimseden saklayıp gizlemeden, Paris'te sırtları duvarlara yaslanıp, güzel Hanımefendiler'in gözleri önünde öldürüldüler; bu katliam sayesinde güzel Hanımefendiler'in unutulmaz, unutulmamış, *bugün bile unutulmamış* "dehşetengiz" korkusu da yatışmış oldu.

Bütün bu dehşetengiz olaylar bir yana, Aristokrasi karşısında, büyük ölçüde, siyasal zafer kazandığında, siyasal hukuku buna *biçimsel açıdan* izin verdiğine göre, *işçi sınıfının siyasal partileri*nin kuruluşunu, (Almanya'da 1860-70 yıllarında, Fransa'daysa daha sonraları 1880 yılına doğru) kendisini bu tür partilerin varlığını hoş görebilecek, yani *denetleyebilecek*, hatta *sindirebilecek* kadar güçlü hissettiğinde, engelleyemez oldu. İşçi sınıfının siyasal bir Partisi, sosyalist bile olsa, demokratik oyunu oynadıkça tehlikeli olmayabilir. İşte kanıtı: Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin seçimlerde elde ettiği müthiş başarılar ile önce POF'un sonra da SFIO'nun elde ettiği daha sönük ama gerçek başarılar, herkesin bildiği gibi, iki ayrı *Kutsal İttifak*'la sonuçlandı, önce Alman Sosyal Demokrat Partisi emperyalist Alman Devletiyle ittifak kurdu, sonra da Fransız Sosyalist Partisi, Jaures'in suikaste

16) Lenin'in *Devlet ve Devrim*'ini bir kez daha okumak gerek. Bu kitapta burjuva devlet aygıtlarının parçalanması gündeme gelir gelmez, hemen Komün örneği çıkar ortaya, hem örnek olarak Komün, hem de Komün'ün pratikteki *siyasal buluşları*.

kurban gitmesinin ertesinde, emperyalist Fransız Devletiyle ittifak kurdu (Guesde kurulan ilk savaş hükümetinde devlet bakanı oldu). Lenin'den beri; *Emperyalizm*, Marksist partiler bile olsalar, işçi partilerinin seçimlerde elde ettiği en gösterişli sonuçlar konusunda *hep en son sözü söyler*, denmesinin kanıtıdır bu da.

Burjuvazi elinde bulunan devletin *siyasal* ideolojik aygıtı içinde gereken *manevraları yapmayı* çok iyi bilir: bunu da, ülkede ne kadar az yandaşı varsa, Parlamento'da o kadar fazla milletvekili olmasına yarayacak uygun seçim tekniklerini kullanarak yapmaz yalnızca, daha çok kullandığı yol, *işçi sınıfının güçlerini bölmektir*, örneğin, 1914-18 savaşı ertesinde Fransa'da (zaman zaman yöneticilerini hapse atsa bile) Komünist Parti'yi hoş gördü, ama Sosyalist Parti'nin *yanı başında* ve de Sosyalist Parti'yi *dur durak bilmeksizin*, Komünist Parti'ye *karşı* kullanarak hoş gördü. Burjuvazi çok iyi bilir bu havayı ve de Bay G. Mollet'nin günlerden bir gün söylemek cüretinde (cüretinde mi, acaba? hayır, değil, *işbirliği* demek daha doğru buna, çünkü Fransız burjuvazisinin aptal olduğuna inandırmaya çalışmak, işçileri sahip oldukları gerçek güç konusunda bir defa daha aldatmak, yani bir defa daha burjuvaziye hizmet etmek demektir) bulunduğu kadar da aptal değildir.

İşçi sınıfı partilerinin *bölünmesi*ne işçi sınıfının sendikal örgütlerinin bölünmesi eşlik eder, burjuvazinin değişmez taktiği, budur işte.

Bu, aynı zamanda *burjuvazinin her şeyden çok şunlardan* (önem sırası artan biçimde) *kaygılandığının da* yadsınmaz kanıtıdır:

1. İşçi sınıfı partilerinin siyasal birlik sağlamış olması,
2. İşçi sendikalarının sendikal birlik sağlamış olması,
3. *Her şeyden çok, her şeyden çok da*, bu iki birliğin birlik oluş-

turmasıdır, yani *işçi sınıfı ve doğal müttefiklerinin siyasal kitle eylemleri ile sendikal kitle eylemlerinin, birleşik bir çizgi ve yönetim altında kaynaşmasıdır.*

Bu aşamaları (yani 1. 2. ve 3. aşamaları) *mutlak* birer eşik ve sınama kabul edebiliriz. Şimdi de şu *Tezi* ileri sürmemiz gerekli:

Burjuva sınıf mücadelesi, ilk olayla (yani, işçi sınıfı partilerinin siyasal birlik sağlamış olmasıyla) *"teyakkuz durumuna"* ulaşır; ikinci olayla (yani, işçi sendikalarının sendikal birlik sağlamış olması ile) *"acil duruma"* girer, üçüncü olayla ise (yani, işçi kitleleri ve müttefiklerinin ekonomik ve siyasal sınıf mücadeleleri birliğinin sağlanmış olması) *"savaş durumuna"** ulaşır, çünkü aşama aşama burjuva devletin ta kendisi *doğrudan gündeme getirilmiş* bulunmaktadır.

Oysa burjuvazi etkin bir Komünist Parti de dahil olmak üzere, etkin sendikalar da dahil olmak üzere, 1968 Mayıs'ındaki gibi görece siyasallaşmış bir genel grev de dahil olmak üzere, öğrenim gençliğinin (Okullar DIA'sının bir bölümünde) zamandaş ideolojik başkaldırısı da dahil olmak üzere çok şeyi "hoş görebilir" Ancak, *devletin ta kendisine* (devlet iktidarı, bir bütün olarak ele alınan devlet aygıtları, bu aygıtların çekirdeği olan devletin baskı aygıtı) yönelik ölüm tehdidini, yani işçi sendikalarının birliği ile işçi partilerinin birliğinin ardında beliren *halkın karşı konulmaz gücünün*, yani kırların ve kentlerin halk *kitlelerinin siyasal ve ekonomik mücadelesinin gerçek anlamda kaynaşmasının* oluşturduğu ölüm tehdidini *hiçbir biçimde* hoş göremez. 1968 Mayıs'ı, sözünü ettiğimiz bu kaynaşmadan *fersah fersah* uzakta olmasına *rağmen*, burjuvazinin gözünü iyice açıp bu ölüm tehdidi konusunda uyanık olması gerektiğini anımsatmıştı.

* *Loi martiale*: Sözcük anlamı, "savaş yasası" 1789 yılında kabul edilen bu yasa uyarınca, ülke içinde karışıklık çıktığında, yani olağanüstü hal ile karşı karşıya kalındığında, askeri güç kullanılabilmektedir, çünkü bu bir "savaş durumudur" (çn)

Burjuvazi hiç de salak değildir. Bu ölüm tehdidini engellemek için elinden gelen her şeyi yapar ve gayet iyi bir Descartes'çı olduğu için de, egemen olmak amacıyla, "güçlükleri parçalara ayırır", yani bir yandan siyasal işçi hareketini, bir yandan sendikal hareketi, öte yandan da bu iki hareketin ilişkisini *bölmek* için zekice, sebatkar, sabırlı ve stratejik bir siyaset izler. Bunun için de, ekonomik sınıf mücadelesini benimsemiş sendikalar ve Komünist Partilere *karşı*, sırtını *sosyal demokrat partilere* ve sınıfsal işbirliğini benimsemiş *sendikalara* dayaması yeter. Tarih en ufak bir kuşkuya yer bırakmaksızın ampirik biçimde kanıtlıyor bunu. Önce komünistlerin, sonra da proleterlerin ve doğal müttefiklerinin bundan ders çıkartması gerekir. Sosyalist devrime geçiş dönemi ve sosyalist devrimin kendisi için yaşamsal bir derstir bu.

V- Devletin sendikal ideolojik aygıtı içinde ekonomik sınıf mücadelesi üstüne

"Ücretlilerin *maddi çıkarlarının* savunulmasıyla" ilgili olan ve işçi sınıfının sendikal örgütünün (CGT) *ekonomik* sınıf mücadelesinin başlıca hedefleriyle birleşen ya da bu hedefleri oluşturan "nicel talepler", aşağılanıp maddeci sayılmakta, (bu kuramcıların kendi aralarındaki dille söylersek) "global devrimci stratejiden", "ufuktan", "perspektiften" yoksun oldukları söylenmekte, yani nerdeyse tiksinti uyandırmaktadır.

Buna karşılık, "nitel talepler" soyludurlar, Evrensel Tarih'e layıktırlar, yani bu kuramcıların dünya devrimine yönelik "global stratejilerini" oluştururken ilgi göstermelerine layıktırlar; söz konusu "global strateji" çerçevesinde proletaryanın görevi de sıkı durmaktır, yani kendisine gösterilen yerde bulunmaktır.

Bu yanlışlardan ya da salaklıklardan söz etmemin nedeni,

yalnız "aydınlar" arasında (belirli bir yaşa gelmiş öğrenciler ve de daha başkaları) değil, küçük-burjuvazinin daha başka tabakalarında da (ilerici bile olsalar, kadrolarda, mühendislerde), hatta bazı işçi sınıfı çevrelerinde de rahatsızlık uyandırmalarıdır. Gerçekten de, CFDT'nin sloganlarında çoklukla "nicel" talepler ve "nitel" talepler ayırımı yapılır ve doğaldır ki "nitel" taleplerden *yana olunur*, bu ayırım da bu amaçla icat edilmiştir zaten.

Kısacası, bir tek siyaset soyludur ve uygulanmaya layıktır, çünkü devrimcidir: sendikaların maddi talepleri "aşağılıkça" maddecidir ve devrimci değildir –o güzelim burjuva "tüketim toplumu" kuramı uyarınca bunlar, kendilerini ellerinde bulunduran kişilerin "ruhunu yozlaştırdıklarına" göre sınıf mücadelesi açısından, kendi başlarına, "yabancılaştırıcı" oldukları bilinen buzdolabı, televizyon, hatta araba bile almak için işçilerin "para" istemelerinin ayıp olduğunu söylemeye ramak kaldı nerdeyse. Bir de öteki sınama var elbet, gözümüze sokulan: kendilerine ifşa edilen gizli bilgiyi lutfedip bizlerle paylaşan birkaç "kuramcı" (CFDT, PSU ya da bazı öğrenciler de dahil olmak üzere, "aydınlar"), "yabancılaşmamak" ve "yozlaşmamak" için ve de proleter devrimin "katıksız" *Yöneticileri* olmayıp da (proleter devrimin "düşünürleri" ve "yöneticileri" olduklarını *kendileri* açıklamışlardı zaten) düşünürleri olarak kalmak amacıyla, herkesin bildiği gibi, buzdolabından ve de televizyondan ve de arabadan ve Baleares Adaları'nda, Yunanistan'da, Côte d'Azur'de tatile gitmekten vazgeçerler...[17]

Oysa, bu "kuramcıların" "dünya ölçekli" ufkundan çıkar da,

17) Tüketim Toplumu'nun tüm "imkanlarına" sahip olan aydın*lar* ya da "öğrenciler", tüketim toplumunun işçileri "yabancılaştıran" bütün o nesnelerinin nasıl bir mucize sayesinde kendilerini de "yabancılaştırmasından" kurtulabiliyorlar ki? Yanıt: çünkü onlar kendi "yabancılaşmalarının" bilincindedirler. Oysa, bilinç varlığı değil, varlık bilinci belirler (Marx). Bu hakikatın *bir ve de yalnız bir tane* kuraldışı durumu vardır, o da, *kendilerinde*, hem de bir tek kendilerinde, *bilincin varlığı belirlediğine* inanmaları gereken aydınların durumudur.

sendikal mücadeleye şöyle bir göz atarsak, bu mücadelenin *tarihi*, başat öneme sahip bir niteliğin varlığını bildirir bize. Burjuvazinin, en azından şimdilik, işçi sınıfının siyasal partilerinin, hatta Komünist Parti'nin bile yasal var oluşunu (elbette ki, her an yasaklanabilirler) hangi nedenlerle kabul etmek zorunda kaldığını daha önce açıklamıştık. İşte, bu nedenler, işçi sınıfının sendikal mücadelesi alanında (bilindiği gibi, bu mücadele devletin *sendikal* ideolojik aygıtından kaynaklanır) bambaşka bir sonuç doğurdu.

İşçi sınıfının *ekonomik* sınıf mücadelesi örgütleri, 18. ve 19. Yüzyıllarda feodal Aristokrasi ile burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesinin uzun süreli ve gösterişli olaylarından, dolayısıyla, eşitlikçi ve liberal burjuva siyasal hukukunun 1789'dan itibaren Ana İlkeler'e dahil edilmiş bulunan son derece kurucu örneklerinden, işçi sınıfının *siyasal* sınıf mücadelesi örgütleri gibi yararlanamadılar. Çünkü, burjuvazinin artık işçilerin *ekonomik* sınıf mücadelesinin desteğine hiç gerek duymaması bir yana, tam tersine, bu mücadeleden ciddi biçimde kaygılanması gerekiyordu, çünkü söz konusu ekonomik sınıf mücadelesi gerçekten de, *doğrudan doğruya*, kapitalizmin var oluşunun, dolayısıyla burjuva toplumun ve burjuvazinin siyasal egemenliğinin *maddi temeline* saldırıyordu. Burjuvazi, işçilerin sömürüsüyle yaşadığı için, sömürdüğü işçilerin *ekonomik* sınıf mücadelesi ile *artık hiçbir* siyasal *anlaşma yapamazdı*. Bu da son derece *mantıklıdır*.

Ancak, çok uzun zaman önce çürütülmüşse de hâlâ tehlikeli olan eski yanlışlar yeniden piyasaya sürülmeye çalışıldığı için, şu an içinde bulunduğumuz bağlam gereği her şeyi yerli yerine oturtmalıyız.

Anımsatmamız gereken klasik temel Tez şudur:

Bütün kapitalist toplumsal formasyonların var oluşunun

maddi temeli (Marx'ın dediği gibi alt-yapı ya da "temel") *ekonomik sömürü*dür, *baskı değil*, ekonomik sömürüdür. Marx, Engels ve Lenin, bunun tam tersini ileri süren anarşizme karşı ("öncü" yani tarihsel açıdan "arkacı" küçük-burjuva "kuramcıları" ile hâlâ da ileri sürmektedir) verdikleri amansız mücadele başta olmak üzere, sömürü ile baskıyı, yani kapitalist sömürüyü sağlayan ekonomik üretim ilişkilerinin hüküm sürdüğü ekonomik alt-yapı ile son kertede *kapitalist devletin baskıcı iktidarının* hüküm sürdüğü siyasal *üst-yapıyı* hep özenle birbirinden *ayırmışlardı*.

İşte, bina eğretilemesi (temel ya da alt-yapı ile üst-yapı ya da temele dayanan üst kat) ancak bu noktada, siyasal ve kuramsal açıdan, işçi militanlara kesin biçimde yararlı olabilir. Hatta kendi kendilerini "devrimci hareketin" kuramcıları ve yöneticileri atamış bulunan birkaç aydının otoriter ideolojik "yönetim" yöntemleri karşısında "*sindirilmek*" yerine, bu sorunu sakin, ciddi, bilimsel ve dürüst biçimde yeniden ele almak isteyecek pek çok kişiye önemli ve salim bir hizmette de bulunabilir.

Çünkü, alt-yapı ile üst-yapı ayırımı ve üst-yapının, yani *tüm* baskı biçimlerinin de (*tümü de* devlet aygıtlarına asılıdır) son kertede alt-yapı tarafından (proletaryanın ve öteki emekçilerin, *kapitalist* sömürü ilişkileri olan ve de başka hiçbir şey olmayan üretim ilişkileri içinde *maddi sömürülüşü* ile) belirlenmesi tezi ve söz konusu ayırım her şeyi kesin biçimde yerli yerine oturtur.

Marksizmin *ilksel* hakikatlerinden biridir bu ve de bugün bunu yeniden gündeme getirenler, *bu açıdan bakıldığında*[18] su ka-

18) *Bu açıdan* ve de bir tek bu açıdan, diyorum. Çünkü, örneğin, bazı tek tük "yöneticinin" yanlış beyanı genç kitleyi bağlamaz. Kaldı ki, genç emekçilerin ve öğrenci gençliğin ideolojik başkaldırısı, özünde de bir bütün olarak ele alındığında da son derece ilericidir. Söz konusu başkaldırı, bugün var yarın yok herhangi birinin beyan ettiği bir söz temelinde değil de, gerek ülke gerekse dünya çapındaki sınıf mücadelesi çerçevesinde, ortaya çıkmasına yolaçan nesnel eğilimler temelinde değerlendirilmelidir. Bu söylediklerim, CFDT'ye bağlı proleterler ve öteki ücretliler için *haydi haydi geçerlidir*.

tılmamış *revizyonistlerden* başka bir şey de değillerdir.

Son kertede belirleyici olan, yani başat olan, baskı değil, *sömürüdür* gerçekten de. Son kertede belirleyici olan, *kapitalist* üretim ilişkileridir (bunlar aynı zamanda sömürü ilişkileridir de). Belirlenen, yani ikinci konumda olan ise, baskıdır: yani, *devlettir,* ister *dolaysız* fizik baskı (polis, ordu, mahkemeler, vb.) isterse *dolaylı* baskı (idare) olsun, devletin baskı aygıtının uyguladığı *tüm baskı türlerinin* ve Devletin İdeolojik Aygıtlarının uyguladığı *tüm ideolojik tabi kılma biçimlerinin kaynaklandığı* son merkezdir.

Ve de, kanıtlamak değilse de, göstermek istediğimiz gibi, Üst-yapının gerçek işlevi, tümü de kapitalist devlete bağlanması gereken çeşitli ideolojikleştirme ve baskı biçimleri sistemi ile, üretim koşullarının *yeniden-üretimini* sağlamaksa, o halde yeniden-üretim de *üretimin* var oluşunun sürdürülme koşulundan başka bir şey değildir.

Devlet eğer, Engels'in dediği gibi, toplumun "özetiyse", *yeniden-üretimde* oynadığı rol açısından böyledir ancak ve devletin hem nesnesi hem de hedefi olduğu siyasal sınıf mücadelelerinin anlamı da ancak *bu sıfatla* bulunabilir devlette. Ne var ki, bu siyasal sınıf mücadeleleri, devletin var oluşuna maddi olarak dayanmaz.

Söz konusu siyasal sınıf mücadeleleri, *yeniden bir araya gelmesi imkansız* uzlaşmaz sınıfların varlığına dayanır; bunların uzlaşmaz sınıflar olarak varlığı da, sınıfsal *ekonomik sömürünün* maddi koşulları içinde ve bu koşullar tarafından belirlenmiştir. Bir yanda, sömürenler sınıfı, sömürenler çünkü üretim araçlarını ellerinde bulunduruyorlar, öte yandaysa, sömürülenler sınıfı, sömürülenler çünkü ellerinde hiçbir üretim aracı bulunmuyor ve bizim sözde "tüketim toplumumuzda" bile, bayağı bir "mal"

gibi kendi emek güçlerini satmak zorunda bulunuyorlar.

İşçi sınıfının *ekonomik* sınıf mücadelesi ile siyasal sınıf mücadelesini birbirlerinden (şu ya da bu ölçüde kabul edilmiş ya da hoş görülmüş) ayıran özsel fark, paradoksal olmakla birlikte, budur işte.

Kapitalist sömürünün dayandığı sınıf ilişkilerini parçalamak için, işçi sınıfının, burjuva devlet iktidarını ele geçirmesi, devlet aygıtını, vb. parçalaması *gerekir*, çünkü devlet, kapitalist üretim ilişkilerinin *yeniden-üretiminin* anahtarıdır ve paradoks da buradadır işte. Dolayısıyla, sömürünün alt-yapısını devirmek için proletaryanın ve müttefiklerinin devlet iktidarını ele geçirmeleri ve devlet aygıtını parçalamaları gerekir. Sömürü sisteminin yeniden-üretim koşulları, kısacası kapitalist sistemin devam ettirilerek *ayakta kalmasını* sağlayan koşullar devlet tarafından sağlandığı için, *devlete karşı* siyasal saldırıda bulunması gereken proletaryanın *sınıf savaşımı* açısından bakıldığında son derece doğru bir önermedir bu.

Ancak herhangi bir askerin de gayet iyi bildiği gibi, askeri açıdan ele alındığında, bir ülkenin en son kilidi (yani, strateji açısından herhangi bir müstahkem mevki) ülkenin kendisi değildir, aynı şekilde, bu son kilit noktası için verilen muharebe de bundan önceki savaşın tümünü özetlemez. Proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıf savaşımı için de aynı sözler geçerlidir. Bu savaş da, devlet iktidarının burjuvazinin elinde tutulması ya da devlet iktidarının proletaryanın eline geçmesi arasında *karara bağlanır*. Ancak bu, son derece zor, gündelik, kesintisiz bir muharebenin, çok uzun bir muharebenin, çoklukla sahnenin önünü tutan gösterişli siyasal muharebelerin gizlediği, terkedilmesi imkansız, bitip tükenmek bilmeyen siperlerde verilen türden bir savaşın doruk noktasıdır. Siperlerde verilen o sessiz, günışığının

sızmadığı, kanlı ve bitip tükenmek bilmeyen savaş, *ekonomik* sınıf mücadelesidir.

Bu savaşta burjuvazi, *ilkece*, hiç kimsenin gözünün yaşına bakıp bağışlamaz. Burjuvazi 1791 yılından itibaren Chapelier Yasası ile önce tüm kalfa ve amele, sonra da işçi "derneklerini" yasaklayarak epey yol almıştı. Ekonomik sınıf mücadelesini amaçlayan işçi derneklerinin tarihini dürüst tarihçilerin kaleminden çıkma[19] çalışmalardan okumak gerekir. Önceleri yasaklanan bu dernekler, ilk başta inanılmaz biçimlerde gizlendiler (yardımlaşma sandığı, "haberleşme" derneği, hatta alkolizmle mücadele derneği), bunların çoğu yasallığın hemen kıyısında etkinlik gösteriyorlardı, ama bazen tam anlamıyla yasadışına düştükleri de oluyordu elbette, bazı yanları karanlıkta kalan kahramanlıklar, dur durak bilmeden yapılan fedakarlıklar, yaratıcılık, kurnazlık, sebatla ama bir yandan da acımasız suçlamalarla ya da açıkça kitle katliamlarıyla yaşanıyordu o günler (tek bir kanlı örnek vermek gerekirse, Fourmies'yi anımsatırım sizlere); bütün bu etkinlikleri baskıcı burjuva hukuku kesinlikle yasaklamıştı zaten.

Bunun tam anlamıyla nasıl bir fark olduğunu anlayabilmek için şunu söylemek yeter herhalde: işçi sendikaları devletin ideolojik aygıtı içinde kendi yasal ve gerçek var oluşlarını ve "haklarını" kabul ettirmek için, işçi sınıfının siyasal partilerinin kendileriyle ilgili devletin ideolojik aygıtı içinde yaşadıkları güçlüklere oranla son derece zorlanmışlardır. Biçimsel açıdan 1884'te ama gerçek anlamda... ancak 1936'da Halk Cephesi yıllarında kabul edilmeden önce uzun soluklu kahramanca çatışmalardan geçerek, en arsız burjuva baskılara ve yasallığa karşı *fiilen* kabul ettirmek zorunda kaldılar varlıklarını. Fransız devlet memurları, ancak Direniş Hareketi ertesinde, yani 1946 yılında sendika

19) Bkz. Jean Bruhat, "Le mouvement ouvrier français au début du XIXeme siecle et les survivances de l'Ancien Régime", *La Pensée*, no.142, décembre 1968.

hakkını elde edebilmişti! Öte yandan, 200 kişinin üstünde işçi çalıştıran *işyerlerinde* yasal olarak sendika temsilcisi bulundurma hakkı ise ancak 1968 yılı Mayıs ayında (!) Grenelle'de tanınmıştı.

Hukuk, hukuk olduğuna ve de hukukun uygulanması ona saygılı davranarak *etrafından dolaşmak* olduğuna göre, burjuvazinin de, sendikal militanlara karşı, gerek cezalandırarak gerekse işten çıkartarak, iktidar alanına giren tüm yolları kullanmadığı oldu mu hiç, kullanmadan duruyor mu hiç? Çalışma Bakanlığı müfettişleri ya patronların suç ortağı oluyor ya da başvurulan yollar karşısında tam anlamıyla çaresiz kalmıyorlar mı? Biraz fazla siyasallaşmış "muzır dimağa" sahip herhangi biri "suistimal nedeniyle işten çıkartıldığında" İşçi-işveren hakem heyetleri tarafından çarptırıldıkları cezaların tutarını genel gider olarak işlemiyorlar mı defterlerine? Bir de buna, burjuvazinin sendikal örgütler arasında, özenle canlı tuttuğu *ayırımı* (CGT, CFDT, CFTC, FO, CGC, arasındaki ayırım, Simca ve Citroen türü "işyeri-sendikalar" var bir de) ustaca kullandığını eklemek gerekir mi acaba?

O zaman, 1969 yılı Fransası'nı örnek alıp, bu ülkede Komünist Parti üyesi olmanın, yani bazı militanlar açısından üye kimliğini cebine atıp, zaman zaman işyeri *dışında* bir araya gelmenin, posta ya da daha az bilinen başka bir yoldan hücre bildirilerini ya da yayınlarını dağıtmanın, gerçek bir sendika militanı olmaktan *çoklukla çok daha kolay* olmasına şaşmamak gerek. Çünkü sendikal eylem ancak *işyerinde* sürdürülebilir, herkesin ortasında, gözönünde, topluca elbette ama bireysel olarak da sürdürülür, hem de *çok büyük bir çoğunlukla patron baskısının ve patronların sömürüsünün* zaman zaman çok ince, zaman zaman kabaca çalışan *doğrudan görevlileri* olan mühendisler, kadrolar ve

ustabaşlarının gözaçtırmayan denetimleri, acımasız gözetimleri altında sürdürülür.

Verdiğim bu ampirik uyarılardan kalkarak ileri süreceğim tez, işçi hareketi çerçevesinde klasikleşmiş ve basit bir tezdir. Bu tez daha önce Lenin ve Kızıl Sendikalar Enternasyonali tarafından çok açık seçik biçimde tanımlanmıştı. Bu tez şudur.

Sosyalist devrim için, yani devlet iktidarının ele geçirilmesi için verilecek kesin çarpışmanın kaderini *tek başına* belirleyemeyecek olan ekonomik sınıf mücadelesi, *ikincil ya da bağımlı* bir mücadele değildir. Siyasal mücadelenin maddi temelinin ta kendisidir. Acımasız, gündelik, kesintisiz ekonomik mücadele olmaksızın, siyasal sınıf mücadelesi imkansız ya da boşunadır. Ekonomik sınıf mücadelesine ve de bir tek bu mücadeleye *derin biçimde kök salmadıkça* gerçek bir siyasal sınıf mücadelesi olamaz ve mücadele zafere ulaşamaz, çünkü ekonomik sınıf mücadelesi, böyle eğretilemeli bir anlatım kullanmayı göze alabilirsem, siyasal mücadelenin kendisini *son kertede belirleyen* alt-yapıdır, siyasal mücadele ise, işlevi gereği halk kitlelerinin nihai çarpışmasını *yönetebilecek tek* mücadeledir. Öyleyse, siyasal sınıf mücadelesinin önceliği var: ancak, siyasal mücadelenin temeli olan ekonomik sınıf mücadelesi gün be gün, bıkıp usanmadan, köküne kadar ve de doğru bir çizgide sürdürülmedikçe bu öncelik boş bir söz olarak kalır.

Bu Tez, küçük-burjuva "kuramcıların" sözde "nitel" mücadelelerin sözde "nicel" mücadelelere oranla önceliği tezlerini de, kendi başına bırakılan işçi sınıfı mücadelesinin "trade-unionist"* "sınırları" konusundaki (alelacele okudukları için yanlışlıkla Lenin'e atfederler bu tezleri) sözde-marksist tezleri de unufak eder.

Çünkü Lenin kendi başına bırakılmış işçi sınıfının bir tek

* Trade-unionism: Aynı iş kolundan çalışanların oluşturduğu sendika. Mesleki Sendikacılık. (yhn.)

ekonomik sınıf mücadelesi sürdürebileceğini *asla söylememiştir*. Lenin'in söz ettiği trade-unionizm siyasal bir mücadeledir, ancak bu mücadele yanlış bir siyasal çizgide, burjuva devlet ve hükümetten reformlar yapmasını istemekle yetinen, ama burjuva sınıf devletinin var oluşunu asla gündeme getirmeyen reformist bir çizgide sürdürülmektedir. Trade-unionizm, işçi sınıfının sendikal örgütlerinin mücadelesinin, reformist bir siyasal çizgiden yana, yani *sınıfsal işbirliğinin* siyasal çizgisinden yana kullanılması ve yolundan saptırılmasıdır. Bu konuda da sendikalar ile Parti arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır: Sendika birlikleri olmasa Labour'ın* hali ne olurdu İngiltere'de? Labour'ın İngiltere'deki büyük sendika birliklerine bir ölçüde kök saldığı da kabul edilebilir: ancak hemen eklenmesi gereken nokta da, Bevin'ler, Bevan, Wilson'lar, vb. gibi büyük sendika önderlerinin *iktidara* (yani, Lutufkar Emperyalist Majesteleri'nin *hükümetinin* başına) *geçer geçmez*, hızla kendilerini sendikal mücadeleye bağlayan "köklerini söküp", ilk başta bu mücadeleyi "yatıştırmaya", sonra da açıkça ezmeye çalıştıklarıdır. "Hükümetin sosyalistleri", yani burjuva *devletin* uşakları arasında yer alanların başına gelen de budur hep.

Dolayısıyla, Lenin'in "trade-unionizm" konusundaki sözünü, işçi hareketinin *kendi güçleriyle* ulaşabileceği *en uç sınır* olarak, yani işçi hareketinin kendiliğinden *ekonomik* sınıf mücadelesini hedefleyen bir cümle olarak yorumlamak yanlış olacaktır. Lenin'in bu sözü bambaşka bir hedefe yönelir; bu hedef ise, trade-unionizmin reformist sınıf işbirliği tuzağına düşürdüğü, işçi hareketinin kendiliğinden *siyasal* mücadelesinin mutlak sınırlarını göstermektir. Bazen trade-unionizm "hükümeti" ele geçirmeye kalkışırsa da, *asla kapitalist devleti* ele geçirmeye yelten-

* Labour Party: İşçi Partisi. (çn)

mez. Sonuç: "kapitalist düzenin dürüst yöneticisi" olup çıkar.

VI – Siyasal sınıf mücadelesinin, ekonomik sınıf mücadelesinin derinlerine kök salmış olması gerekir

Gerçeklerini yerli yerine oturtmak gerekiyor demek ki; "öncü kuramcılar" tarafından saldırıya uğruyor ve bazı komünistler tarafından pratikte *ikincil* öneme sahip sayılıyorsa da (böylece, bu komünistler siyasal mücadeledeki rollerini de *yanlış* anladıklarını göstermiş oluyorlar), büyük işçi sendikaları Konfederasyonları (Maden işçileri, Metal işleme kolu işçileri, Demiryolu işçileri, İnşaat işçileri, vb.) söz konusu olduğunda, *doğrudan ekonomik bir sınıf mücadelesi* (örneğin, memur sendikalarında ekonomik sınıf mücadelesi ile *doğrudan bir ilişki yoktur*) kimliğine bürünen *sendikal mücadeleye yeniden saygınlık kazandırmak* gerekiyor. Gerçeklerini yerli yerine oturtmak gerekiyor ve kitlelerin *ekonomik* sınıf mücadelesinin derinlerine kök salmadan, komünistler ekonomik sınıf mücadelesinde, yani "talepler" konusunda verilen mücadelede doğru bir konuma sahip olmazlar ve doğru eylemde bulunmazlarsa, *komünist* siyasal sınıf mücadelesinin neden mümkün olamayacağını da anlamak gerekiyor.

Bu tezi doğrulayan nihai ilkeyi günışığına çıkarttık: tüm kapitalist düzen, *son kertede* gerek kentsel gerekse kırsal alanlarda yaşasınlar, işçi sınıfının ve işçi olmayan öteki ücretli emekçilerin dolaysız ekonomik sömürüsüne dayandığı için, kapitalizme karşı sürdürülecek mücadele de, tartışmaksızın, dolaysız sömürüye karşı dolaysız mücadeleden geçer. Kapitalizme karşı sürdürülecek mücadele, ikincil olarak da, sömürünün dolaylı biçimlerine karşı verilecek mücadeleden geçer.[20]

20) Örneğin "proleter olmayan ücretliler için, yani memurlar, çeşitli devlet aygıtlarında çalışanlar, vb."

Oysa, bu mücadele, Komünist Partilerden özü gereği ayrı (gerek tüzükleri, gerek işleyiş kuralları: en geniş anlamda sendikal demokrasi, gerekse pratikleri ile) *kitle örgütleri* tarafından (çünkü bu mücadele kitlesel bir mücadele olarak *sürdürülebilir*) sürdürülmektedir. *Kitleler* söz konusu, çünkü sömürü, *hiçbir istisna olmaksızın tüm* işçi ve emekçileri etkiler, onların gündelik tayınıdır, hergün doğrudan doğruya tadarlar sömürüyü. Demek ki, *kitleleri* kapitalist sisteme karşı nesnel eylem çevresinde bir araya getirebilmenin yolu, maddi talepler için mücadele etmektir. Kitleler: yalnız proletaryanın öncüleri değil, yalnız proletarya değil, kırların kentlerin proleter olmayan ücretli emekçileri de, yoksul köylüler de, proleterleşme yolundaki küçük köylüler ve de Devletin İdeolojik Aygıtlarındaki memurların (örneğin, öğretmenler), hatta devletin bazı baskı aygıtlarındaki memurların (örneğin, devlet idaresindeki bazı memur kategorileri) pekçoğu da dahil olmak üzere, *nesnel açıdan bakıldığında kapitalist sömürünün kurbanı olan* herkesi kapsar.

Tarihi, kitleler yapıyorsa, ama kitleler tarihi Sosyalist Devrimin zaferine kadar, *ancak siyasal* sınıf mücadelesinde ve de proletaryanın öncülerinin siyasal örgütünün *yönetimi* altında sürdürebiliyorsa; kitlelerin, harekete geçtiklerinde partinin siyasal önderliğini, kapitalist düzenin *ekonomik sömürüsüne* karşı verilen mücadelede, *talepler* konusunda doğru bir çizgi izleyerek sürdürülen uzun, sert, kahramanca, sabırlı ve karanlık bir *sendikal* mücadele ile çok daha uzun zaman önceden birleşip seferber *olmadıkça,* kabul etmeyecekleri de kolayca anlaşılmalıdır.

Kesin bir belirtidir bu. Bir Komünist Parti, Parti olarak işyerlerinden silinirse, bu durum, söz konusu Parti'nin gerek kendi siyasal işlevi gerekse sendikalarla ilgili olarak kendi işlevi konusunda doğru bir çizgiye ve pratiğe sahip olmadığının kanıtıdır.

Parti'nin hücresi, işyerlerinde sendikanın arkasına *"gizleniyorsa"*, hele tam anlamıyla ortadan yok oluyor ve de "Parti'nin yerini tutma" işini (hiçbir sıfatla böyle bir işlevi yerine getiremeyecek olan) sendikaya bırakıyorsa, görevi olduğu üzere bu mücadeleleri yönetmesi gereken Parti, "işçilerin mücadelelerine" (yani, sendikal mücadelelere) *"destek olmakla"* yetiniyorsa, kısacası, Parti, ülke çapında, seçime yönelik olmayan pratiğinde, ekonomik sınıf mücadelesi örgütünün eylem ve girişimlerinin *nesnel anlamda gerisinde* kalıyorsa, ne olursa olsun bu, "birşeylerin aksadığının belirtisidir"

Çünkü Parti *kitlelerin önünde* olmalıdır, az önce kısaca söz ettiğim ünlü "devrimci" "öncü kuramcıların" (bir tek kendi imgelemlerinde var olan o "örgütleri" için) istediği gibi on ya da yüz fersah önünde değil, ama Lenin'in dediği gibi, *bir adım, yalnızca bir adım* önünde olmalıdır. Ülke çapında geçerli olan, *her bir işyeri* ölçeğinde haydi haydi geçerlidir, ki bu da, komünistlerin işyeri sendika temsilciliğine ilişkin doğru bir tanım ve doğru bir pratik benimsemelerini gerektirir. İşyerindeki kitleyle bağ kurmuş olmaları için, komünistlerin sendikal talepler ve sorunlarla, *ayrıntısına varıncaya dek* ilgilenmeleri, ama bunu yaparken kendilerini sendikanın yerine koymamaları, yani kendilerine özgü çalışmayı yerine getirmeleri, *siyasal* açıklama, propaganda, ajitasyon ve örgütleme çalışmasını yapmaları gerekir. Bunun mutlak koşulu da; Parti'nin *işyerinde* var olması, gerçekten ve *Parti olarak* (kendine özgü girişkenliğiyle, hücre yayınlarıyla, vb.) yer alması, sendika içinde örgütlenmiş kitlelere göre bulunması gereken konumda ve doğru bir çizgide yer alması, herkes tarafından bilinmesi ve takdir edilmesidir; doğru konumda, yani, *kitlelerin bir adım önünde, demek ki sendikal örgütlerin de bir adım önünde*.

Çünkü, kitlesel siyasal mücadele ile kitlesel ekonomik mücadelenin birliği konusunda söylediklerimize dönersek, kısacası nesnel açıdan ele alındığında kapitalist sistemin var oluşuna yönelen *ölüm tehdidi* olduğu için ölümcül dehşete yol açan bu *kaynaşma*ya dönersek yeniden, siyasal açıdan devrimci olan bu *kaynaşma,* zafere ulaşmasını sağlayacak biçimlerde, eğer çok uzun zaman önceden *işyerlerinin bağrında* bu biçimler kurulmaya başlanmazsa, hiçbir zaman gerçekleşemeyecektir. Oysa bu kaynaşmanın maddi temeli, siyasal sınıf mücadelesinin ekonomik sınıf mücadelesine kök salmasıdır; ekonomik sınıf mücadelesi ise, bir kez daha söylüyorum, *son kertede belirleyicidir:* daha somut olarak söylersek, *işyeri hücresi üyesi komünistlerin eyleminin, işyeri sendika birimi üyelerinin hak talebine yönelik eylemine kök salmasıdır.*

Komünistlerin sendikalar konusundaki siyasal pratiğinin temel ilkesi budur.

Fransa'da CGTU ve M. Thorez'in Leninizmiyle eğitilmiş olan eski militanlar unutmadılar, gayet iyi biliyorlar bu ilkeyi. Önce CGT'ye, sonra da Parti'ye doğru akan ya da akacak olan sayılamayacak kadar çok genç militana öğretmeleri gerekir bu ilkeyi. Zaten bu onların *kişisel* işi değil ki. Tüm Parti'nin sırtlaması, sorumluluğunu alması ve sonuna kadar yerine getirmesi gereken *1.numaralı siyasal eğitim görevidir.* Bunun hiç de kolay bir iş olmadığını, hele işçi sınıfını devamlı etkileyen burjuva ve küçükburjuva ideolojinin, egemen ideoloji olduğu için işçi hareketine iki ayrı sapma önermekten bir an geri kalmadığı günümüz bağlamında, bunun daha da zor olduğunu, bildiğim gibi, hepimiz de biliyoruz. Söz konusu iki sapma şunlardır: bir yanda, *ekonomist* sapma, bir yandaysa "*devrimcilikçi*" (anarko-sendikalist ya da anarşist olabilir) hiper-siyaset. Can çekişen Emperyalizm'in,

Fransa'da da militanların *anti-emperyalist mücadele için* eğitilmesinin ilk sıradaki görevler arasına alınmasını gerektirdiği günümüz bağlamında[21] ve son derece hassas koşullar çerçevesinde (uluslararası Komünist Hareket'in bölünmesi, bunun sonucu olarak da, proletarya enternasyonalizminin zayıflaması)[22] bunun daha da zor bir görev olduğunu bildiğim gibi, hepimiz de biliyoruz. Ancak, ne olursa olsun bu eğitim görevi 1 numaralı siyasal eğitim görevidir ve de yerine getirilmesi gerekmektedir.

Siyasal sınıf mücadelesinin; ekonomik sınıf mücadelesinin, kitlelerin maddi talepleri için verilen sendikal mücadelenin elden geldiğince en derinlerine kök salmasını sağlamak, *işte devrimci mücadelenin altın kuralı budur.*

İşçi hareketi, bu altın kuralı uluslararası işçi sınıfının adı sanı bilinmeyen kurbanlarını feda ettiği mücadeleler boyunca, Marksist kuramla kaynaşırken öğrenmişti. İşçi hareketi işte bu altın kurala saygılı davrandığı içindir ki, tarihteki o büyük zaferlerini (1917 Rus Devrimi, 1949 Çin Devrimi) kazanabilmişti. Tarihteki o büyük yenilgilerini de (örneğin, Alman sosyal-demokrasisinin 1914 öncesi ve sonrasında yaşadığı yenilgiler, 1920'lerde Orta Avrupa Devrimlerinin düştüğü başarısızlık, vb.)[23] bu kuralı unutmasına ya da bu kurala saygı göstermemesine borçludur.

Sözünü ettiğimiz altın kural önemsenmediğinde, açıkça gö-

21) "Zafer Vietnam halkının olacak! Zafer Filistin Direnişi'nin olacak, vb." gibi doğru sloganlar yetmez, pratik mücadeleler de gerekir: Çinhindi'ndeki güçlere gönderilecek askeri malzemeyi gemilere yüklemeyi reddeden liman işçilerinin eylemi, o dönemde işçi sınıfının giriştiği sayısız eylemi, Henri Martin'i, vb. aklımıza getirelim.

22) Bulunduğumuz noktada, yaşanan bölünmenin her iki tarafta da yolaçtığı "tıkanıklığı" ve bu tıkanıklığın sonuçlarını nesnel açıdan hesaba katmamız ve bu sonuçların oluşturduğu alanda kalarak, söz konusu bölünmeyi *olduğundan çok önemsemeden* (böyle bir şey doğrudan doğruya Emperyalizm'e yarayacak çok ağır siyasal bir yanlış olur) Emperyalizm'e *karşı gerçekten* mücadele etmek, yani dünya devrimi *için* mücadele etmek amacıyla eyleme geçmemiz gerektiği açıktır.

23) Bütün bu yenilgilerin yaşanmasına *başka* nedenlerin de katkıda bulunduğu açıktır. Burada hesaba katmıyorum onları.

rülebildiği gibi, gerçekten de, halk kitleleri şu ya da bu bunalım ortamını fırsat bilip "harekete geçebilirler", hatta çok güçlü bir hareket başlatabilir, daha da ileri gidip, "devrimci" bir durum içinde bulunuluyorsa, devlet iktidarını bile ele geçirebilirler. Ancak, bir aksaklık ya da başka bir nedenden dolayı, Parti, siyasal sınıf mücadelesinin ekonomik sınıf mücadelesine kök salmasını amaçlayan uzun süreli bir pratik sayesinde söz konusu kitlelere *derinden bağlanmamışsa,* halk kitlelerinin hareketi, iktidarın ele geçirilmesiyle sonuçlanamayacağı gibi, talihi yaver gidip devlet iktidarının ele geçirilmesiyle sonuçlansa bile, *bu iktidarı elinde tutamayabilecektir.*

Tarihi, kitlelerin yaptığını söyleyen Marksist ve Leninist Tez'e somut bir içerik kazandırmak için, işte işi buralara kadar vardırmak gerekir. Bizi ilgilendiren tarih, Devrim Tarihi olduğuna göre, kitlelerin de gerçekten devrimci hedeflere doğru seferber edilmesi ve yönlendirilmesi gerekir. Kitlelerin de gerçekten devrimci hedeflere doğru seferber edilmesi ve yönlendirilmesini ise ancak Proletarya'nın öncü Parti'si gerçekleştirebilir.

Oysa, Parti, kitlelerle bütünleşmemişse, *kitlelere derinden bağlı değilse,* (kitlelere açıklama getirmeyi, kitleleri seferber etmeyi ve örgütlemeyi varsayan) bu yönetme rolünü yerine getiremez. Oysa bu bağı da, *siyasal sınıf mücadelesinin ekonomik sınıf mücadelesine,* yani "sendikal taleplere" *derin ve geri dönülmezcesine kök salması* sağlayabilir ancak.

Bu klasik Tez, bazılarının sendikal mücadeleyi tiksinç değilse de ikincil saydığı, bazılarınınsa sendikal mücadeleyi yalnızca siyasal mücadeleye dönüştürmek istedikleri sırada, onu gerçek yerine, yani son kertede belirleyici olduğu yere koyuyor yeniden. Burada değindiğim iyi niyetli militanların (gereken özeni göstermeden ayırım yapıp "solcu" denilen militanlar arasında,

özellikle de üniversite-lise öğrencisi-genç kafa emekçileri çevresinde hiç de az değildir sayıları) bu klasik Tez'in *içeriği* üstüne kafa yormalarını dilerim; bu klasik Tez, işçi hareketinin; yerkürenin her yanında verdiği yüzyıllık sınıf mücadelesinin sınanmış *sonucudur*, bu sonucun elde edilebilmesi için, genç kuşakların önünde duranla karşılaştırılamayacak kadar sert, acımasız ve tehlikeli o mücadele yerlerini alan, yerlerine sahip çıkan, bazıları yaşamda kalabilmiş, bazılarıysa yaşamını yitirmiş ağabeylerinin, zaman zaman acılara bürünmüş fedakarlıkları sayesinde, adı sanı bilinmeyen yüzbinlerce işçi militanın *paha biçilmez* kanı, fedakarlığı, bağlılığı gerekmişti.

VII – Devletin tek bir baskı aygıtı, ama birçok ideolojik aygıtı vardır

Bir an için, devletin baskı aygıtı ile Devletin İdeolojik Aygıtları ayırımına dönelim yeniden.

Gerçek şu ki, devletin baskı aygıtı ile Devletin İdeolojik Aygıtları arasında (baskı ve ideolojikleştirme arasındaki farktan başka) başka bir fark daha vardır. Bu da, devletin *tek bir* baskı aygıtı olmasına karşın, *birçok* ideolojik aygıtı olmasıdır. Bu, son derece önemli bir farktır.

Baskıcı olduğunu kesin biçimde söylediğimiz devlet aygıtı, *organik bir bütün* olarak gösterir kendini; daha kesin olarak söylersek: *doğrudan doğruya ve bilinçli olarak, tek bir merkezden yönetilen* ve *merkezileşmiş* bir beden olarak gösterir kendini.

Hukuk'un verdiği fizik (ve de daha başka) cezalardan söz ederken "uzmanlaşmış bir bölümünü" yalıtıp aldığımız bu baskı aygıtı, devlet başkanının "iş olsun diye açılışlar yapmayı" reddettiği Fransa'da iyice belirgin olan merkezileşmiş organik bir dü-

zeneğe sahiptir. Bu düzeneğin başında *devletin gerçek başı* var demek ki; *hükümet* de ona doğrudan doğruya bağlı[24] (günümüzde oynanan Parlamento güldürüsü var bir de: 1789'dan beri "demokratlar" bu işten vazgeçmedikleri için "parlamenter" düzenin görünüşünü kurtarmak gerekir elbette); hükümetin hemen altında ya da hükümete bağlı olarak da idare, ordu, polis, (bağımsız olduğu söylenen) yargıçlar, mahkemeler, hapisaneler, vb. bulunur.

Aslında birer *uzuvdan, üyeden* başka bir şey olmayan bütün bu "bedenler", "bünyeler" arasında, baskı ve baskının uygulanması konusunda benimsenen farklı, hatta çok farklı biçimler açısından tam bir işbölümü vardır. Merkezi idarede çalışan bir memur, tahsildar bile olsa, bir polisle aynı "yöntemleri" kullanmaz, bir gümrük memuru bir askerle aynı yöntemleri kullanmaz, vb.

Ancak, gerçek şu ki, bütün bu üyeler, devlet iktidarını elinde bulunduranların buyruğu altında çalışan, baskı işlevinin yürütücülerinden oluşan *tek ve aynı bedene* aittirler. Baskı işlevinin yürütücüleri ise, egemen sınıfın (günümüz Fransası'nda, emperyalist Fransız burjuvazisi) *sınıfsal siyasetini* uygulayan siyasal temsilcilerden başka bir şey değildir. Tek bir yönetim, yani iktidardaki sınıfın siyasal temsilcilerinin yönetimi altında örgütlenmiş-birleşmiş olduğu için, devletin baskı aygıtının organik bir bütün olduğunu söyleyebiliriz.

Devletin İdeolojik Aygıtlarında ise durum değişiktir. Bu aygıtlar çoğul olarak var olurlar ve görece bağımsız bir maddi var oluşa sahiptirler.

Devletin öğrenim sisteminde temsilcileri bulunmasına, devlet okullarında bağış kabul eden görevlileri ve kendi okulları ol-

24) *Parlamenter demokraside* hükümet, Parlamento tarafından "seçildiği" için, *biçimsel açıdan* devletin siyasal ideolojik aygıtına aitse de, *gerçekte* Devletin (Baskı) Aygıtına aittir. Ne var ki, bu "biçimsel" aidiyet, "parlamenter budalalığa" düşüp "seçilmiş" bir hükümetin devlet iktidarı ve devlet aygıtlarının *üstünde* olduğunu sananları aldatabilir ancak!

masına rağmen Kilise, içinde bulunduğumuz 1969 yılında, Okul ile karıştırılmaması gereken Devletin İdeolojik Aygıtlarından biridir. Bu durum, tüm 19. Yüzyıl boyunca, Kilise'nin müttefiki toprak aristokrasisi ve küçük-burjuvazi ile ittifak kuran, Fransız Devrimi'nden kaynaklanan kapitalist burjuvaziyi karşı karşıya getiren acımasız sınıf mücadelesinin sonucudur. Çok pahalıya malolsa da artık gerçekler arasında yer alan bir sonuçtur bu.

Aynı şekilde, kendi yayınları, hatta kendi "gösterileri" (Ayinler, ruhani alaylar, hac seferleri, vb.), başka aygıtlarda ideolojik temsilcileri olsa da, Kilise ile Yayın aygıtı, Kültür aygıtı (her tür gösteri) ve Haber aygıtı dediğimiz Devletin İdeolojik Aygıtları bir tutulamaz.

Siyasal aygıt da dahil olmak üzere, aynı şey devletin tüm ideolojik aygıtları için de söylenebilir. Aralarında kaçınılmaz geçişimler yaşansa bile, Devletin İdeolojik Aygıtları nesnel açıdan birbirlerinden ayrı, görece özerktirler ve tek ve bilinçli bir yönetim altında merkezileşmiş örgütlü bir beden oluşturmazlar. Örneğin, Fransa'da artık bir Dinişleri Bakanlığı bulunmamakta; Bay d'Ormesson'un bu aygıtın en etkili bölümü RTF'ye "tam bir bağımsızlık ve nesnellikle" başkanlık yaptığı devletin ideolojik haber aygıtına ve Bay E. Faure'un başkanlığındaki devletin ideolojik aygıtına kumanda etmesi gibi, Monseigneur Marty'nin başkanlığındaki devletin ideolojik aygıtına, her ne kadar suç ortağı olsalar da, olanca "yüksekliğine"* rağmen General De Gaulle kumanda etmemektedir.

Sözünü ettiğimiz Devletin İdeolojik Aygıtları birbirlerinden ayrı ve görece özerkse, şu ya da bu ölçüde yoğrulabiliyorlarsa, şu ya da bu ölçüde devletin doğrudan komutasındaysalar (doğru-

* General De Gaulle'ün uzun boylu olmasına gönderme. (çn.)

dan doğruya komuta altında olsalar bile, Okullar, Radyo, en azından bazı dönemlerde hep aynı derecede kolay yoğrulamazlar, zaman zaman gıcırdadıkları da olur, hem de bayağı ciddi ciddi), peki ama, bu durumda nasıl oluyor da *Devletin İdeolojik Aygıtları* oluyorlar gene de? Herşeyden önce, *kendilerinde gerçekleşen İdeoloji* nedeniyle. Bu ideoloji, egemen ideoloji olduğu için, *egemen sınıfın*, yani *devlet iktidarını elinde bulunduran* ve devletin baskı aygıtına doğrudan doğruya, buyurganca komuta eden sınıfın *ideolojisi*dir.

Marx ve Lenin'in devlet ve egemen sınıfın ideolojisi üzerindeki tezlerine geri dönmenin ve ne kadar etkili olduklarını görmenin sırası geldi artık.

Kısaca söylemek gerekirse, Marx ve Lenin'in kuramı şöyle der:

1. Devlet, egemen sınıfın egemenliğinin "özeti" ve egemen "makinesidir"; bu da tamıtamına şu demektir ki, *üst-yapı, sınıfsal üst-yapı olarak, devleti merkez edinmiş, devletin çevresinde yoğunlaşmıştır*. Bu Tez sayesinde, hukuki siyasal üst-yapı ile ideolojik üst-yapı ayırımı başta olmak üzere, daha önce üzerinde durduğumuz ve "yerlem"in* bizlere sağladığı yararlı ama fazla keskin ayırımlara gereken düzeltmeleri getirebileceğiz. Hukuki siyasal üst-yapı ile ideolojik üst-yapı ayırımı, bu ayırımın var olduğu ve ancak kesinlikle belirleyici bir birliğin, yani, *devletin, devlet iktidarının* ve *devletin* baskı ve ideolojik *aygıtlarının* birliğinin egemenliği altında var olduğunu bildirmek koşuluyla doğrudur.

2. Dolayısıyla egemen ideoloji, egemen sınıfın ideolojisi de, kendi içindeki tüm değişkelere rağmen ve var olduğu aygıtların

* *Topique*: Fr., Türkçe "*yerlem*" Yunanca *topos*'tan; Yun. *topos*: yer. "Yerlem, belirli bir uzamda, şu ya da bu gerçekliğin herbirinin bulunduğu *yeri* gösterir; örneğin ekonomi alanı *altta* (temel), üstyapı *üstte*dir " (çn.)

birbirinden ayrı olmasına rağmen, devlet iktidarını elinde bulunduran egemen sınıfın ideolojisi biçiminde, yani kendi içindeki çelişkilere rağmen, söz konusu *sınıf devletinin ideolojisi* denilebilecek ve denilmesi gereken *ideolojik bir birlik* biçiminde toplaşmış ve yoğunlaşmıştır. Birbirinden farklı Devletin İdeolojik Aygıtlarının birliği ise, bu aygıtların her birinin kendi alanında ve kendine özgü kiplikte, kendi içinde farklar, hatta çelişkiler olmasına rağmen, *devlet ideolojisi* olan bir ideolojiyi gerçekleştirmeleri ile sağlanmaktadır.

Tanım: Öyleyse Devlet, devletin baskı aygıtı ile Devletin İdeolojik Aygıtlarının devlet iktidarının altında bir araya gelmesidir. Devlet aygıtı ile Devletin İdeolojik Aygıtlarının birliği ise, devlet iktidarını ellerinde bulunduranların sınıf siyaseti ile sağlanır; devlet iktidarını ellerinde bulunduranlar, devletin baskı aygıtını kullanarak doğrudan, devlet ideolojisinin, Devletin İdeolojik Aygıtlarında gerçekleşmesi ile de dolaylı olarak sınıf mücadelesi içinde etkin olurlar.

Devlet İdeolojisi nedir? Bu çalışmanın II. Cildinde bu konuyu uzun uzadıya ele alacağız. Şimdilik şu kadarla yetinelim ki, Devlet İdeolojisi, ideolojinin farklı "bölgelerinden" (dinsel, hukuki, ahlaki, siyasal, vb.) alınma belirli sayıdaki ana izleği, devlet iktidarını elinde bulunduran sınıf egemenliğinin, sömürülenleri de baskı ve sömürü etmenlerini de, ideolojikleştirme etmenlerini de "işletmek" için, yani üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini sağlamak için gerek duyduğu özsel "değerleri" *özetleyen* bir sistem içinde toplar. Burjuva devlet söz konusu olduğunda, devlet ideolojisi içinde toplanan özsel izleklerin şunlar olduğu kanısındayım:

1. Milliyetçilik: Fransa izleği, Fransa'nın dünyadaki rolü, Fransa'nın Büyüklüğü ve Misyonu, gerektiğindeyse "Kilise'nin

büyük evladı" olarak Fransa.

2. Liberalizm: her şeyden önce Teşebbüs Hürriyeti izleği, geneldeyse Özgürlük izleği, dünya ölçeğinde Özgürlüğün Savunulması, Hür Dünya,vb. izleği.

3. Ekonomizm: çıkar izleği, yalnız ulusal çıkar (daha önce sözü edilmişti) değil, herkesin ve de her birimizin çıkarlarının savunulması izleği, bilim, teknik ve ülke ekonomisi alanında yaşanan "genel ilerleme" Ek: "çalışma ideolojisi"[25]

4. Hümanizm, ekonomik çıkar izleğinin zorunlu kontrpuanı; Milliyetçilik ile Fransa'nın Misyonu, İnsan Özgürlüğü, vb. arasında gereken bireşimi yaratır.

Devletin İdeolojik Aygıtlarından her biri bu izlekleri, bu izleklerin bileşenlerini ve yankılarını, tümüyle ya da parça parça kendine özgü biçimde "uyarlar"

25) [İlk başta tasarlanan bu ek bölüm elyazmasında yer almamaktadır.]

Yeniden “Hukuk” Üzerine Hukukun Gerçekliği: Devletin Hukuki İdeolojik Aygıtı

Bu bölüm kısa birkaç sözden oluşacak. Ancak, daha önce, III. Bölüm'de "betimleyici bir kuram" biçiminde ele aldığımız "hukuk"u yerli yerine oturtmak için bunların mutlaka söylenmesi gerekir.

I – "Hukuk"un özelliklerini anımsayalım

1917 sonrasında SSCB başta olmak üzere, ortaya getirme başarısı gösterdikleri sorunlara bakılırsa, bazıları son derece önemli olan uzmanların "ortadan kayboluşu"na kadar geçen sürede, Marksist kuramsal araştırma ve derinlemesine bilgilenme geleneğinde, hukukun üst-yapıya mı ait olduğu, yoksa daha çok "üretim ilişkileri" tarafında mı yer aldığı konusu enine boyuna tartışılmıştı. Son derece yerinde bir sorudur bu.

Yapılan bu açıklamalar bir temele dayanıyorsa, şematik olsa bile, en azından ilkesel anlamda açık seçik ve kesin bir yanıt ileri sürebiliriz; şematik bir yanıt dememizin nedeni, son derece önem taşıyan bir soruyla karşı karşıya bulunmamız ve bu sorunun uzun sürecek kuramsal analizler yapılmasını gerektirmesidir; üstelik, ayrıntılara girmek istenirse, bu analizlerin ampirik (tarihsel-somut) analiz ve soruşturmalara dayanması gerekmektedir.

Marx; *Kapital*'in pek çok yerinde, egemen üretim ilişkilerinin bağrında, yani bu ilişkilerin egemenliği altında, dolayısıyla bu

ilişkilere karşı[1] giderek gelişen *yeni* üretim ilişkilerinin doğmakta olan oluşumunun, hukuki anlamda tanınmadan, çok uzun zaman *de facto** kalan çok uzun bir süreç olduğunu gösterir. Egemen üretim ilişkilerinin bağrında bile, oluşan pratiklerin hukuki anlamda *kısmen* kabul edildiği durumlar olabilir ve bunlar yeni üretim ve mübadele ilişkilerinin yerlerinin belirlenmesine ve sınırlanmasına yol açabilir, ancak tek mutlak koşul, bunların kısıtlanması ve boyun eğmesinin sağlanmasıdır. Gerçekten de, "feodalite" çağında, burjuva hukukunun (örneğin, önce Ticaret Hukuku'nun, sonra kraliyet "imalathaneleri hukuku"nun, daha sonra da özel imalathaneler hukukunun) ele alınan toplumsal formasyonların bazı alanlarına yayılması sırasında yaşanmıştı bunlar. Feodal Hukuk ile uzlaşamayacak kısmi bir yeni hukuk getirilmesi yolundaki yasanın çıkartılması ise olmuş bitmiş bir olayı kayda geçirmekten başka bir şey değildi zaten: bambaşka üretim ilişkilerinin egemen olduğu toplumsal formasyonların bağrına yeni üretim ve mübadele ilişkilerinin tartışılmaz, geriye döndürülmez, gerçek biçimde yerleşmesi, yerlerini sağlamlaştırmasıydı bu olay.

Bu durumu zaten defalarca kabul etmiş olan Tarihçiler için bir kez daha dikkat çekelim ki, 12. ve 13. Yüzyıldan itibaren yaşanmaya başlayan *Roma Hukuku Rönesansı* (Marx bu olayı, 1859 yılında yayımlanan *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya yazdığı ve ancak ölümünden sonra basılan Giriş bölümünün son satırlarında kuramsal açıdan ilgi çekici bulduğunu belirtmişti) hem ekonomik (ticari mübadelenin gelişmesi) hem de siyasal (hukukçuların, yani Mutlak Monarşi ideologlarının Roma Siyasal Hukuku'na başvurması) "sorunları"na kök salmıştı. İşte, bu bu-

1) Marx burada kapitalist üretim ilişkilerinin embriyonlarının feodalite çağında ortaya çıkışından söz etmekte.

* De facto: Lat. Fiili durum, fiilen. (çn.)

luşma bizi yanılgıya sürüklemeyeceği gibi, hukuk ile devlet arasındaki ilişkiler konusunda da aydınlatabilir.

Marx'ın bir tarihsel tezini destekleyen bu tarihsel olgulardan *dolaysız*, genel bir sonuç çıkartma iddiası taşımadan, aşağıdaki uyarılarda bulunmakla yetineceğiz.

Kapitalist üretim ilişkilerinde geçerli burjuva hukukundan söz ederken bu hukukun nasıl tuhaf bir konuma sahip olduğunu görmüştük.

Kapitalist burjuva hukukunun *en başta* bazı kesin *ekonomik* pratikleri düzenlemeyi ve cezalandırmayı amaçladığı açıktır; söz konusu ekonomik pratiklerse, mübadele pratikleridir, yani mülkiyet hakkını ve ona bağlı hukuki kategorileri (hukuki kişi, hukuki özgürlük, hukuk karşısında eşitlik, hukuki yükümlülük) varsayan (ve de bu hakka dayanan) meta alım ve satımıdır.

Burjuva hukukunun, karşı konulmaz bir zorunluluk nedeniyle biçimselleştirme ve evrensellik peşinde olduğunu gördük, öyle ki, bu biçimselleştirme ve evrenselleştirmenin karşısına dikilen tüm engellere rağmen (her geçen gün sayıları biraz daha artıp, biraz daha aşılması güçleşen engeller bunlar) hâlâ da sürdürüyor bu çabasını.[2]

Daha önce gördüğümüz gibi, söz konusu biçimselleştirme ve evrenselleştirme, ancak hukukun soyut olması koşuluyla, yani her türlü içerikten gerçekten *soyutlanması* koşuluyla imkan kazanır ve her türlü içerikten soyutlanmanın, hukukun içeriği üstünde, yani tam da zorunlu olarak soyutlandığı içeriğin üstünde etkili olmasının *somut* koşuludur.

Daha önce gördüğümüz gibi, hukuk zorunlu olarak baskıcı-

2) 19. Yüzyıl sonundan itibaren durmadan daha da artan engeller. Bunların kaynağında tekelci merkezileşme ile sınıf mücadelelerinin etkileri yatar; sınıf mücadelelerinin etkileri:kapitalist sınıfların mücadelesi ("siyasal hukukun müthiş biçimde ihlali") işçi sınıflarının mücadelesi ("Korkunç" bir yasaya, yani "İş Kanunu"na ilişkin çeşitli maddelerin Medeni Kanun'a zorla eklenmesi).

dır ve hakkın gerektirdiği cezayı Ceza Yasası biçimiyle hukuka katar. Böylece, Ceza Yasası'na biçimsel olarak kaydedilmiş ve kuralların çiğnendiğini saptayan Yargıçlar tarafından karara bağlanan cezaları *gerçekleştiren* devletin bir baskı aygıtının (gerçekten) var olması koşuluyla işleyebilecektir gerçekten. Ancak, bununla birlikte gördüğümüz başka bir şey de, çoklukla hukuki ideoloji *artı* ahlaki ideoloji ekinin birlikte çalışmasıyla, yani Ceza Yasası'nda kayıtlı olan ve "yetkili" mahkemeler tarafından "biçimsel açıdan" karara bağlanan cezaların pratikteki gerçekleşmesinde (fizik şiddete dayalı) uzmanlaşmış devletin baskı aygıtının yetkili bölümü doğrudan doğ uya işe karışmaksızın hukuka "saygılı davranıldığıdır"

Bütün bu saptamalardan bazı öneriler çıkartabilir ve bu öneriler sayesinde "betimleyici bir hukuk kuramı"ndan, kapitalist toplumsal formasyonlardaki hukuk kuramının eşiğine adım atmış oluruz.

II – Hukukun özelliklerinin gerçek nedenleri

1. Mülk sahiplerini, mülklerini (değerlerini), mülklerini "kullanma" ve "istismar" hakkını, mülklerini tam anlamıyla özgürce satma haklarını ve mülk edinme haklarını tanımladığına göre, hukuk; kapitalist üretim ilişkilerini *biçimsel olarak* düzenlemektedir. Bu nedenle de, hukukun somut *nesnesi,* tam da bu ilişkileri *soyutladığı* için, kapitalist üretim ilişkileridir.[3]

Dikkat: tıpkı her yadsıma gibi, her soyutlama da *belirlenmiştir.* Burjuva hukuk herhangi bir şeyi soyutlamaz, tam da işleyişini düzenlemekle "yükümlü" olduğu belirli bir somut nesneyi, yani *kapitalist üretim ilişkilerini* soyutlar.

3) "Üretim ilişkilerinden" söz ettiğimiz her defasında "ve de bu ilişkilerden türeyen ilişkilerden" de. Yani mübadele ilişkileri, tüketim ilişkileri, siyasal ilişkiler, vb. ilişkilerden de söz ettiğimiz akıldan çıkartılmamalıdır.

Elbette ki, bu noktada, yargıçlara ya da hukukçulara, "mesleki vicdan" ya da "ahlak" uyarınca kapitalist devletin uşakları olma imkanı veren ideolojik yanılgıya düşmemek gerekir– bu yanılgı uyarınca, hukuk eşit ve özgür oldukları bildirilen tüm özneler için eşit olduğuna göre, hukuk Eşitliğin ve Özgürlüğün hukuku olduğuna göre, yargıçlar ve hukukçular da kapitalist devletin değil de, eşitliğin ve özgürlüğün uşakları olacaklardır![4]

2. Burjuva hukukun *evrensel* olmasının tek ve basit bir nedeni vardır: kapitalist düzende, üretim ilişkilerinin işleyişi, gerçekten evrensel ticari bir hukukun işleyişidir, çünkü kapitalist düzende, *tüm* bireyler (reşit, vb. olanlar) hak sahibi öznelerdir ve ***her şey de metadır***. Herşey metadır, yani yalnız satılıp alınan toplumsal açıdan gerekli ürünler değil, ***emek-gücünün kullanımı da*** metadır (evrensel olma iddiasını, ***soyutladığı gerçekliğe*** dayandıran ve tarihte daha önce hiç görülmedik bir olaydır bu). Roma'da köle, bir meta idi, ama bir şeydi, yoksa hak sahibi bir özne değildi.

Kapitalist üretim ilişkileri her türlü üretim araçlarından yoksun, yani her türlü üretim aracından "özgür" bireyleri ücretli emekçi olarak kendi emek güçlerinin kullanımını "özgürce" satmak zorunda bıraktığı içindir ki, proleterler de burjuva hukuku karşısında kapitalistlerle aynı hukuki yüklemlerle donatılmışlardır, yani özgürdürler, eşit, kendi "mülklerini" (bu durumda, "mülkiyetlerinde" başka hiçbir şey olmadığı için, bir tek emek güçlerinin kullanımını) satmakta ve (kendi emek güçlerinin "mülk sahibi" olarak, kendi var oluşlarını yeniden-üretmek amacıyla yaşamlarını sürdürmeleri için gerekenleri) satın almakta özgürdürler.

4) Ancak bu söylediğimiz, var olan hukukun herhangi bir maddesinin, "sınıfsal istismar" da dahil olmak üzere, her türlü istismara karşı *güvence* olarak ileri sürülemeyeceği ve de dürüst hukukçuların kendi "bilimlerini" "doğru hukukun" hizmetine, ama gene de hukukun sınırları içinde kalarak elbette, sunamayacakları anlamına gelmemektedir

Öyleyse, hukukun soyutlaması, biçimselliği ve evrenselliği, oyunu düzenleyen, yani kapitalist üretim ilişkilerinin (dolayısıyla bu ilişkilerden türeyen alanların da, yani siyaset hukuku, idari hukuk, askeri hukukun da – artık İmtiyaz Hukuku diye bir şey olmadığı ortaya çıktığına göre, özünde burjuva hukukunun aklına uygun kılınan Kilise'den yana değil de, Mimarlar Odası, Tabipler Odası gibi laik meslek kuruluşlarından yana çabucak bir göz atmak gerekmektedir) işleyişini düzenleyen biçimsel koşulların resmi, yasal açıdan *tanınmasından* başka bir şey değildir.

3. Ancak, hukukun bir yandan devletin baskı aygıtı içinde yer alan uzmanlaşmış bir baskı aygıtına, bir yandan da burjuva ahlaki-hukuki ideolojiye zorunlu olarak bağlı bulunduğunu da gördük. Devlet aygıtı dediğimiz şu öteki somut gerçeklikle belirli bir soyutlama (doğruyu söylemek gerekirse, apayrı bir soyutluk kipliği) ilişkisi içinde bulunan hukuk, hem baskıcı hem de ideolojiktir.

Kanımızca, böylelikle, devlet aygıtının yeni bir işlevini görür gibi olduk, ama bir yandan da, hukukun konumunu tanımlamamıza yarayacak ögeleri de görür gibi olduk belki.

Şurası açık ki, "hukuku" (=yasaları) artık tek başına ele almamızın imkanı yok, "hukuk"u artık ahlaki-hukuki ideoloji, uzmanlaşmış baskı aygıtı ve hukuktan oluşan bir sistemin parçası olarak ele almamız gerekir.

Devlet aygıtlarının üretim ilişkilerinin yeniden-üretiminde nasıl bir rol oynadıkları konusunda şimdiye kadar söylediklerimizden sonra, devletin baskı aygıtının uzmanlaşmış bir müfrezesinin (işi kolaylaştırmak için, buna jandarma *artı* polis *artı* mahkemeler *artı* hapisaneler, vb. diyelim) yerine getirdiği işleve kesinlik kazandırmamız gerekiyor. Çünkü söz konusu müf-

reze yalnız üretim ilişkilerinin yeniden-üretimine değil, hukuka aykırı davranıldığı durumları yasakladığı ve cezalandırdığı için, *üretim ilişkilerinin işleyişine* doğrudan müdahale etmektedir.

Dahası da var. Devletin baskı aygıtının uzmanlaşmış müfrezesi sıkça ve her zaman için gözle görülür biçimde, doğrudan müdahalede bulunuyorsa da, kapitalist üretim ilişkilerinin gündelik işleyişine doğrudan müdahale etmesi kuraldışı olduğu ve kapitalist üretim ilişkilerinin "düzenli" işleyişini çoklukla hukukun kendisi "hukuki-ahlaki ideoloji" kullanarak düzenlediği için, söz konusu hukuki-ahlaki ideolojinin yalnız üretim ilişkilerinin yeniden-üretimine değil, ama *üretim ilişkilerinin işleyişine de* gün be gün ve doğrudan doğruya, her an, her saniye müdahale ettiği çıkar ortaya.

Böylece, doğrusu fazla tehlikeye atılmadan, iki ayrı sonuç çıkartabiliriz belki de.

III – Devletin hukuki ideolojik aygıtı

1. Belirli bir açıdan baktığımızda, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden-üretiminin, kapitalist üretim ilişkilerinin işleyişinin *bağrında* ve de bu işleyişle *aynı zamanda*, hem devletin baskı aygıtının uzmanlaşmış müfrezesinin hukukun verdiği cezalara olağandışı müdahalesi, hem de kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini "vicdanda" "temsil eden" hukuki-ahlaki ideolojinin, yani üretim ve mübadele etmenlerinin maddi davranışının her an, her yerde, aralıksız müdahalesi ile sağlandığını görüyoruz.

2. Bunun üzerine biz de şöyle bir önermede bulunmayı göze alıyoruz. Şimdiye kadar söylenenleri hesaba katarsak; hukukun her şeyden daha çok, aralıksız baskıcı müdahalelerle destekle-

nen hukuki-ahlaki ideoloji ile "işlediği"ni gözönüne alırsak; her devlet aygıtının, baskıya dayanarak işleme ile ideolojiyi kullanarak işlemeyi bir araya getirdiği yolunda bir tez ileri sürdüğümüzü anımsarsak; "hukuk"un da (ya da daha doğrusu bu adlandırmanın, bütün bu sistemi, yani yasalar *artı* hukuki-ahlaki ideoloji *artı* polis *artı* mahkemeler ve yargıçlar *artı* hapisaneler, vb.'ini soyutladığı için, gizleyerek belirttiği gerçek sistemin de) *devletin ideolojik aygıtı* kavramıyla düşünülmesi gerektiği görülür.

Ancak şöyle bir ayırım yapmak gerekir: devletin ideolojik aygıtının egemen özgül işlevi, buna (bağımlı biçimde) katkıda bulunsa da, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini sağlamak değil, *doğrudan doğruya kapitalist üretim ilişkilerinin işleyişini sağlamaktır*

İleri sürdüğümüz bu *Tez* doğruysa, son derece önemli bir gerçekliği açığa çıkartıyor demektir; söz konusu gerçeklik ise şudur: hukuki-ahlaki ideolojinin ve bu ideolojinin gerçekleşmesi olan devletin hukuki ideolojik aygıtının kapitalist toplumsal formasyonlarda oynadığı belirleyici rol. Devletin hukuki ideolojik aygıtı, *üst-yapıyı alt-yapının üstünde ve içinde eklemleyen özgül aygıttır*.

Daha önce değindiğimiz üzere, kapitalist toplumsal formasyonlarda üretim ilişkilerinin yeniden-üretiminde devletin öğrenimsel ideolojik aygıtının egemen rol oynadığını söylememiz gibi, geçici olarak *pratik ideolojiler* adını vereceğimiz alanda, *egemen* rolün hukuki-ahlaki ideoloji tarafından oynandığını da söyleyebileceğiz. Hukuki-ahlaki ideoloji diyoruz, ama hukukun uygulanması söz konusu olduğunda, işin özünü bu çifte nitelemenin yalnız bir teriminin, yani *hukuki* ideolojinin oluşturduğunu biliyoruz, çünkü ahlaki ideoloji burada yalnızca tamamlayıcı ol-

ma sıfatıyla, elbette ki vazgeçilmez ama gene de yalnızca tamamlayıcı olarak yer almaktadır. Hukuki-ahlaki ideolojinin egemenliği ile devletin öğrenimsel ideolojik aygıtının egemenliği arasında, her biri kendi "dünyasında" ve kendi rolü çerçevesinde kalmak kaydıyla, oluşmaya başlayan yakınlaşma da dahil olmak üzere, son olarak dile getirdiğimiz önermeleri aklımızdan çıkartmayalım lütfen. Hala askıya alınmış durumda bulunan başlangıç noktamıza, yani felsefenin doğası sorusuna geri döndüğümüzde gerekecek bize bunlar.

"Hukuk"u kapitalist toplumsal formasyonlarda kesinlikle özgül bir işlev yerine getiren devletin ideolojik aygıtı olarak tanımladığımıza göre, işleyişini düzene koyduğu üretim ilişkilerine değil de, devlet aygıtına ait olduğunu göstererek "hukuk"un konumu sorusunu yanıtladığımıza göre, artık genel anlamda ideoloji konusunda da birşeyler söyleyebilir ve de söylemeliyiz.

İdeoloji Üzerine

İdeolojinin Tarihi Yoktur

İdeoloji nedir? En başta da neden bu terim?

I- Marx ve ideoloji terimi

İdeoloji teriminin Destutt de Tracy, Cabanis ve arkadaşları tarafından yaratıldığı bilinir. Oluş kavramının merkezi bir yere sahip olduğu Aydınlanma Çağı Felsefesi'nin klasik geleneklerinden biri uyarınca bu terimle düşüncelerin (ideo-) oluşuna ilişkin kuramı (-loji), yani İdeoloji'yi anlatmak istiyorlardı. Oluşturdukları topluluğa da ünlü bir isim vermişler, Ideologlar demişlerdi. Napoléon ünlü "İdeologlarla hiçbir şey yapılamaz" deyişini işte onları ve de bir tek onları düşünerek söylemişti. Elbette ki, kendini düşünerek söyleyemezdi bu sözü, çünkü *Terreur* Dönemi*'nden "paçayı kurtaran" burjuva toplumsal formasyonunun 1. numaralı ideoloğu (Marksist anlamda ideolog) olduğu için, ideoloji ve ideologlardan (en başta da kendisinden) vazgeçilemeyeceğini gayet iyi biliyordu (ya da bilmiyordu, ama fiilen öyle davrandığı için, bunun hiç de önemi yok).

Kamu nezdinde ilk kullanımlarından elli yıl sonra ideoloji ve ideologlar terimlerini Marx da devraldı ve bunlara bambaşka bir anlam verdi. Daha çok başlarda, Gençlik Eserleri'nden itibaren

* *Terreur Dönemi*: Fransız Devrimi'nin 31 Mayıs 1793, 27 Temmuz 1794 arasında kalan dönemi. (çn.)

devraldı bu deyimleri ve onlara bambaşka bir anlam vermek zorunda kaldı; bunun da çok basit bir nedeni vardı: o sıralar *Rheinische Zeitung'da* yayımlanan yazılarında düşmanlarına, yani başka ideologlara karşı, önceleri radikal solun ideologu, sonra da ütopyacı komünist olarak ideolojik bir mücadele vermekteydi.

Demek ki, Marx önce ideolojik, sonra da siyasal mücadele pratiği nedeniyle, ideolojinin var oluş ve gerçekliğini ve de ideolojinin önce ideolojik, sonra da siyasal mücadelede, yani sınıf mücadelesinde rol alması gereğini, daha Gençlik Eserleri'nden, yani *çok erkenden*, kabul etmek zorunda kalmıştı. Sınıf mücadelesi kavramını *ilk* bulan da, böyle bir kavramın var olduğunu *ilk* kabul eden de, bilindiği gibi Marx değildi, çünkü kendisinin de itiraf ettiği gibi, bu kavram Restorasyon (Restauration) dönemi burjuva tarihçilerin yapıtlarında zaten vardı.[1]

Şurası kesin ki, Marx'ın *Alman İdeolojisi* başta olmak üzere *Kutsal Aile* ve *1844 Elyazmaları*'nda, kendi sınıf konumunun bi-

1) Mignet, Augustin Thierry, Guizot ve Thiers. Bu tarihçi-ideologlar, *Restorasyon* yıllarında Fransız Devrimi'nin sınıf mücadelesi tarihini betimliyorlardı: Üçüncü Tabaka'nın, "*Ancien Régime*"in öteki iki Tabakası'na (Soyluluk, Kilise) karşı verdiği mücadeleydi bu. Sınıf mücadelesi kavramı bu tarihçilerden çok önce, hatta Fransız Devrimi'nden bile çok önce vardı zaten. Kendimizi, Fransız burjuvazisinin devrim-öncesi ideolojik sınıf mücadelesi dönemiyle sınırlarsak, sınıf mücadelesinin 16. Yüzyıldan itibaren hem feodalitenin hem de burjuvazinin ideologları tarafından sözde ırklar arası bir mücadele olarak, Mutlak Monarşinin "kökenleri" konusunda sürdürülen, merkezi öneme sahip ideolojik tartışma vesilesiyle, Roma ırkı ile Cermen ırkı arasındaki mücadele temelinde açıkça düşünüldüğünü söyleyebiliriz. *Cermen yanlıları* burjuva "soysuzlarla" ittifak içindeki Mutlak Monarşi'nin "despotizmine" karşı, feodalitenin "klasik" biçimlerini savunuyorlardı. Kralın, demokratik bir meclis çerçevesinde kendi ayan üyeleri, yani derebeyleri tarafından seçilmiş basit bir senyörden öteye geçmediği, klasik feodalite "demokrasisi" mitosunu canlı tutmaktaydılar. Öte yandaysa, despot niteliğini Tanrı'nın lutfu sayan bir Hükümdar modelini zorla kabul ettirmek isteyen Romalı fatihlerin zararlı çabaları sürmekteydi. Dolayısıyla, "Ortaçağ tarihini" de işte ellerindeki bu şema uyarınca kaleme alıyorlardı. Bu tezin en önemli temsilcisi ise Montesquieu'dür (Bkz. *Kanunların Ruhu*'nun son bölümleri). *Roma yanlıları* ise (Bkz. L'Abbé Dubos) tam karşıt tezi savunmaktaydılar: Roma Hukuku'na başvuran ve bu hukuku yorumlayan hukukçuların desteğini alan ve "soysuzların" Ulus davasına bağlılığına dayanan Mutlak Monarşi, feodal anarşinin karşısına dikilip toplumsal ilişkilerin düzene ve adalete kavuşmasını, akla uygun kılınmasını sağlamıştı Galya'nın Romalılar tarafından fethini, Cermen yanlıları müthiş gerici bir olay, Roma yanlıları ise kurtuluş saymıştı. Tarihsel açıdan bakıldığında son /.../

lincine varmaya başlar başlamaz *ideoloji* kavramına bu kadar önem vermesi, hem özyaşamöyküsel hem de tarihsel (genç ideologlarını, radikalizmden ütopyacı komünizme doğru atan Ren burjuvazisine muhalefet) bir nedenden kaynaklanmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında, *Alman Ideolojisi* ile *Kutsal Aile* ve *1844 El-yazmaları* arasında kuramsal anlamda çok büyük bir fark vardır. *Alman Ideolojisi* Ideoloji konusunda mekanist-pozitivist bir anlayış, yani Ideoloji konusunda henüz-Marksist olmayan bir anlayış içeriyorsa da, bu metinde o kadar harika bazı anlatımlarla karşılaşılır ki, Marx'ın siyasal deneyiminin hala yanlış kalan genel bir anlayış çerçevesinde nasıl karşı konulmaz bir güçle ortaya çıktığı maddi biçimde kanıtlanmış olur. Örnek olarak şu iki anlatımı gösterebiliriz: "egemen ideoloji, egemen sınıfın ideolojisidir" anlatımı ve ideolojinin "tanıma-kabul etme" ve "tanımama-kabul etmeme" olarak tanımlanması.[2]

/.../ derece yüksek düzeyden bir imgelem ürünü olan bu tezlerin eşi görülmedik yanlışlarını belirtmekle birlikte, her ideolojik tez gibi bunların da belirli gerçek amaçları olduğunu anımsatalım: güç ilişkileri kesin biçimde değişmeye başladığında, yani 18. Yüzyılın ikinci yarısında, Cermen yanlılarının "demokratik" talebi, Mutlak Monarşinin despotizmine karşı, bu sefer de sol kesimden, mücadele veren bazı ideologlar tarafından ilk başta savunanların elinden kopartılabilmişti; örneğin, sol düşünceli Cermen yanlısı olan Mably, sağ düşünceli Cermen yanlısı Montesquieu'nun kanıtlarını kullanıyordu... Ideolojik açıdan kılık değiştirip ırklar arası mücadele (Cermenler'in Romalılar'a ya da Romalılar'ın Cermenler'e karşı verdiği mücadele) biçimini almış olsa da sınıf mücadelesinin tarihin devindirici gücü olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz; girişilen bu ideolojik tartışmanın (Mutlak Monarşi) açık nesnesi; bu ideolojik mücadelenin gerçek nesnesi (burjuvazinin yükselişi ve burjuvazinin Mutlak Monarşi ile kurduğu ittifak temelinde, ama egemen feodal üretim ilişkilerinin içinde kalarak feodal aristokrasiye karşı verdiği mücadele) Mutlak Monarşi, Roma Hukuku, ırklar arası mücadele, vb. çevresinde verilen bu ideolojik mücadelenin, şu an elimizde bulunan ilk *ideoloji kuramlarıyla* aynı çağda ortaya çıktığını da belirtmemiz gerekir. Bu kuramlar arasında ilk sırada Hobbes'un herkesçe bilinen kuramı ile Spinoza'nın (hiç mi hiç bilinmeyen) kuramı, daha sonra da, bilindiği gibi ya da bilmek istenmediği gibi, 18. Yüzyılın Aydınlanma Felsefesi'ni tıkabasa dolduran ideoloji kuramları anılabilir Öte yandan, Descartes'la başlayan, "modern", yani burjuva felsefenin doğuşunun, daha önceden "Roma Hukuku'nun" ticari ve siyasal biçimiyle "Yeniden Doğuşu" yaşanmasa düşünülemeyeceğini bile (ilerde felsefeden söz ettiğimizde bu konuya yeniden dönme koşuluyla) söylememiz gerekir.

2) Kişisel bir itirafta bulunmak istiyorum: bir Freud'cu olarak Lacan'ın bilinçdışına uyguladığı terimleri devralan anlatımla, *ideolojinin* işlevini "tanıma-kabul etme/tanımama-kabul etmeme" olarak tanımlamak için yıllarca didinip durduktan sonra, bu anlatımın *Alman Ideolojisi*'nde kelimesi kelimesine yer aldığını "keşfetmiştim"

Ne yazık ki, "farelerin eleştirel kemirişine" terk ettiği *Alman Ideolojisi*'nde[3] "önceki felsefi vicdanıyla hesaplaştığını" kabul ettiği gibi, *Alman Ideolojisi*'nin pozitivist geçiş anlayışı içinde kalarak, felsefe de ideolojiden başka bir şey olmadığı için, her tür felsefeyi "lağvetmek" gerektiğini söyleyen Marx, "pozitif şeyleri", yani 1848 Devrimlerinin yaşadığı başarısızlık ertesinde, ekonomi politiği incelemeye koyuldu. 1850 yılında, o zamana kadar ekonomi politik konusunda ancak kulaktan dolma birşeyler bildiğinin bilincinde olduğu için, bu konuyu ciddi biçimde incelemeye koyuldu ve "herşeye en başından başlamaya" karar verdi. Bilindiği gibi, bu çalışma döneminden ancak onyedi yıl sonra *Kapital*'in 1.Kitap'ıyla çıkacaktı (1867).

Ne yazık ki, *Kapital* bayağı iktisatçıların ideolojisi başta olmak üzere, ideolojilere ilişkin bir kuram oluşturmaya yarayacak pek çok öge içerse bile, bu kuramın kendisini içermemektedir; söz konusu kuram, büyük ölçüde (zamanı geldiğinde, ne ölçüde olduğunu göreceğiz) *genel anlamda ideoloji kuramına* bağımlı bulunmaktadır. Bu kuram ise, Marksist kuramda hala yer almamaktadır.

Böyle bir kurama ilişkin ilk ve çok şematik bir taslak önermek gibi, son derece önemli bir tehlikeyi göze almak istiyorum. İleri süreceğim tezler doğaçlama kaynaklı olmayacak elbette, ne var ki, bu tezler, ancak çok uzun sürecek analiz ve incelemeler sayesinde savunulup sınanabileceklerdir, başka deyişle, ya onaylanabilecek ya da çürütüleceklerdir. İleri süreceğim tezler bu analiz ve incelemeleri tetikleyecektir belki de. Dolayısıyla, göze alacağım önermeler konusunda, okurun hem son derece uyanık, hem de son derece bağışlayıcı davranmasını isteyeceğim.[4]

3) Sırası gelmişken, bu da Marx'ın, Marksistlerin büyük çoğunluğunun kendi "kuramlarını" desteklemek için harfi harfine benimsedikleri ve alıntıladıkları *Alman Ideolojisi*'nin ciddi bir eleştiriden geçmesi gerektiği, ama bunun fareler tarafından yapılması gerektiği kanısında olduğunun kanıtıdır. Ne yazık! Farelerin yapabileceğini yapan acaba kaç Marksist-insan var?

4) [Elyazmasının üstüne "sunacağım/iraf edeceğim" yazılmış]

II- İdeolojinin Tarihi Yoktur

Herşeyden önce, ister bölgesel içerikleriyle (dinsel ideoloji, ahlaki ideoloji, hukuki, siyasal ideoloji, vb.) ister sınıfsal anlamlarıyla ele alınmış olsun, tikel *ideolojilere* ilişkin bir kuram değil de, *genelde* ideolojinin kuramını oluşturma tasarısını temellendirmese bile, en azından yetkilendirir saydığım ilkesel bir nedeni ortaya koymak isterim.

Bu kitabın II. Cildinde az önce belirtilen değişik iki açıdan *ideolojilere* ilişkin bir kuram taslağı oluşturmaya çalışacağım. O zaman, *ideolojilere* ilişkin bir kuramın sonuçta toplumsal formasyonların tarihine, yani toplumsal formasyonlarda bir araya gelmiş üretim biçimlerinin ve bu toplumsal formasyonlar içinde gelişen sınıf mücadelelerinin tarihine dayandığı görülecektir. Bu açıdan ele alındığında, (yukarıda belirtilen iki değişik açıdan, yani bölgesel ve sınıfsal açılardan tanımlanmış) ideolojilerin tarihi olduğuna, bu tarih de son kertede, bir yandan *ideolojileri* ilgilendirse bile, elbette ki ideolojilerin dışından belirlendiğine göre *genelde ideolojilere* ilişkin bir kuramın söz konusu olamayacağı açıktır.

Buna karşılık, *genelde ideolojiye* ilişkin bir kuram tasarısından söz edebilirsem ve bu kuram, ideolojilerin kuramlarının bağımlı olduğu ögelerden biriyse, sonuçta ortaya paradoksal gibi gelecek bir önerme çıkar ki, ben de eteğimdekileri döküp bu önermeyi şöyle dile getireceğim: *ideolojinin tarihi yoktur*.

Bu anlatım *Alman İdeolojisi* içindeki bir bölümde harfi harfine yer almaktadır. Marx, *aynı* ahlak kadar metafiziğin de (üstü örtülü olarak söylediği ise, "ideolojinin öteki biçimleri gibi") *tarihi yoktur* der.

Alman İdeolojisi'nde bu anlatım açıkça pozitivist bir bağlam-

da kullanılmıştır. İdeoloji katıksız yanılsamadır, katıksız düştür, yani hiçliktir. Tüm gerçekliği kendi dışındadır. Demek ki, ideoloji, Freud'tan önceki yazarların kuramlarında düşe verdikleri yere tıpatıp benzeyen imgesel bir kuruluş olarak tasarlanmaktadır. Freud'tan önceki yazarlara göre düş, keyfi bir sıra ve bileşim içinde, kaldı ki bu düzen bazen "tersine çevrilmiş" de olabilirdi, kısacası "düzensizlik" içinde sunulan "günün artıklarının" tümüyle imgesel, yani "hiçsel" sonucuydu. Bu yazarlara göre, düş, gözler açık durumdayken görülen biricik dolu ve olumlu gerçekliğin, yani gündüzün artıklarının keyfi biçimde "bir araya getirilmiş" boş ve hiçsel imgelemidir. *Alman İdeolojisi*'nde felsefe ve ideolojiye (bu yapıtta felsefe ideolojinin en kusursuz örneği olarak kabul edildiğine göre) işte tıpatıp böyle bir yer verilir.

İdeoloji, var oluşlarını maddi olarak üreten, somut, maddi bireylerin somut tarihinin gerçekliğinin, yani biricik olumlu ve dolu gerçekliğin "gündüzünden kalan artıklar"dan oluşan, içi boş ve beyhude, katıksız bir düştür, imgesel bir kuruluştur. İşte, *Alman İdeolojisi*'nde ideolojinin tarihi yoktur denilmesi bundandır, çünkü ideolojinin tarihi *ideolojinin dışındadır,* somut, vb. bireylerin tarihinin, yani var olan biricik tarihin var olduğu yerdedir. *Alman İdeolojisi*'nde ileri sürülen ideolojinin tarihi yoktur tezi, demek ki tümüyle *olumsuz* bir tezdir, çünkü:

1. Katıksız bir düş olduğu için ideoloji hiçbir şey değildir (işbölümünün yabancılaşması olabilir bir tek, ama o da *olumsuz* bir belirlenmedir).

2. İdeolojinin tarihi yoktur, ama bu ideolojinin tarihi yoktur demek değildir asla (tam tersine, gerçek tarihin tersine çevrilmiş, içi boş, soluk bir yansısından başka bir şey olmadığı için, tarihi vardır), ancak bu, ideolojinin *kendine ait bir tarihi yoktur*, demektir yalnız.

Oysa, *Alman İdeolojisi*'nin terimlerini (ideolojinin tarihi yoktur) biçimsel olarak devralıp, savunmak istediğim tez, *Alman İdeolojisi*'nin pozitivist-tarihçi tezinden tümüyle farklıdır.

Çünkü, bir yandan, ideolojilerin *kendilerine ait bir tarihleri olduğunu* (bu tarih son kertede üretim ilişkilerinin yeniden-üretim aygıtlarında sınıf mücadeleleri tarafından belirlense bile), bir yandan da, *genelde* ideolojinin, olumsuz (tarihi kendi dışındadır) anlamda değil, tümüyle olumlu bir anlamda, *tarihi olmadığını* savunabileceğime inanıyorum.

İdeolojinin asıl özelliği, kendisini tarihsel-olmayan bir gerçeklik, yani tarihin her yanında bulunan bir gerçeklik kılan bir yapı ve işleyişe sahip olduğuysa, başka deyişle, bu yapı ve işleyişin *Manifesto*'nun *tarihi,* sınıf mücadelelerinin tarihi, yani *sınıflı toplumların tarihi* olarak tanımlaması anlamında, tarihin tümünde *aynı, değişmez biçimde* var olduğu anlamında tarihin her yanında bulunduğuysa, işte o zaman bu da olumlu bir anlamdır.

Sarsıcı olacak bu önermenin okurun kafasını karıştırmaması için, bu kez *Freud'un anlayışında kalarak,* bir kez daha düş örneğine dönüp, *"ideolojinin tarihi yoktur"* önermemizin, Freud'un *"bilinçdışı öncesiz ve sonrasızdır"*, yani tarihi yoktur yolundaki önermesiyle ilintilendirilebileceği ve ilintilendirilmesi gerektiğini söyleyeceğim (Bunun keyfilikle en ufak bir ilgisi yoktur, tam tersine kuramsal açıdan gereklidir bu, çünkü her iki önerme arasında organik bir bağ vardır).

Öncesiz ve sonrasız demek, her tür (zamansal) tarih karşısında aşkın değil de, hazır ve nazır, yani tarihin tüm yayılımında biçimi değişmez demekse, ben de Freud'un sözünü harfi harfine devralıp, tıpkı bilinçdışı gibi, *ideoloji de öncesiz ve sonrasızdır,* diyeceğim. Bununla da kalmayıp, gerekli olduğu kadar artık mümkün de olan araştırmalar konusunda önceden davranıp,

böyle bir benzetmenin kuramsal açıdan haklı olduğunu da ekleyeceğim, çünkü *bilinçdışının* öncesiz ve sonrasızlığı son tahlilde genelde *ideolojinin* öncesiz ve sonrasızlığına dayanır.[5]

İşte, bunun içindir ki ben de, Freud'un genelde bir bilinçdışı kuramı sunması anlamında, genelde *bir ideoloji* kuramı önermeye, en azından peşinen yetkili sayıyorum kendimi.

Daha basit biçimde anlatmak için, *ideolojiler* konusunda şimdiye dek söylenenleri hesaba katarak, tarihi olmadığını söylediğim ya da aynı şey demek olan öncesiz ve sonrasız olduğunu, yani tüm tarih boyunca (= toplumsal sınıflara yerveren toplumsal formasyonların tarihinde) değişmez biçimiyle heryerde hazır ve nazır olduğunu söylediğim genelde ideolojiyi anlatmak amacıyla kısaca *ideoloji* demenin yeterli olacağı konusunda görüş birliğine varmak gerekir. Görüldüğü gibi, sözlerimi bile bile "sınıflı toplumlar" ve bu toplumların tarihiyle sınırlıyorum, ama burada savunduğum tezlerin "sınıfsız" denilen "toplumları" da kapsayacak biçimde yaygınlaştırılabileceğini ve yaygınlaştırılması gerektiğini de göstereceğim başka bir zaman.

III – Baskı ve ideoloji

Analize girişmeden önce son bir söz daha.

Bu ideoloji kuramının elverişli yanı (söz konusu kuramı, sunuşumun tam da bu noktasında geliştirmemin nedeni de bu zaten) ise, ideolojinin en somut düzleminde, bireysel "özneler" düzleminde, insanlar düzleminde yani somut bireyselliklerinde, işlerinde, gündelik yaşamlarında, edimlerinde, taahhütlerinde, tereddütlerinde, kuşkularında, ama en dolaysız apaçıklıklarında

5) Freud'un olumsuz biçimde *bilinçdışı* dediği gerçekliği başka, olumlu, bir terimle adlandırmak gerekecek bir gün. Söz konusu olumlu terim "bilinç"le, olumsuz bile olsa, hiçbir bağ barındırmamalı.

da, var oldukları gibi insanlar düzleminde nasıl "işlediğini" somut olarak bizlere göstermesidir. Sanırım "somut şeyler! somut şeyler!" diye bağırıp duranların siparişi de, affınıza sığınarak, "teslim edilmiş" olacaktır böylece.

Hukuki-ahlaki ideolojinin oynadığı rolü gösterdiğimizde, sözü edilen bu somut düzleme ulaşmıştık zaten. Bir tek belirtip geçmiş, ancak ele almamıştık. O zamanlar "hukuk sisteminin" Devletin İdeolojik Aygıtlarından biri olduğunu bilmiyorduk zaten. Geçen süre boyunca, devletin ideolojik aygıtı kavramını işe kattık, devletin birçok ideolojik aygıtı olduğunu, işlevlerinin neler olduğunu, bunların 'devlet ideolojisi' başlığı altında bir araya gelen farklı ideoloji biçim ve bölgelerini gerçekleştirdiklerini gösterdik. Sözünü ettiğimiz Devletin İdeolojik Aygıtlarının genel işlevini ve hem sahnesi hem de nesnesi oldukları sınıf mücadelelerinin sonuçlarını da gösterdik.

Ancak, devlet ideolojisinin ve bu aygıtlarda ve bu aygıtların pratiklerinde gerçekleşen ister sınıfsal isterse bölgesel olsun, değişik ideolojik biçimlerin, somut bireylerin yani Pierre'in, Jean'ın, Paul'ün, Jacques'ın, demir-çelik işçisinin, memurun, mühendisin, işçi militanın, kapitalistin, burjuva bir devlet adamının, polisin, piskoposun, yargıcın, devlet memurunun, vb. düşünce ve edimlerine, gündelik, somut yaşamlarında nasıl ulaştığını göstermedik. Toplumsal-teknik işbölümü çerçevesinde, yani üretim, sömürü, baskı ve ideolojikleştirme (ve de bilimsel pratiğin) etmenlerinin çeşitli mevkilerinde, ideolojinin somut bireyleri hangi mekanizmayla "kendi başlarına eyler kıldığını" göstermedik. Kısacası, ideolojinin bireyleri kıçlarına birer inzibat yapıştırmasına gerek kalmadan, hangi mekanizmayı kullanarak "kendi başlarına eyler kıldığını" göstermedik.

Nedensiz bir paradokstan söz etmiyorum; anti-sosyalist sınıf

mücadelesinde[6] öyle "kahince" kitaplar kullanılıyor ki, bu kitaplarda sosyalist toplum, her bireyin tüm hareketlerini gözlemleyen-gözeten-yasaklayan-buyuran bireysel bir "gözetmenin" (en gizli saklı odalarda bile yer alan, *avant-garde* bilim-kurgunun en gelişmiş imkanlarından, örneğin duvarlara yerleştirilen mikrofonlardan, elektronik gözlerden, kapalı devre televizyonlardan yararlanan aynasızın teki, Koca Reis ya da Büyük Engizitör olabilir bu adam) herkesin ensesine yapıştığı "totaliter" bir toplum olarak gösterilmekte.

Son derece kabaca ve açıkça anti-sosyalist bir rol üstlenmiş olan bu "siyasal bilim-kurguyu" bir an olsun bir kenara bırakır da, liseliler-üniversiteliler-aydınlar arasında 68 Mayıs olaylarıyla başlayan "Hareket"in yönetimini ele geçirmeye (bu hareketi yönettiklerini sanıyorlar, oysa kitlesel bir hareket olduğu için, yönetimi de ellerinden kaçıp duruyor) çalışan çok dar çevrelerde son derece güncel ve iyiden iyiye yaygın biçimlere dönersek, gene aynı inanılmaz mitos dikilir karşımıza. "*Action*" adlı haftalık dergi, ilk sayfasına koyduğu dev bir resmin içine "Kafanızdaki aynasızı kovun!" diye yazdığında farkına varmadan gene aynı mitolojiyi devralmıştı, anarşist biçimiyle kullanılsa bile bu mitolojinin köküne kadar gerici olduğunun farkında değildi.

Çünkü, "totaliter" bir mitos olan her yanda hazır ve nazır durumda bulunan Büyük Engizitör mitosu da, tıpkı anarşist bir mitos olan "kafanızın içinde" her an hazır ve nazır durumda bulunan aynasız mitosu gibi, "toplumun" işleyişi konusunda gene aynı anti-marksist anlayışa dayanmaktadır.

Daha önce kısaca değindiğimiz bu anlayış, gerçek düzeni tersine çevirmekte ve üst-yapıyı alt-yapının yerine koymaktadır,

6) Anti-sosyalist bir izlek olan "Büyük Engizitör" izleği Dostoyevski'ye kadar uzanır. Daha yeni bir örnek için, Bkz. Koestler, *25. Saat*, vb.

daha kesin biçimde söylemek gerekirse, sömürüyü "hasıraltı edip" bir tek baskıyla ilgilenmekte ya da aynı yanlışın daha ileri bir biçimi olarak, Emperyalizm'in en ileri aşaması olarak sunulan "tekelci devlet kapitalizmi aşamasında", sömürünün artık kendi "özü"ne, yani baskıya indirgendiğini ya da aradaki ince farkı hissettirmek istersek, sömürünün pratikte baskı olup çıktığını söylemektedir.

Şimdi biraz daha ileri gidip, sömürünün baskıyla özdeşleştirilmesinin kuramsal ve siyasal açıdan ikinci bir indirgemeye, yani ideolojinin eyleminin katıksız, sıradan baskının eylemine indirgenmesine yolaçtığını söyleyebiliriz.

"*Action*" adlı derginin, ancak ideoloji "hasıraltı" edildiğinde ya da katıksız, sıradan baskıyla karıştırıldığında, akla gelebilecek ve söylenebilecek "Kafanızdaki aynasızı kovun!" sloganını kullanabilmesi de bundandır. Bu açıdan bakıldığında, "*Action*"un sloganı tam anlamıyla küçük, harika kuramsal bir mücevherdir; egemen sınıf ideolojisinin sizleri "işletmek" için kullandığı yanlış düşünceleri, kafanızdaki yanlış düşünceleri yerle bir edin, mücadele edin kafanızdaki yanlış düşüncelerle!", "yerlerine sömürüyü sürdürmeye yarayan baskıyı ve de sömürünün kendisini ortadan kaldıracak devrimci sınıf mücadelesine girmenizi sağlayacak doğru düşünceler koyun!" demek yerine, "*Action*"un sloganı "Kafanızdaki aynasızı kovun!" demektedir. Siyasal-kuramsal yanlışlar Başyapıtlar Tarihi Müzesi'ne girmeye layık olan bu slogan, görüldüğü gibi, düşüncelerin yerine aynasızı koymakla yetinmektedir, başka deyişle, burjuva ideolojinin uyguladığı köleleştirme rolünü kaldırıp yerine polisin uyguladığı baskıcı rolü koymaktadır.

Görüldüğü gibi, bu anarşist anlayış; 1) sömürünün yerine baskıyı koymakta ya da sömürüyü bir baskı biçimi olarak dü-

şünmekte ve; 2) ideolojinin yerine de baskıyı koymakta ya da ideolojiyi bir baskı biçimi olarak düşünmektedir.

Böylece baskı merkezlerin merkezi, yani kapitalist sınıf sömürüsüne dayalı toplumun özü olup çıkmaktadır. Baskı hem sömürünün, hem ideolojinin hem de devletin yerini tutmaktadır, çünkü daha önce gördüğümüz gibi, hem ideolojik aygıtlara hem de baskı aygıtına yerveren devlet aygıtları, soyut bir kavram olan "baskı" kavramına indirgenmiş bulunmaktadır.

Bu anlayışın oluşturduğu genel sentez, genel "sentez" (çünkü bu "anlayış"ın tüm "gelişimi"nde, Mayıs'tan bu yana geçirdiği tarihsel gelişiminde bile, çalışıp duran, gizli, hayran kalınası bir mantık vardır), yani "düşünceler"den başka bir şey olamayacağını bilsek bile, kafamızda "aynasızın teki"nin bulunduğunun söylenmesi ile ortaya çıkan çelişkinin çözüme kavuşturulması da, gene aynı "kuramcılar" tarafından sağlanmaktadır, ki bu "kuramcılar" da "Alman Öğrenci Hareketi" yöneticilerinin "keşifleri"nden beslenmektedirler. Yapılan "keşif" ise, "bilgi"nin doğrudan doğruya baskıcı bir kimliğe sahip olmasıdır.

Dolayısıyla, "bilgi otoritesi"ne "başkaldırmak" gerekir, dolayısıyla, bilginin uyguladığı baskıya karşı "'anti-otoriter' bir başkaldırı" düzenlemek gerekir, dolayısıyla, Mayıs Olayları ve devamı doğal ve zorunlu biçimde Üniversite ve Okullar merkez alınarak geriye dönük biçimde yorumlanmalıdır, çünkü Üniversite ve Okullar, kapitalist toplumun özü olan baskının,"bilgi"nin (burjuva) otoritesi biçiminde, kökensel ve doğar durumda doğrudan doğruya uygulandığı kurumlardır. Kızınızın suskun kalması da bundandır, yani Mayıs Olayları'nın her şeyden önce Üniversite'de ve aydınlar arasında yaşanmış olması da bundandır. Proleterlere çağrıda bulunan Devrimci Hareket'in söz konusu aydınlar tarafından yönetilebileceği (ya da yönetilmesi gerektiği) de

bundandır. Günümüzde yapılan her türlü yayın da işte bu "tezler"in, özellikle de böylesine katıksız kuramsal sonuçlar doğurabilen anarşist anlayış "mantığı"nın olağanüstü gayretkeş "yaşlı bir köstebek" gibi çalışıp durduğunun ampirik kanıtıdır.

Sömürünün baskıya, devlet aygıtlarının da bir tek baskı aygıtına indirgenmediğini, bireylerin kıçlarına yapışmış ya da "kafalarına yerleşmiş" ve bir tek onlarla uğraşan "aynasızın" teki diye bir şey olmadığını kabul ettikten sonra, Devletin İdeolojik Aygıtlarında gerçekleşen ve de somut bireylerin "işleyip durması" ve de onları ideolojinin ta kendisinin "işletip durması" gibi şaşırtıcı ama son derece "doğal" sonuca yolaçan ideolojinin nasıl işlediğini göstermek, işte bunun için gereklidir.

Eflatun daha o zamanlar bile biliyordu bunu. Köleler ile "zanaatkarları" gözaltında tutmak ve baskı altında bulundurmak için aynasızlar ("Muhafızlar") gerektiğini öngörmüştü. Her kölenin ya da her zanaatkarın kafasına, hatta her bireyin kıçına bile kalkıp bir tek onunla uğraşacak bir "aynasız" takılamayacağını (yok, eğer böyle bir şeye girişilse, o zaman ilk aynasızı gözaltında bulunduracak ikinci bir aynasız, vb. gerekecek, sonuçta toplum bir tek aynasızlardan oluşacak, üreten kimse kalmayacaktı, peki, ama bu durumda aynasızların bile karnı neyle doyacaktı?). Eflatun "halka" daha çocuk yaşından itibaren tek başına "işlemesini sağlayacak" "güzel yalanlar" söylenmesi gerektiğini, "halkın" "işlemesi" amacıyla bu Güzel Yalanlar ile eğitilmesi gerektiğini biliyordu.

Aydın olsa bile, "devrimci" biri değildi Eflatun, iflah olmaz bir gericiydi. Ama kalkıp da kendi kendine hikayeler anlatmaya-

7) Geçici olarak, denir... ama bu hep sürüp gidecek bir "geçici durumdur", çünkü bu yorumun dayandığı temel anlayış yanlıştır; burjuva toplumun temelini baskının değil de sömürünün oluşturduğunu bilen emekçi kitleler "işlemeyeceklerdir", adı geçen geçici "yöneticiler" ise yerlerini bırakıp gitmek istemiyorlarsa, kendi yanlışlarında ayak direyecekler, yani kendi yönlerinde ilerlemekten geri kalmayacaklardır

cak ve sınıflı bir toplumda sıradan baskının bile tek başına üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini sağlayamayacağını bilecek kadar siyasal deneyim sahibiydi. Üretim ilişkilerinin yeniden-üretiminin en kusursuz biçimde ancak Güzel Yalanlar, yani ideoloji tarafından sağlanabileceğini (buna ilişkin kavrama sahip olmasa bile) daha o zamandan biliyordu. Bizim modern "anarşist devrimci" "yöneticilerimiz" ise bilmiyor bunu. Bu da karşılaşabilecekleri "bilgi otoritesinden" tedirginlik duymadan Eflatun'u okumalarının iyi olacağının kanıtıdır; çünkü Eflatun'un yapıtlarında, sözgelimi, sınıflı bir toplumun işleyişine ilişkin, yalnızca ideoloji açısından[8] bile olsalar, temel "derslerle" karşılaşabilirler. Bu da, baskıcı-otoriter bilgiden bambaşka bir "bilgi" olabileceğinin kanıtıdır, bu bilgi ise Marx ve Lenin'den itibaren *devrimci* olduğu için kurtarıcı bilimsel bir bilgi olan bilimsel bilgidir.

Artık her şeyin açık seçik ortada olduğunu, söylemek istenilenin de anlaşılmış olduğunu ümit ederek, ideolojinin insanları, yani somut bireyleri hangi mekanizmaları kullanarak "işlettiğini" göstermenin hem kuramsal hem de siyasal açıdan kaçınılmaz olduğu kanısındayım; somut bireyler ya sınıf sömürüsünün hizmetinde "işlerler" ya da kapitalist batı ülkelerinde, dolayısıyla Fransa'da da sanıldığından çok daha kısa bir sürede Devrime ulaşacak Uzun Yürüyüş'te "işleyip yürürler" Çünkü devrimci örgütler de ideoloji ile "işlerler", ama Marksist-Leninist örgütler söz konusuysa, bu örgütler proletaryanın (her şeyden önce siyasal, ama ahlaki de) ideolojisi ile işlerler ve bu proletarya ideolojisi, Marksist-Leninist bilimin kapitalist üretim biçimi, yani kapitalist toplumsal formasyonlar, yani devrimci sınıf mücadelele-

8) Bilimsel değil: "kuramcılarımız" bu ayırımın aşılmış olduğu kanısındalar Yanlış bilgiyle doğru bilgi, ideoloji ile bilim diye bir şey yokmuş gibi, yalnızca "bilgi"den söz etmeyi yeğliyorlar. Gerçek bilgiye susamış olan proleterler, gerçek bilginin baskıcı olmadığını bilirler: bu gerçek bilginin de Marksist-Leninist bilimin sağladığı gerçek bilgi olduğunda, devrimci ve kurtarıcı olduğunu da bilirler.

ri ve sosyalist devrim konusunda sebatla verdiği eğitim[9] sayesinde dönüşüme uğramıştır.

IV – İdeoloji, bireylerin gerçek var oluş koşullarıyla kurdukları imgesel ilişkinin imgesel bir "tasarımlanmasıdır."

İdeolojinin yapısı ve işleyişi konusundaki ana teze adım atmadan önce, biri olumlu ötekiyse olumsuz iki ayrı tez sunacağım. Bunların ilki, ideolojinin imgesel biçiminde "tasarımlanan" nesneyle, ikincisiyse ideolojinin maddiliğiyle ilgilidir.

Tez I: İdeoloji bireylerin gerçek var oluş koşullarıyla kurdukları imgesel ilişkiyi gösterir.

Gündelik dilde dinsel ideolojinin, hukuki ideolojinin, ahlaki ideolojinin, siyasal ideolojinin, vb. birer "dünya görüşü" oldukları söylenir. Elbette ki, bu ideolojilerden birini hakikat gibi yaşamıyorsak (örneğin Tanrı'ya, Görev'e, Adalet'e, Devrim'e, vb. "inanıyorsak", bunlara katılıyorsak) bu durumda, "kendi küçük 'ilkel toplumu'nun" mitoslarını inceleyen bir etnolog gibi, eleştirel biçimde söz ettiğimiz ideolojinin, bu "dünya görüşlerinin" büyük ölçüde imgesel olduklarını ve "gerçekliğe denk düşmediklerini" kabul ederiz.

Ancak, bu "dünya görüşlerinin" gerçekliğe denk düşmediklerini, yani bir yanılsama olduklarını kabul etsek bile, gerçekliği *anıştırdıkları* ve sundukları imgesel dünya tasarımlamalarının altında bu dünyanın gerçekliğini bulmak için bunları "yorumlamanın" yeterli olacağını da kabul ederiz (ideoloji= yanılsa-

9) Kendiliğinden proleter ideolojisini, Marksist-Leninist bilimsel içeriği giderek artan proleter ideolojisine dönüştüren bu eğitimin, tarihsel açıdan ele alındığında çok karmaşık biçimlerde uygulandığı görülür: broşürler, kitaplar, okullar ve genel anlamda propaganda ile sıradan anlamıyla eğitim; ama daha çok da sınıf mücadelesinin pratiği içinde, deneyim ile, yaşanan pratiğin eleştirisi, düzeltilmesi, vb. yoluyla verilen eğitim var elbette.

ma/anıştırma).

Birbirinden çok değişik yorumlama türleri vardır; bunların en tanınmışışba 18. Yüzyılda yaygın biçimde kullanılan mekanist tür (Tanrı, gerçek Kral'ın imgesel tasarımlanmasıdır) ile ilk Kilise Babaları tarafından başlatılan, sonra da Feuerbach ile ondan türeyen dinbilimsel-felsefi okul, örneğin dinbilimci Barth ve felsefeci Ricoeur tarafından benimsenen "yorumbilimsel" yorumdur (sözgelimi Feuerbach'a göre Tanrı gerçek İnsan'ın özüdür). İdeolojinin imgesel yerdeğiştirişini (ve de ters çevrilmesi) yorumlama koşuluyla, "insanların gerçek var oluş koşullarını (imgesel bir biçimde)" ideolojide "tasarımladıklarını" söyleyerek işin özüne yöneleceğim.

Bu yorum "ufak" bir sorunu askıda bırakıyor: gerçek var oluş koşullarını kendi kendilerine tasarımlamak için, gerçek var oluş koşullarını böylesi imgesel bir yerdeğiştirmeye uğratmaya "neden gerek duyar" insanlar?

İlk yorum (18. Yüzyılın yorumu) basit bir çözüm getirir: bütün hata Rahipler'in ya da Despotlar'ındır. İnsanlar Tanrı'ya boyun eğdiklerine inanırlarken gerçekte Rahipler'e ya da Despotlar'a boyun eğsinler diye Güzel Yalanlar "yaratmışlardır"; Rahipler'le Despotlar bu sahtekarlıkta çoklukla müttefiktirler zaten, adı geçen kuramcıların siyasal konumuna göre ya Despotlar Rahipler'in ya da Rahipler Despotlar'ın hizmetindedir. Gerçek var oluş koşullarının imgesel yerdeğiştirişinin bir nedeni var demek ki: bu nedense, "halk" üstündeki egemenliklerini ve "halkı" sömürmeyi, insanların imgelemlerine egemen olarak zihinlerini köleleştirmek için yarattıkları çarpıtılmış bir dünya tasarımlaması sayesinde sağlayan bir avuç hayasız kişidir. Tanrı'ya şükürler olsun ki, imgelem bütün insanlarda ortak bir yetidir.

İkinci yorumsa (yani, Feuerbach'ın yorumu, ki bu yorumu

Marx da *Gençlik Eserleri*'nde harfi harfine devralmıştır) daha "derin"dir, yani aynı derecede yanlıştır. Tıpkı öteki yorum gibi bu yorum da, insanların gerçek var oluş koşullarının yerdeğiştirişine ve imgesel çarpıtılmasına, kısacası insanların gerçek var oluş koşullarının tasarımlanmasının imgelemde yaşadığı yabancılaşmaya bir neden arar ve de bulur. Ancak bulduğu neden ne Rahipler, ne Despotlar, ne kendi etkin imgelemleri ne de kurbanlarının edilgen imgelemi değildir. Buldukları neden, insanların kendilerinin gerçek var oluş koşullarında hüküm süren maddi yabancılaşmadır.Örneğin Marx hem *Yahudi Sorunu*'nda hem de başka yazılarında, insanların kendi var oluş koşullarına ilişkin yabancılaşmış (=imgesel) bir tasarımlama oluşturduklarını, çünkü bu var oluş koşullarının kendilerinin yabancılaştırıcı (*1844 Elyazmaları*'nda: egemenlik altındaki bu koşullar, yabancılaşmış toplumun özüdür: "*yabancılaşmış emek*") olduğu yolundaki yüzdeyüz Feuerbach kökenli (*1844 Elyazmaları*'nda sözde ekonomik tezlerle iyileştirilmiş) düşünceyi savunur.

Görüldüğü gibi, bütün bu yorumlar varsaydıkları ve dayandıkları tezi, yani herhangi bir ideolojide karşımıza çıkan, dünyaya ilişkin imgesel tasarımlamada yansıtılanın insanların gerçek var oluş koşulları, yani gerçek dünyaları olduğu yolundaki tezi harfi harfine benimsemektedirler.

Oysa, ben burada, birkaç yıl önce ileri sürdüğüm bir tezi yeniden ele alıp, "insanlar"ın (dinsel ya da daha başka) ideolojide gerçek var oluş koşullarını, gerçek dünyalarını değil, her şeyden önce sözü edilen gerçek var oluş koşullarıyla olan *ilişkilerini* "tasarımladıklarını" öne süreceğim. Her türlü ideolojik tasarımlamanın, dolayısıyla gerçek dünyaya ilişkin imgeselliğin merkezinde işte bu ilişki yatar. Gerçek dünyanın ideolojik tasarımlamasının yaşadığı imgesel çarpıtmanın hesabını verecek "ne-

den"se işte bu ilişkide yatmaktadır. Başka deyişle, nedene dayalı sözleri askıda bırakmak istersek, tüm ideolojilerde gözlemlenebilen (ideolojinin hakikati içinde yaşamıyorsak elbette) her türlü imgesel çarpıtmanın, bu ilişkinin imgesel doğası tarafından desteklendiği yolundaki tezi ileri sürebiliriz.

Marksist bir dil kullanırsak, üretim, sömürü, baskı, ideolojikleştirme ve bilimsel pratik etmeni konumunda bulunan bireylerin gerçek var oluş koşullarının tasarımlanması, son kertede üretim ilişkilerinden ve üretim ilişkilerinden türeyen ilişkilerden kaynaklanıyorsa, şöyle diyebiliriz: her ideoloji, yarattığı ve imgesel olması zorunlu çarpıtmasında, var olan üretim ilişkilerini (ve de bu ilişkilerden türeyen öteki ilişkileri) değil, ama her şeyden önce, bireylerin üretim ilişkileri ve bu ilişkilerden türeyen ilişkilerle kurdukları (imgesel) ilişkiyi tasarımlar. Demek ki, ideolojide tasarımlanan, bireylerin var oluşunu yöneten gerçek ilişkiler sistemi değil, bu bireylerin boyun eğerek yaşadıkları gerçek ilişkilerle kurdukları imgesel ilişkidir.

Bu durumda, ideolojide gerçek ilişkiler imgesel anlamda "neden" çarpıtılıyor sorusu düşmeli ve yerini başka bir soruya bırakmalıdır: bireylerin kendi var oluş koşullarını ve toplu ve bireysel yaşamlarını yöneten toplumsal ilişkilerle kurdukları (bireysel) ilişki konusundaki tasarımlamalarının imgesel olması neden zorunludur? Bu imgeselliğin doğası nedir? İşte, soruyu böyle sorduğumuzda, şu müthiş ideolojik aldatmacayı yaratan bireylerin (Rahipler ya da Despotlar) oluşturduğu "klik"[10] çözümü kadar, gerçek dünyanın yabancılaşmış kimliği çözümü de tükenmiş olur. Bunun nedenlerine daha ilerde gireceğiz. Şimdilik, bu kadarla yetinelim.

10) Çok modern bir terim olan "klik" terimini bilerek kullandım, çünkü komünist çevrelerde bile, şu ya da bu siyasal sapma (ister sağ, ister sol sapma olsun) açıklanırken, bunun bir "klik" işi olduğu-ne yazık ki, çok sık kullanılmaktadır.[sekterlik]/ oportünizm.

V – İdeoloji maddi bir var oluşa sahiptir

Tez II: İdeoloji maddi bir var oluşa sahiptir.

İdeolojiyi oluşturur gibi görünen "düşüncelerin" ya da tasarımlamaların, vb. ülküsel, düşünsel, tinsel değil, maddi var oluşa sahip olduklarını söylerken hafifçe değinmiştik bu teze. Hatta "düşüncelerin" ülküsel, düşünsel, tinsel var oluşunun bile, tümüyle ve yalnızca bir ideoloji ve "düşünce" ideolojisinden kaynaklandığını da söylemiştik; şimdi şunu da ekleyelim ki, bilimlerin ortaya çıkışından beri bu anlayışı "temellendirir" gibi görünen bir ideolojiden, yani bilim alanındaki pratisyenlerin, kendiliğinden ideolojileri içinde doğru ya da yanlış olarak tasarımladıkları bir ideolojiden kaynaklanmaktadır. Elbette ki, bu tezi böyle ileri sürmekle kanıtlamış olamayız. Şimdilik, diyelim ki maddecilik adına, önyargılı davranıp bu tezi olumlayalım, yeter. Elinizde bulunan I. Ciltten daha başka bir yerde kanıtlayacağız bunu.

"Düşüncelerin" ya da daha başka tasarımlamaların tinsel değil de maddi bir var oluşa sahip olduğu yolundaki, önceden hüküm veren bu tez, ideolojinin doğasını ele alan analizimizde ilerleyebilmek için gerekiyor bize. Daha doğrusu, herhangi bir ideolojiyi ele alan biraz ciddi bir analizin az çok eleştirel bile olsa her gözlemciye doğrudan doğruya, ampirik biçimde gösterebileceği özelliği daha iyi ortaya koyabilmek için gerekiyor.

Devletin İdeolojik Aygıtları ile bu aygıtların pratiklerinden söz ederken, bu aygıtların her birinin bir ideolojinin gerçekleşmesi olduğunu söylemiştik (birbirinden farklı bütün bu bölgesel ideolojilerin, yani dinsel, ahlaki, hukuki, siyasal, estetik, vb. ideolojilerin birliği ise, bu ideolojilerin devlet ideolojisine boyun eğmesiyle sağlanmaktadır). Yeniden dönüyoruz şu teze: bir ideoloji, bir aygıtta ve bu aygıtın pratik ya da pratiklerinde var olur

hep. Bu da maddi bir var oluştur.

Ideolojinin, bir aygıt ve bu aygıtın pratiklerinde maddi var oluşu bir kaldırım taşının ya da tüfeğin maddi var oluşuyla aynı kipliğe sahip değildir elbette. Ne var ki, adımızın Aristoteles'çiye çıkması pahasına (unutmayalım ki, Marx, Aristoteles'e çok saygı duyardı), "madde demek birçok anlama gelir" ya da madde, tümü de son kertede "fizik" maddeye kök salmış değişik değişik kipliklerde var olur.

Bunu böyle söyledikten sonra, artık yolu fazla uzatmadan, ideoloji içinde, yani kendi var oluş koşullarıyla, yani son kertede üretim ilişkileriyle kurdukları imgesel ilişkiye bağlı olarak imgesel anlamda çarpıttıkları, dünyaya ilişkin belirli bir (dinsel, ahlaki, vb.) tasarımlama içinde yaşayan "bireylerde" neler olup bittiğine bakalım (ideoloji= gerçek ilişkilerle kurulan imgesel ilişki). Söz konusu imgesel ilişkinin kendisinin de maddi bir var oluşa sahip olduğunu söyleyeceğiz. Ne güçlüklerden kaçtığımız, ne de "tutarsız" olduğumuz yakıştırılabilir bize!

Oysa, şöyle bir saptamada bulunuyoruz.

Bir birey Tanrı'ya ya da Görev'e ya da Adalet'e, vb. inanır. Bu inanç (herkes için böyledir bu, yani ideolojiyi tanım gereği tinsel bir var oluşla donatan düşüncelere indirgeyen, ideolojiye ilişkin ideolojik bir tasarımlama içinde yaşayan herkes için böyledir bu) söz konusu bireyin düşüncelerinden kaynaklanır, yani inancına ilişkin düşünceleri kapsayan bir bilince sahip bir özne olarak ondan kaynaklanır. Bu sayede, yani böylece kurulmuş olan, tam anlamıyla ideolojik "kavramsal" düzenek sayesinde (inandığı düşüncelerini özgürce oluşturduğu ya da özgürce kabul ettiği vicdanla donatılmış bir özne), söz konusu öznenin (maddi) davranışı da bu düzeneğin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Söz konusu birey, şu ya da bu biçimde davranır, şu ya da bu pratik davranışı benimser, dahası, özne olarak, tümüyle bilincinde olup özgürce seçtiği düşüncelerin "bağımlı bulunduğu" ideolojik aygıtın düzenlenmiş bazı pratiklerine de katılır. Tanrı'ya inanıyorsa, Ayin'e katılmak üzere kiliseye gider, diz çöker, dua eder, rahibe günah çıkartır, tövbede bulunur, cezasını çeker (eski zamanlarda sözcüğün gündelik anlamında maddi bir cezaydı bu), günahları affolur ve yaşamına devam eder, vb. Görev'e inanıyorsa, "göreneklere uygun", kurallar uyarınca belirli pratikleri yerine getirir, uygun davranışlarda bulunur. Adalet'e inanıyorsa, hukuk kurallarına tartışmaksızın boyun eğer ve bu kurallar çiğnendiğinde vicdanının en derin noktalarında infiale kapılır, karşı çıkar, hatta işi dilekçeler imzalamaya, gösterilere katılmaya, vb. kadar vardırır. Mareşal Pétain'in "Milli Devrim"ine inanıyorsa da aynı şeyleri yapar; sosyalist devrime de inanıyorsa elbette ki değişik biçimde ama gene aynı şeyleri yapar. Bu iki örneği bile bile verdim, tahrik etmenin tam kıyısında kaldım ama "güçlüklerden de kaçmamış" oldum.

Verdiğim bütün bu şema içinde, ideolojinin ideolojik tasarımlamasının kendisinin de, bir vicdanla donatılmış ve vicdanının kendisine esinlediği düşüncelere inanan ya da özgürce kabul eden her öznenin "kendi düşünceleri uyarınca *eylemesi*" gerektiğini, yani kendi maddi pratiğinin edimlerinde özgür özne olarak sahip olduğu kendi düşüncelerine yervermesi gerektiğini kabul etmek zorunda olduğunu saptamaktayız. Böyle yapmaması doğru olmaz.

Gerçekte, inandığına göre yapması gerekeni yapmıyorsa, başka bir şey yaptığı içindir bu, ki bu da, gene aynı idealist şema uyarınca, kafasında söylediklerinden başka düşünceler olduğu, "tutarsız" ("kimse kötü olmak istemez") ya hayasız ya da sapkın biri

olarak işte bu düşüncelere göre davranıp eylediği anlamına gelir.

Ne olursa olsun, ideolojinin ideolojisi, uğradığı imgesel çarpıtmaya rağmen, bir insanın "düşünceleri"nin edimlerinde var olduğunu ya da var olması gerektiğini kabul eder ve eğer bu böyle değilse, o zaman da kişiye gerçekleştirdiği edimlerine (sapkın bile olsalar) denk düşen başka düşünceler yakıştırır. İdeolojiye ilişkin bu ideoloji edimlerden söz eder: belirli pratiklerde yer alan edimlerden sözedeceğiz. Bu pratiklerin, içinde yer aldıkları kurallar tarafından düzenlendiklerini, bir ideolojik aygıtın (bu aygıtın küçücük bir parçası bile olsa) maddi var oluşu bağrında gerçekleştiklerine dikkat çekeceğiz: bu pratik, küçük bir kilisedeki küçük bir ayin olabileceği gibi, bir cenaze töreni, bir spor derneğindeki küçük bir maç, okuldaki, üniversitedeki bir eğitim günü, siyasal bir partinin, Akılcılık Derneği'nin ya da canınızın istediği bir kuruluşun toplantısı ya da mitingi olabilir.

Pascal'ın savunmacı "diyalektiğine", ideolojinin ideolojisine ilişkin kavramsal şemanın düzenini tersine çevirmemize imkan veren harika anlatımı borçlu olduğumuzu unutmayalım. Pascal aşağı yukarı şöyle der: "Diz çökün, dua eder gibi kıpırdatın dudaklarınızı, *inanç sarar sizi*." Bir rezalete imza atıp düzeni altüst eder, İsa gibi barışa değil de, ayrılığa çağrıda bulunur, bununla da kalmayıp, hıristiyanlıkla en ufak bir ilgisi bulunmayan bir şey yapıp rezalet (dünyaya rezalet salana lanet olsun!) yaratır. Jansenistlere özgü bir meydan okumayla, hiçbir imgeselliğe yer vermeksizin, bir tek gerçekliğe değinircesine konuşmasını sağlayan çok hayırlı bir rezalettir bu.

Kendi zamanında devletin dinsel ideolojik aygıtı içinde verdiği mücadelede kullandığı kanıtlarla başbaşa bırakalım Pascal'ı; kendi jansenist partisi bağrında, durmadan yasakların kıyısında dolaşarak, yani aforoz edilme tehlikesiyle yaşayarak küçük bir sı-

nıf mücadelesi veriyordu. Bu arada, Marksist kuramcılar tarafından tam anlamıyla keşfedilmemiş topraklarda ilerlediğimiz için, olabildiğince dolaysız Marksist bir dil kullanmamız hoş görülsün.

Dolayısıyla, tek bir özneyi (herhangi bir bireyi) ele alıp, bu kişinin inançlarını oluşturan düşüncelerin maddi anlamda var olduğunu söyleyeceğiz; şu anlamda ki, bu düşünceler, kendileri de bu öznenin düşüncelerinden (rastlantıymış gibi!) kaynaklanan maddi ideolojik aygıt tarafından tanımlanan maddi kurallarca belirlenen maddi pratiklerde yer alan maddi edimlerdir. Elbette ki, getirdiğim önermede tam dört kez tekrarlanan "maddi" sıfatı birbirinden ayrı ayrı kipliklerde ele alınmalı: ayine katılmak için bir yerden bir yere gitmenin maddiliği, bir dize gelmenin, istavroz çıkartmanın ya da *mea culpa*'nın* maddiliği, bir tümcenin, bir duanın, bir nedamet getirişin, bir tövbede bulunmanın, bir bakışın, bir tokalaşmanın, dışsal sözlü söylemin ya da "içsel" sözlü söylemin (vicdan) tek ve aynı maddiliğe sahip olamayacağı açıktır. Maddiliğin kiplikleri arasındaki farklar konusundaki kuramı burada askıda bırakmakla, umarız, dava konusu olmayız.

Öte yandan, bütün bu devrilme örneklerini sunarken, ayakları üstüne oturtmak (Hegelci ve Feuerbachçı Marksistlerin pek değer verdiği sihirli sözcük!) diye bir şeyle hiç mi hiç ilgimiz yok, çünkü yaptığımız yeni sunuşta bazı kavramların ortadan yok olup gittiğini, bazılarının kaldığını, ama yeni yeni terimlerin de eklendiğini görüyoruz.

"*Düşünceler*" terimi yok oldu.

"*Özne, vicdan, inanç, edimler*" terimleri kaldı.

* Mea culpa: Lat. "mea culpa, mea maxima culpa..." yani: "(Bu) benim (suçum) günahım, (bu) benim (suçum) günahım, (bu) benim en büyük (suçum) günahım..." diye başlayan dua; tövbe etmede kullanılır. (çn.)

"*Pratikler, kurallar, ideolojik aygıt*" terimleri ortaya çıktı.

Öyleyse bu bir devrilme değil (yani, hükümetin ya da bardağın devrilmesi dışında bir anlam taşımıyor), oldukça tuhaf bir tür düzenleme (bakanlar düzeyindeki değil ama), çünkü şimdi açıklayacağım türden bir sonuca yol açıyor.

Düşüncelerin, son kertede bir ideolojik aygıt tarafından tanımlanan kurallarla düzenlenen pratiklerin edimlerinde yer alan maddi bir var oluşa sahip olduğu ortaya çıkınca, düşünceler de (ülküsel, tinsel bir var oluşla donanmış düşünceler olarak) yok olup gittiler. Böylece, öznenin de şimdi açıklayacağım sistem (gerçek belirlenim düzeninde açıklıyorum) tarafından eyletildiği ölçüde eylediği ortaya çıkar; söz konusu sistem, şudur: maddi bir kurallar bütünü tarafından düzenlenen maddi pratikler gerektiren maddi bir ideolojik aygıtın bağrında var olan ideoloji; söz konusu pratikler, kendi inancı uyarınca eylediğine gönülden inanan bir öznenin maddi edimlerinde var olur! Söz konusu öznenin başka biçimde eyleyebileceği de söylenip karşı çıkılırsa, "ilksel" bir ideolojinin gerçekleştiği kural pratiklerinin, "ikincil" bir ideoloji "üretebileceğini" (yani, yan-ürün olarak verebileceğini)[11] daha önce söylediğimizi anımsatmakla yetineceğiz. Tanrıya şükür ki böyle bir yan-ürün var, yoksa ne başkaldırının kendisi, ne devrimci "bilinçlenme", ne de devrim olamazdı.

Öte yandan, yaptığımız bu sunuş sonunda, "özne, vicdan, inanç ve edimler" kavramlarını hâlâ koruduğumuz da görüldü. Bu kavramlar dizisinden, bütün ötekilerin bağımlı olduğu, her şeyin merkezinde yatan, kesip atan terimi, yani *özne* kavramını çekip alıyoruz hemen.

Gene aynı hızla birbiriyle ilintili iki tez ileri sürüyoruz:

11) Hangi koşullarda? Daha ilerde göreceğimiz gibi, bunlar özünde sınıf mücadelesinden kaynaklanan koşullardır.

1. Nasıl olursa olsun, her pratik ancak bir ideoloji yoluyla ve bir ideoloji çerçevesinde var olabilir;

2. Her ideoloji ancak bir özne aracılığı ile ve özneler için var olabilir.

Şimdi de, her şeyin merkezinde yer alan tezimizi açıklama zamanı.

VI – İdeoloji bireylere özne diye seslenir

Bu tez, "Her ideoloji ancak bir özne aracılığı ile ve özneler için var olabilir" diyen son önermemizi açmaktan öteye geçmiyor. Şunu demek istiyoruz: ideoloji ancak somut (sizin gibi, benim gibi) özneler için vardır ve ideolojinin bu hedefi de ancak özne sayesinde, başka deyişle, özne kategorisi ve işleyişi sayesinde imkan kazanabilir.

Bununla şunu demek istiyoruz: ancak burjuva ideolojisinin yükselişiyle, daha doğrusu hukuki ideolojinin yükselişiyle[12] bu adla (yani, özne adıyla) ortaya çıkan özne kategorisi (başka adlarla da işlevini sürdürebilir: örneğin, Eflatun'da ruh, Tanrı, vb.) hangi belirlenimde olursa olsun (bölgesel ya da sınıfsal) ve de (ideolojinin tarihi olmadığına göre) tarihsel günü ne olursa olsun her tür ideolojinin kurucu kategorisidir.

Şunu diyoruz: özne kategorisi her tür ideolojinin kurucusudur ama hemen de şunu ekliyoruz: özne kategorisi, her tür ideoloji (benim gibi, sizin gibi,) somut özneler "kurma" işlevine (kendisini tanımlayan da budur zaten) sahip oldukça, her tür ideolojinin kurucusudur. İşte, her tür ideolojinin işleyişi de ancak bu çifte kuruluş içinde var olabilir, çünkü ideoloji, bu işle-

12) Hukuki bir kategori olan "hukuki özne" kategorisini alıp, ideolojik bir kavram haline sokar: insan doğası gereği öznedir.

yişin maddi var oluş biçimlerinden başka bir şey değildir.

Bundan sonra söyleyeceklerimizi anlayabilmek için, bu satırları yazan kadar okuyanın da birer özne olduğunu, yani ideolojinin öznesi (bu önermenin kendisi bile eşsözlüdür zaten) olduğunu, yani bu satırların yazarı kadar okurunun da, "insan, doğası gereği ideolojik bir hayvandır" dediğimiz anlamda, "kendiliğinden" ve "doğal olarak" ideoloji içinde yaşadığını akıldan çıkartmamak gerekir.

Bilimsel olmak savındaki bir söylemi satır satır kaleme alan yazarın, bilimsel "söyleminin" "öznesi" olarak (çünkü, her bilimsel söylem, tanım gereği öznesiz bir söylemdir, bilime ilişkin bir ideoloji dışında "bilimsel özne, bilimin öznesi" olmaz) yok olması, şimdilik bir kenara bırakacağımız başka bir sorundur.

Aziz Pavlos'un çok hoş bir biçimde söylediği gibi, "varlık, devinim ve yaşama", ancak *"Logos"* içinde, yani ideoloji içinde sahip olabiliriz. Bundan çıkan sonuç da, sizin için de benim için de, özne kategorisinin ilksel bir "apaçıklık" (apaçıklıklar hep ilkseldir zaten) olduğudur: sizin (özgür, ahlaklı, sorumlu, vb.) bir özne olmanız da, benim bir özne olmam da apaçıktır. Herhangi bir sözcüğün "bir şeyi belirtmesi" ya da "anlamı olması" gibi apaçıklıklar da dahil olmak üzere (yani, dilin "saydamlığına" ilişkin apaçıklıklar da dahil olmak üzere) tüm apaçıklıklar gibi bu "apaçıklık" da, yani sizin ve benim birer özne olmamız da ideolojik bir etkinin, ilksel ideolojik bir etkinin sonucudur.[13] Apaçıklıkların birer apaçıklık olarak (bütün bunlar birer "apaçıklık" olduğuna göre, hiç de böyle zorla kabul ettirmiyormuş görünerek) zorla kabul ettirmek, ideolojinin özelliğidir zaten; bütün bunları kabul etmezsek olmaz, öyle ki bunlarla karşı karşıya geldiğimiz-

13) "Dilbilimciler" kadar, şu talihsiz dilbilimi çeşitli amaçlarla yardıma çağıranlar da, bilimsel söylemler de dahil olmak üzere, bütün söylemlerin ideoloji tarafından etkilendiğini tanımamalarından kaynaklanan zorluklara düşüyorlar.

de, "Apaçık ortada!" Tamam, işte bu! Ne kadar da doğru!" diye hayretle bağırmak (bunu, yüksek sesle söyleyebileceğimiz gibi "vicdanımızın sessiz diliyle de" söyleyebiliriz) bize son derece doğal ve kaçınılmaz gelir.

İşte, verdiğimiz bu tepkide, ideolojinin kendine özgü iki işlevinden biri olan *kabul etme/tanıma* işlevi etkinleşir (sözü edilen ikinci işlev ise, *kabul etmeme/tanımama* işlevidir).

Son derece "somut" bir örnek vermek istersek, hepimizin kapısını çalan, bizim "Kim o?" diye sorduğumuz, onların da "Benim!" (çünkü "apaçık bir şey bu") diye yanıt veren arkadaşlarımız vardır. Biz de hemen, "O kadının" ya da "o erkeğin") geldiğini" anlarız, amaca ulaşılmıştır, kapıyı açarız ve "gerçekten de odur zaten-hep gelen" Şimdi de başka bir örnek alalım ele: sokakta tanıdık (tanıdığımızı kabul ettiğimiz) biriyle karşılaştığımızda, ona "selam dostum!" deyip elini sıkarak (gündelik yaşam içinde ideoloji açısından kabul etmenin maddi kurallara uygun pratiği; en azından Fransa için geçerli bir pratik, başka yerlerde başka başka pratikler geçerlidir) onu tanıdığımızı kabul ettiğimizi (ve de bizi tanıdığını kabul ettiğini anladığımızı, yani kabul ettiğimizi) bildiririz.

Yaptığım bu saptama ve verdiğim bu somut örneklerle, benim de sizlerin de *zaten-hep* birer özne olduğumuzu ve de özne olduğumuz için, ideolojik kabul etme kurallarını durmaksızın yerine getirdiğimizi belirtmek istedim; işte bu kuralları uygulamamız sayesindedir ki, bizim somut, bireysel, başkasıyla karıştırılmaz ve doğaldır ki yeri tutulmaz özneler olmamız güvenceye alınır. Şu an yaptığım yazma eylemi ile sizin şu an yerine getirdiğiniz okuma eylemi,[14] bu eylemlerin her ikisi de, bu açıdan

14) Dikkat: burada iki kez "*şu an*" dedim, ki bu da ideolojinin "öncesiz ve sonrasız" olduğunun bir kanıtıdır; çünkü, bu iki "şu an" arasında herhangi bir zaman aralığı vardır: ben bu satırları 6 Nisan 1969 günü yazıyorum, sizlerse canınız istediği zaman okuyacaksınız.

bakıldığında, ideolojik kabul etme kurallarıdır; benim ileri sürdüğüm düşüncelerin "hakikaten böyle olmalarının" ("hakikaten böyle!", diyeceksiniz belki de) kendilerini zorla kabul ettiren "apaçıklığı" da aynı çerçevede yer alır.

Ancak birer özne olduğumuzu ve gündelik yaşamın en ilksel pratik kuralları (tokalaşma, size adınızla seslenme, bilmesem bile sizin bir özel isminiz "olduğunu", bu sayede biricik bir özne olarak kabul edildiğinizi bilmem, vb.) içinde davrandığımızı kabul etmek, ideoloji açısından aralıksız (öncesiz ve sonrasız) kabul etme pratiğimizin "bilincini" (bilincini, yani *kabul edilişini*) verir bize yalnız;ancak, bu kabul edişin mekanizmasına ilişkin (bilimsel) *bilgiyi* de bu kabul edişin kabul edilişine ilişkin bilgiyi de vermez asla. Oysa, ideolojinin bağrında kalarak, ideolojinin içinden birşeyler söylerken, ideolojiye ilişkin bilimsel (öznesiz) bir söylemin başlangıcı olabilmek için ideolojiyle bağlarını kopartmaya yeltenecek bir söylem taslağı oluşturmak istenildiğinde, işte tam da bu bilgiye ulaşmak gerekir.

Dolayısıyla, özne kategorisinin neden, ancak somut özneler (siz ve ben) kurarak var olabilen ideolojiyi kurduğunu tasarımlamak amacıyla, tikel bir sunuş kipi benimseyeceğim: kabul edilebilecek kadar "somut", ama düşünülebilir ve düşünülmüş, yani bir bilgi sağlayabilecek kadar soyut bir sunuş kipi olacak bu.

Işe şöyle bir anlatımla başlayacağım: *her tür ideoloji*, özne kategorisinin işleyişi sayesinde, *somut bireylere somut özneler olarak seslenir*.

Bu önermede, şimdilik, somut bireyler ile somut özneleri (bu düzeyde, somut birey tarafından desteklenmeyen somut özne olamadığı halde) birbirinden ayırmamız gerekiyor.

Bu durumda biz de, ideolojinin, bireyler arasından özneler "istihdam eder" (bireylerin tümünü de istihdam eder) ya da bi-

reyleri öznelere "dönüştürür" (bireylerin tümünü de dönüştürür) biçimde "eylediğini" ya da "işlediğini", bunu da *seslenme* dediğimiz son derece kesin bir işlem yoluyla gerçekleştirdiğini söyleyeceğiz. Söz konusu seslenme eylemini kafamızda canlandırabilmek için polisin (ya da başka birinin) her gün kullandığı en sıradan "Hey, sen, oradaki!"[15] yollu seslenişini düşünmek yeter.

İşi "iyice somutlaştıralım" derseniz, imgelediğimiz kuramsal sahnenin sokakta yaşandığını, seslenilen kişinin de sese doğru döndüğünü varsayabiliriz. İşte, seslenilen birey, bedeninin yüz seksen derecelik bu dönüşüyle *özne* olup çıkar. Neden? Çünkü seslenmenin "tam da" kendisini hedeflediğini ve de (başkasına değil de) "kendisine seslenildiğini" anlamış bulunuyor. Bu alanda yapılan deneyler, seslenmenin iletim pratiklerinin, seslenmenin hedefini asla şaşmadığını göstermektedir: ister sözlü çağrıda bulunulmuş, ister düdük çalınmış olsun, seslenilen kişi, *kendisine* seslenildiğini her zaman anlar. Ne olursa olsun son derece tuhaf bir olguyla karşı karşıya bulunmaktayız, üstelik bu olgu, "herkesin suçlanabilecek bir yanı" olsa bile, bir tek suçluluk duygusuyla açıklanamaz; yok eğer böyle değilse, o halde herkesin gerçekten de durmadan kendini suçlayabileceği bir yan var demektir, dolayısıyla herkesin, en azından her an vereceği bazı he-

15) Kesin kurallara uyan gündelik bir pratik olan seslenme, polis seslendiğinde (polisin seslenmesinin, okuldaki seslenmelere çok benzer bir biçimde gerçekleştiğini gözden kaçırmayalım) harika bir biçim alır: "Hey, sen, oradaki!" Ancak polisin seslenmesi, bütün öteki seslenmelerden farklı olarak baskıcıdır. "Belgelerin!" *Belgeler* ise en başta, *kimlik* belgeleridir, yani vesikalık fotoğraf, isim, soyadı, doğum tarihi, ikametgah adresi, meslek, uyruk, vb. gibi ögelerdir. Soyadı *artı* isimler, vb. içinde yoğunlaşmış durumdaki kimlik sayesinde öznenin (polisin seslenmesi nedeniyle şu ya da bu ölçüde şüpheli, yani *peşinen* "kötü biri" sayılan öznenin kim olduğu saptanabilir, yani başka biriyle karıştırılmadan tanınması sağlanmış olur ve ya "gidebilir" ("Tamam!") ya da "toplanır" ("Benimle gelin!"); "toplanırsa", o zaman da gösteri yürüyüşlerinde "toplanmış" olanların çok iyi bildiği sonuçlara katlanması gerekir: birden herkes senli benli olur, sopayı yer, geceyi karakolda geçirir, sonra da polisin "kötü kişiyi" tanır tanımaz reva gördüğü son derece maddi, acılı kurallara katlanmaya başlar: "Bana vurdu" ile başlayıp "memura karşı koymak, memur dövmek" ya da daha başka suçlamalara kadar uzayıp gider işler. Elbette ki, bir de hırsızlarla katiller, caniler var, bir de elbet "bazı uygulamalardan" "hoşlanmayan" polisler var.

saplar olduğunu, yani yerine getirmesi gereken görevler olduğunu, bunun en hafifinin de her seslenişe karşılık vermek olduğunu belli belirsiz hissetmesi demektir, değil mi? Tuhaf, doğrusu.

Yarattığımız şu küçük kuramsal tiyatronun açık seçik ve kolayca sunulabilmesi için, bir kesit olarak vermeyi, yani bir öncesi bir de sonrası olan, zamansal bir diziliş biçiminde vermeyi uygun bulduk. İnsanlar dolaşıyor. Bir yerlerden (genellikle arkalarında bir yerlerden) "Hey, sen, oradaki!" diye sesleniliyor. Dolaşanlardan biri (yüzdedoksan seslenilen kişinin ta kendisidir bu da!) arkasına döner, ona seslenildiğine inanır-seslenildiğinden kuşkulanır, seslenildiğini-bilir, yani seslenmenin "kendisini" hedeflediğini bilir. Ne var ki, gerçekte, işler *böyle peşpeşelik içinde olup bitmez. İdeolojinin var oluşuyla, bireylere özne olarak seslenilmesi, tek ve aynı şeydir.*

Şunu da ekleyebiliriz: dolayısıyla, ideolojinin *dışında* (daha kesin olarak söylemek gerekirse, sokakta) olup bitermiş gibi gelenler, gerçekte ideolojinin içinde olup biterler. Gerçekte ideolojinin içinde olup bitenler, demek ki ideolojinin dışında olup biter gibidirler. İşte, ideolojinin içinde olanlar da, yani sizler ve ben, tanım gereği ideolojinin dışında olduklarını sanırlar: ideolojinin ideolojik kimliğinin ideoloji tarafından pratik düzlemde *yadsınması da* ideolojinin yolaçtığı sonuçlardan biridir: ideoloji asla "ideolojiğim" demez, ideolojideyim (tümüyle kuraldışı bir durum) ya da ideolojideydim (genel durum) diyebilmek için ideolojinin dışında, yani bilimsel bilgide olmak gerekir. Öte yandan, gayet iyi bilindiği gibi, ideolojide olma suçlamasını bir tek başkalarına yakıştırır insan, asla kendine yakıştırmaz (gerçekten Spinozacı ya da Marksist olması gerekir insanın, ki bu bakımdan ikisi de tıpatıp aynı şeydir). Başka deyişle, ideolojinin (kendisine göre) *dışarısı yoktur*, ama bir yandan da (bilim ve

gerçekliğe göre) *dışarıdan başka bir şey de değildir*

Spinoza bunu Marx'tan iki yüzyıl önce kusursuz biçimde açıklamıştı, Marx bunu uyguladı, ama ayrıntılı biçimde açıklamadı hiç. Yalnız kuramsal değil, örneğin, Marksist-Leninist sınıf mücadelesi pratiğinin altın kuralı olan *eleştiri ve özeleştiri* kuramının tümü de buna bağlı olduğuna göre, son derece önemli siyasal sonuçlar da çıkartabileceğimiz bu saptamayı şimdilik bir kenara bırakalım. Şu kadarını söylemekle yetinelim: bir eleştirinin peşinden, Mao'nun Leninist anlatımı uyarınca, bir *düzeltmeyle* sonuçlanacak bir özeleştirinin gelmesi için ne yapmak gerekir? Bunun tek yolu, sınıf mücadelesi pratiğine uygulanan Marksist-Leninist bilimin temeline dayanmaktır.

Demek oluyor ki, ideoloji bireylere özne olarak sesleniyor. İdeoloji öncesiz ve sonrasız olduğuna göre, ideolojinin işleyişini tasarımlarken benimsediğimiz zamansallık biçimini artık terk etmeli ve şöyle demeliyiz: ideoloji zaten-hep özne olarak seslendi bireylere, bu da şunu demeye gelir ki, bireylere zaten-hep özne olarak seslenildi ideoloji tarafından, bu da bizi kaçınılmazcasına son bir önermeye götürür: *bireyler zaten-hep öznedirler*. Öyleyse, bireyler, zaten-hep oldukları öznelere göre "soyutturlar" Bu önerme iyice yüksekten uçan bir paradoks gibi gelebilir. Bir dakika, lütfen.

Oysa, her bireyin, daha doğmadan bile önce, zaten-hep özne olması, son derece basit, herkesin ulaşabileceği bir gerçek ve de hiç mi hiç paradoks değil. Bireylerin *zaten-hep* oldukları öznelere göre hep "soyut" olduklarını Freud, bir "doğumun", "şu mutlu olayın" nasıl bir ideolojik kurallar bütünü ile çevrelendiğini belirterek çok güzel biçimde göstermişti. Doğacak bir çocuğun nasıl (bu "nasıl" üstüne söylenecek o kadar çok şey var ki) ve ne kadar beklendiğini herkes bilir. Başka deyişle, "duyguları"

yani doğacak çocuğu bekleyen aile,[16] baba/anne/eş/kardeş ideolojisi biçimlerini bir kenara bırakmayı kabul edersek, babasının soyadını taşıyacağının, bir kimliğinin olacağının ve yeri doldurulamaz olacağının önceden bilindiğini tumturaklı biçimde söyleyebiliriz.[17] Doğumunun tasarlanmasından, yani annenin hamile kalmasından ("isteyerek" ya da "kazaen") itibaren, dolayısıyla daha doğmadan önce bile çocuk, kendisini "bekleyen" özgül aile ideolojisinin biçimlenişi içinde ve bu ideoloji tarafından olması beklenilen öznedir zaten-hep. Söz konusu özgül aile ideolojisinin biçimlenişinin, kendi biricikliği çerçevesinde, korkunç ölçüde yapılanmış olduğunu ve sabık-müstakbel öznenin "kendi" yerini işte şu ya da bu ölçüde "patolojik" (bu terimin rahatça kullanılabilecek bir anlam içerdiğini varsayarsak elbette) özellikli bu kusursuz yapı içinde bulması gerektiğini, yani bu kusursuz yapı içinde zaten sahip olduğu (kız ya da erkek çocuk) cinsiyete sahip özne "olması" gerektiğini söylemek bile gerekmez. Bütün bu ideolojik zorlama ve önceden-atanma kadar, önce aile içindeki bu evcilleştirmenin, sonra da eğitimin uyduğu bütün kuralların, Freud'un cinselliğin genital ve pre-genital "evrelerinin" biçimleri olarak incelediği konuyla, yani Freud'un, yolaçtığı sonuçlara bakarak, bilinçdışı dediği alanın "kavranılması" başlığı altında incelediklerıyle ilişkisi olması gerektiğini anlamak için müneccim olmaya gerek yok. Şimdilik, bunu da bir kenara bırakalım.

Peşinen zaten-hep özne olan çocuk hikayesi, yani sabık değil de, müstakbel mücahit hikayesi şaka değil, tam tersine, Fre-

16) Aile'nin, *bir açıdan ele alındığında,* Devletin Ideolojik Aygıtlarından biri olduğunu söylemiştik.

17) Çocuk yuvalarında değiştirilen çocukların yol açtığı dramları ya da babalık "belirleme" ("tanıma") olaylarının ya da babadan koparılıp anneye verilen, vb. çocukları ve de bütün bunların yolaçtığı dehşet verici [bu sözcüğün üzeri çizilmiştir] olayları düşünmek bile yeter.

ud'un açtığı alana giriş yollarından biri. Ancak, bu bizi bambaşka bir nedenle ilgilendiriyor. İdeolojinin zaten-hep özne olan bireylere genelde hep özne diye seslendiğini söylediğimizde ne demek istiyoruz? "Doğum-öncesi" gibi sınır bir durum dışında, somut olarak şunu demek istiyoruz.

Dinsel ideoloji Louis adındaki küçük çocuğa özne olarak seslenerek işlemeye başladığında, küçük Louis zaten-hep öznedir, henüz dinsel-özne değildir, ama aile-öznesidir. Hukuki ideoloji (bunun daha ilerki bir tarihte olduğunu varsayalım) genç Louis'ye artık Anne-Baba'dan, İyinin İyisi Tanrı'dan, Küçük İsa'dan değil de, Adalet'ten söz ederek özne olarak seslenmeye başladığında, genç Louis hem aile, hem din, hem eğitim, vb. açısından özneydi zaten. Aradaki ahlaki, estetik, vb. evrelerde durmadan geçiyorum. En sonunda, Halk Cephesi, İspanya Savaşı, Hitler, 1940 yılı Bozgunu, tutsak düşme, bir komünistle karşılaşma, vb. gibi çok çeşitli özyaşamöyküsel koşullar nedeniyle, siyasal ideoloji (karşılaştırılan biçimlerinde) artık yetişkin biri olan Louis'ye özne olarak seslenmeye başlar, ama Louis çok uzun zamandır özneydi zaten, aile, din, ahlak, eğitim, hukuk, vb. açısından zaten-hep özneydi, ama artık siyasal özne olup çıktı, tutsaklığı bitip de geri döndüğünde, geleneksel katolik militanlıktan ileri katolik militanlığa geçer, önce yarı-sapkın biri olur, sonra Marx'ı okur, daha sonra Komünist Parti'ye yazılır, vb. Hayat denilen bu değil mi, zaten. İdeolojiler dur durak bilmeksizin özne diye seslenirler öznelere, zaten-hep özne olanları "istihdam" ederler durmadan. İdeolojilerin yarattığı etkiler üstüste biner, birbirleriyle kesişir, aynı özne konusunda, zaten-hep (hem de birçok kez) özne olan aynı birey konusunda birbirlerine ters düşerler. Kendi başının çaresine baksın, ne yapalım yani...

Bu aşamada gözden kaçırılmaması gereken nokta, seslenme

konulu bu sahnelenişte yer alan "oyuncuların" da, her birinin üstlenmesi gereken rolün de, her tür ideolojinin yapısına yansıdığıdır.

VII – Bir örnek: hıristiyan din ideolojisi

Her ideolojinin biçimsel yapısı hep aynı olduğundan, aynı kanıtlamanın ahlaki, hukuki, siyasal, estetik, felsefi ideolojiler için de son derece kolayca yeniden-üretilebileceğini belirterek, herkesin çok iyi bildiği bir örneğin, dinsel ideolojinin analiziyle yetineceğiz.

Öyleyse, genelde dinsel ideolojiyi, ama herkesin iyi bildiği bir örnek olduğu için hıristiyan din ideolojisini ele alalım. Bir retorik aracı kullanıp, bu aracı "konuşturacağız", yani yalnız Eski ve Yeni Ahit'in değil, teologların ve vaizlerin söylediklerini değil, fakat pratiklerinde, tören kurallarında, törenlerinde ve dinsel eylemlerinde "söylediklerini" de kurgusal bir söylemde toplayacağız. Hıristiyan din ideolojisi aşağı yukarı şunu söyler:

Der ki: Sana sesleniyorum, Pierre adındaki insan bireyi... (her birey kendi adıyla, edilgen anlamda, çağırılır, birey hiçbir zaman kendine bir *ad* vermez) Tanrı'nın var olduğunu ve ona verecek hesapların olduğunu söylemek için. Şunu da ekler: Tanrı benim sesimle sana sesleniyor[18] (Tanrı'nın Sözünü Kutsal Kitap derleyip toplamış, Gelenek yeni kuşaklara aktarmış, Papalık'ın Yanılmazlığı da onun "nazik" noktalarını, örneğin Meryem Ana'nın bekareti ya da papalığın yanılmazlığı gibi noktalarını sonsuza kadar saptamıştır). Şunları der: işte, senin kim olduğun: sen, Pierre'sin! İşte, senin kökenin, İsa'dan sonra 1920 yılında doğmuş olmana karşın, Tanrı öncesiz ve sonrasız olarak yarattı

18) Bireyin zaten-hep özne olduğunu (bir tek aile ideolojisi bile yeter bunu öğrenmemize) bilsek de, yarattığı karşıtlık nedeniyle bu terimi kullanmayı sürdürüyoruz.

seni! İşte senin dünyadaki yerin! İşte senin ne yapacağın! Eğer "Sevginin Yasasını" gözetirsen, kurtulacaksın ve İsa'nın Şanlı Bedeni'nin bir parçası olacaksın! vb.

Oysa, bu tanıdık ve bayağı olduğu kadar, şaşırtıcı bir söylemdir de.

Şaşırtıcı, çünkü dinsel ideolojinin "özneye dönüştürmek için" bireylere seslendiğini, onu çağrıya uyup uymamakta, yani Tanrı'nın buyruklarına uyup uymamakta özgür bir özne haline getirmek için Pierre'e seslendiğini gözönüne alırsak; eğer dinsel ideoloji bireyleri kendi *ad*larıyla çağırıyorsa, böylece onların zaten-hep kişisel kimliğe sahip özneler olarak çağırıldıklarını kabul ediyorsa (öyle ki, Pascal'ın –şu Pascal yok mu, gerçekten...– İsa'sı şöyle der: "Kanımın şu damlasını senin için döktüm"); eğer öznelere, öznenin "Evet, benim gerçekten" diye yanıtlayacağı biçimde sesleniyorsa; eğer onlara, dünyadaki yerleri diye gösterdiği yeri, sabit bir konumu, gerçekten işgal ettiklerini kabul ettirebiliyorsa: "Gerçekten doğru bu, ben burada, bu gözyaşı vadisinde, işçi, patron ya da askerim!" dedirtiyorsa; eğer onlara,"Tanrı'nın buyruklarına", Sevgi'ye dönüşen Yasa'ya saygılı ya da saygısız olmalarına göre bir kaderi, yani yaşamı ya da ebedi laneti kabul ettiriyorsa; bütün bunlar gerçekten böyle oluyorsa (pek iyi bilinen vaftiz, şaraplı ekmek ayini, günah çıkartma, vaftiz duası ve kutsal yağ sürme ayinlerinin kurallarının uygulanmasında), bu durumda, sahneye hıristiyan dinine uygun özneler çıkartan bütün bu "prosedür"e çok tuhaf bir olgunun egemen olduğunu belirtmemiz gerekir: dinsel öznelerin bu kadar çok sayıda var olabilmelerinin *mutlak* koşulu, Tek, Mutlak, *bir Öteki Özne*'nin, yani Tanrı'nın var olmasıdır.

Bu yeni ve tikel Özne'yi belirtmek için, sizin ve benim gibi öznelerden ayırt etmek amacıyla büyük harfli *Özne* yazımında

uyuşalım.

Böylece, bireylere özne diye seslenmenin, din ideolojisinin onun *adı*na davranıp tüm bireylere özne diye seslenen, Biricik ve merkezi, Başka bir Özne'nin "varlığını" varsaydığı ortaya çıkar. Bunların tümü de Kutsal Kitap'ta* açıkça yazılmıştır.[19] "O zaman Efendimiz Tanrı (Yehova) bulutlardan Musa ile konuştu. Ve Efendimiz Musa'ya seslendi: "Musa!" "Benim (gerçekten)!" dedi Musa, "kulun Musa'yım, konuş ve seni dinleyeceğim!" Ve Efendimiz Musa ile konuştu: "Ben, Ben olanım!"

Öyleyse,Tanrı kendini, kendisi-ile ve kendisi-için olan (Ben, Ben olanım!) ve bu seslenme yoluyla kendi öznesi kıldığı bireye, yani Musa adındaki bireye, yani öznesine seslenen en üstün Özne olarak tanımlıyor. Ve kendisine kendi adıyla seslenilmiş – çağırılmış Musa, Tanrı'nın seslendiğinin "gerçekten" kendisi olduğunu kabul ederek, evet, ya (!) kabul ederek, özne olduğunu, Tanrı'nın öznesi olduğunu, Tanrı'ya tabi olan özne, Özne yoluyla özne ve Özne'ye tabi olan özne olduğunu kabul eder. İşte bunun kanıtı: Tanrı'nın sözünü dinler ve halkının Tanrı'nın emirlerine uymasını sağlar. Haydi bakalım, Bayanlar, Baylar, Vadedilmiş Topraklar'a doğru yola koyulalım artık! Tanrı bize seslenir, emirler verir, ama bir yandan da Ödül vadeder, ama bunun için, Büyük Özne olduğunu kabul etmek, emirlerine uymak ve her adımda ona boyun eğmek gerekir. Yok, eğer emirlerine boyun eğmezsek, korkunç Tanrı olup çıkar: Kutsal öfkesinden sakınmak gerek!

Demek ki, Tanrı özne, Musa ve Tanrı'nın halkını oluşturan sayısız özne de, Tanrı'nın seslendiği-konuştuğu kişilerdir, Tan-

* Fransızca "*écriture- Ecriture*" sözcüğünün çifte anlamına dayalı bir sözcük oyunu: *Ecriture*'de (Kutsal Kitap'ta) açıkça yazılmıştır, yani *écriture* de (Yazıda), ama Tanrı'nın kaleme aldığı Yazıda. (çn.)

19) Kelimesi kelimesine değil de, işin "özünü ve ruhunu" verecek biçimde aktarıyorum.

rı'nın *aynaları*, *yansılarıdır*. İnsanlar Tanrı'nın *suretinde* yaratılmamışlar mıydı? Yaratılış-Düşüş-Kurtuluş'tan oluşan o yüce stratejik planın sonunda Tanrı'nın onlara bakıp kendini izlemesi, onlara bakıp onları Kendi Şanı olarak görmesi için yaratılmamışlar mıydı? Her teolojik düşüncenin kanıtladığı gibi, onlarsız da olabileceği halde... Tanrı'nın insanlara ihtiyacı vardır, Özne'nin öznelere ihtiyacı vardır, tıpkı insanların da Tanrı'ya "kutsal biçimde" ihtiyaç duyduğu gibi, öznelerin de Özne'ye ihtiyacı vardır. Dahası: kendi imgesinin onlardaki korkunç ters-çevrilmesinde (özneler ahlaksızlık batağına saplandıklarında, yani günaha kapıldıklarında) bile Tanrı'nın insanlara, yüce Özne'nin öznelere ihtiyacı var. Dahası: Tanrı son Kurtuluş'u, yani İsa'nın Dirilişini gerçekleştirmek için kendi çiftini yaratır ve Oğul'unu, "terk ettiği" basit bir özne (Çarmıh'ta sona eren uzun Zeytin Dağı vaazı), özne ama Özne, insan ama Tanrı olarak dünyaya gönderir. Demek ki, Tanrı'nın kendini "insan kılmaya" ihtiyacı var, sanki öznelerin ellerinin değebileceği (Bkz. Aziz Thomas), gözlerinin görebileceği biçimde, ampirik olarak eğer onlar özneyseler, Özne'nin egemenliğindeyseler, bunun yalnızca Kıyamet Günü'nde, İsa gibi, sonunda Efendi'nin bağrına, yani Özne'ye geri dönmek için olduğunu göstermek amacıyla Özne'nin özne olmaya ihtiyacı var.[20] Özne'nin özneler, Özne'nin kendisinin de özne-Özne olarak ikiye bölünmesinin hayran olunası gerekliliğinin şifresini kuramsal bir dille çözelim.

Bireylere, Mutlak ve Biricik Özne adına özne olarak seslenen her ideolojinin yapısının ayna nitelikli, yani yansımalı ve çifte yansımalı olduğunu, aynadaki suretin ideolojiyi oluşturduğunu ve ideolojinin işleyişini sağladığını görüyoruz. Bu da, her ideolojinin bir merkeze sahip olduğu ve Mutlak Özne'nin merkezdeki

20)Teslis dogması Özne'nin (Baba) özne (Oğul) ve ayna nitelikli bağıntıları (Kutsal Ruh) olarak ikiye bölünmesidir.

biricik yerde bulunduğu ve çifte yansımalı bir bağıntı içinde, öznelere her öznenin kendi görüntüsünü, şimdi ve gelecekte, izleyebileceği Özne'de, gerçekten onların ve O'nun söz konusu olduğu yolunda güvence verip, özneleri Özne'nin *öznesi kılarak* ve bütün bunlar aile içinde olup bittiği için (*Kutsal Aile:* Aile, özü gereği kutsaldır) –"Tanrı kendinden olanları tanıyacaktır" yani Tanrı'yı tanımış olanlar ve kendilerini O'nda tanımış olanlar, onlar kurtulacaklar ve Tanrı'nın Sağ tarafında oturacaklar (ulaşım yönünün solda olduğu bizimki gibi ülkelerde Ölüm'ün Yeri'dir bu), İsa'nın gizemli Bedeni'yle bütünleşmiş olacaklardır– sonsuz sayıda bireyin özne olarak çevresini alması için seslenmesi demektir.

Ideolojinin çifte ayna nitelikli yapısı aynı anda şunları sağlar:

1. Bireylere özne olarak *seslenilmesi;*

2. Özne ile öznelerin, öznelerin kendi aralarında birbirlerini *tanımaları* ve öznenin kendi kendisini *tanıması;*[21]

3. Herşeyin tam da böyle olduğuna ilişkin *mutlak bir güvence:* Tanrı'nın Tanrı, Pierre'in Pierre olduğunun güvencesi ve de öznelerin Özne'ye tabi olmasına saygılı davranılması koşuluyla her şeyin yolunda gideceğine ilişkin mutlak güvence: "taltif edileceklerdir"

Sonuç: tabi olma, evrensel tanıma ve mutlak güvenceden oluşan bu üçlü düzenle sarılan özneler "işlerler", bunda hiç şaşılacak bir yan yok. Hem de kıçlarında aynasızın teki olmadan "kendiliklerinden işlerler", yok eğer gerek duyulursa, yani "kötü öznelere" davranmanın başka bir yolu kalmamışsa, din ideolojisi dışındaki ideolojiler söz konusu olduğunda, baskı alanında uzmanlaşmış müfrezelerin, yani Engizisyon Yargıçları'nın ya da

21) Evrensel Tanıma'nın kuramcısı olarak Hegel, hayranlık uyandırsa bile ideoloji konusunda ancak kısmi bir kuramcıdır. Feuerbach ise ayna nitelikli bağıntının kuramcısıdır. Güvence konusunda kuramcı yoktur. Bu konuyu yeniden ele alacağız.

daha başka uzmanlaşmış Yargıç ve polislerin aralıksız, düşünülüp taşınılmış biçimde müdahale etmesiyle "işlerler" [22] Özneler "işlerler": "gerçekten de doğru olduğunu", başka biçimde değil de "tam da böyle olduğunu" kabul ederler, Tanrı'nın emirlerine, rahibe, General De Gaulle'e, patrona, mühendise boyun eğmek gerektiğini, öteki insanları sevmek gerektiğini, vb. kabul ederler. "Herşeyin (böyle) yolunda" olduğunu kabul ederek işlerler ve de üstüne tüy dikmek için bir de "*Şükür, hep böyle olsun!*" çekerler.

Bu da aslında *hiçbir şeyin böyle olmadığı*, ama *her şeyin olması gerektiği* gibi olması için, yani, hadi baklayı ağzımızdan çıkartalım artık, toplumsal-teknik işbölümünün üretim, sömürü, baskı, ideolojikleştirme, bilimsel pratik alanlarında kendilerine tanınan konumlarda bulunan bireylerin maddi davranışlarında, yani "vicdanlarında", her gün, her saniye *üretim ilişkilerinin yeniden-üretiminin sağlama alınması için* böyle olması gerektiğinin kanıtıdır zaten.

Kapitalist toplumsal formasyonlarda, (devletin dinsel ideolojik aygıtının bağrında var olan) din ideolojisinin, "servajcı" toplumsal formasyonlarda oynadığı rolü artık oynamadığını biliyoruz. Kapitalist toplumsal formasyonlarda, başka ideolojik aygıtlar çok daha önemli bir rol oynarlar; öyle ki, bu aygıtların tümü de tek bir "hedefe" yönelir; bu hedef ise, üretim ilişkilerinin kapitalist toplumsal üretimin çeşitli işlevlerini yerine getiren kişilerin maddi davranışında, yani "vicdanında" her gün, aralıksız biçimde yeniden-üretilmesidir. Din ideolojisinin yapısı ve işleyişi konusunda söylediklerimiz, bütün öteki ideolojiler için de geçerlidir. Ahlak alanında, özne (Görev) ile özneler (vicdanlar) arasındaki ilişki ayna niteliklidir; hukuk ideolojisinde ise, Özne

22) Baskı konusundaki altın kuralı Lyautey şöyle açıklamıştı: "gücünü göster ki, kullanmana gerek kalmasın" Biraz daha geliştirebiliriz bu anlatımı: "gerekmedikçe kullanmaman için gücünü gösterme, vb."

(Adalet) ile özneler (hür ve eşit insanlar) arasındaki ilişki ayna niteliklidir, siyasal ideoloji de ise ayna nitelikli ilişki, gene Özne (değişken bir Özne'dir bu: Vatan, Genel Çıkar ya da Ulusal Çıkar, İlerleme, Devrim olabilir) ve özneler (üyeler, seçmenler, militanlar, vb.) arasındaki ilişkidir.

Elbette ki, Marksist-Leninist devrimci siyasal ideoloji, geçmişte hiçbir örneği görülmedik bir tikelliğe sahiptir: bu tikellik ise, bir bilim, yani Marksist tarih, toplumsal formasyonlar, sınıf mücadeleleri ve devrim bilimi tarafından derinlemesine "işlenmiş", yani dönüştürülmüş bir ideoloji olmasıdır; bu da, ideolojinin ayna nitelikli yapısını "çarpıtırsa" da, tam anlamıyla ortadan kaldırmaz ("Ne Tanrı, ne Yargı, ne de Efendi olmayacak" der Enternasyonal, dolayısıyla tabi olmuş tebaa da, özneler de olmayacak!). Böyle yapmakla, Enternasyonal, siyasal ideolojinin ta kendisini *"merkezinden arındırmak"* ister: böyle bir şey, ne ölçüde imkan dahilindedir ya da daha doğrusu, görece mümkün olduğu için, şimdiye dek hangi sınırlar içinde olabildi bu? Ama, bu da başka bir hikaye.[23] Ne olursa olsun ve de Marksist-Leninist siyasal kitle ideolojisinin merkezden arındırılması, yani ayna niteliğinden arındırılması çabalarına karşı çıkan direnmenin sınırlarına varıncaya dek, tüm ideolojilerde de aynı durumla ve aynı işleyiş ilkesiyle karşı karşıya kalacağız. Bunu kanıtlamak öyle kolay ki...

Nasılsa baklayı ağzımızdan çıkardığımıza göre, herkesin dilinin ucuna kadar gelip de söyleyemediği soruya dönelim gene:

23) "Halkların Müşfik Babası" gibi dinsel çağrışımlı Çarlık ideolojisinin mirasları ile daha başka kalıntılar üzerine kurulan "kişiye tapma" ideolojisine bakınız. Batılı Komünist Partilerde şimdilerde geliştirilen ideoloji, bu partilerin "kişiye tapma" ideolojisini ya hiç (İtalyan KP'si) ya da "Maurice Thorez'in Partisi" gibi talihsiz bir deyiş dışında hiç kullanmadıklarını ileri sürmeye yöneliyor. "Kişiye tapma eleştirisi" ideolojisi hâlâ bir ideolojidir, dolayısıyla "merkezsiz kılma" yolunda gösterdiği tüm çabalara ya da merkezi yadsımaya yönelik tüm çabalara rağmen, gene de herhangi bir yerde bir merkezi vardır. Nerde, ama? Çekoslovakya'daki "olaylardan" bu yana, bu "merkezi" saptamak pek öyle kolay değil: siyasal ideoloji, çok askeri olduğu için hoşlanmıyor bu konudan. Öte /.../

Özne'nin ve öznelerin ayna nitelikli tanınma mekanizması yanında, Özne'nin emirlerine tabi olmayı kabul ederlerse, Özne'nin öznelere vereceği güvence mekanizması gerçekte ne demektir ki? Bütün bu mekanizmada söz konusu olan gerçeklik, başka deyişle, tanımanın çeşitli biçimlerinde tanınmayan, dolayısıyla zorunlu olarak tanımama olup çıkan gerçeklik, son kertede üretim ilişkilerinin ve bu ilişkilerden türeyen öteki ilişkilerin yeniden-üretimidir.

VII – İdeoloji somut olarak nasıl "işler"?

Geriye bir tek, bütün bu olağandışı (ve basit) mekanizmanın, gerçek, somut karmaşıklığı içinde nasıl işlediğini göstermek kalıyor.

Neden, basit? Yaratılan ideolojik etkinin dayandığı ilke basit de, ondan; bu ilke ise, tanıma/kabul etme, özneleştirme/tabi kılma ve güvencedir, bu üç terimin merkezi ise, *özneleştirme/tabi kılma*dır. İdeoloji zaten-hep özne olan bireyleri, yani beni ve sizleri "işletir"

Neden, karmaşık? Her özne (ben ve sizler), devlet ideolojisinin birliği altında bütünleşmiş olsalar bile görece bağımsız birçok ideolojiye tabi olmuş durumdadır da ondan. Gerçekten de, daha önce gördüğümüz gibi, birden çok 'devletin ideolojik aygıtı' vardır. Her özne (ben ve sizler) aynı anda birden çok sayıda ideolojinin içinde ve etkisi altında yaşar; bu ideolojilerin tabi kıl-

/.../ yandan, Togliatti'nin Uluslararası İşçi Hareketi'nin "çok-merkezliliği" deyişini, ya da "artık rehber-sosyalist ülke diye bir şey yok" cümlesini ya da III. Enternasyonal'in lağvedilişinden bu yana hiçbir Enternasyonal olmamasını ya da günümüzde Uluslararası Komünist Hareket içinde yaşanan bölünmeyi yaptığımız analizler ışığında, ele alıp incelersek, bütün bunların, "merkezsiz kılma" çabalarının, doğruyu söylemek gerekirse, türdeşlikten uzak ve Marksist-Leninist bilim tarafından yeterince "işlenmemiş" ve "denetlenmemiş" örnekleri olduğunu görürüz. Ancak, Uluslararası Komünist Hareket'in birliğinin, en geniş kapsamlı "merkezsiz kılma" imkanı veren biçimler bağrında yeniden sağlanacağı gün de gelecek. *Pazienza.* (*Pazienza:* Sabır. çn.)

ma etkileri ise, öznenin kurallarla belirlenen, pratiklerinden ayrılmayan, vb. edimlerinde "bir araya gelir, düzenlenirler"

Bu "düzenleniş" tek başına olup bitmez: böylece, resmi felsefemizin o hayran olunası deyişiyle söylersek, "görev çatışmaları" patlak verir. "Bazı" durumlarla karşı karşıya kaldığımızda, aile, ahlak, din, siyaset,vb. alanlarındaki görevleri nasıl birbiriyle uyumlu kılabiliriz? Bir seçme yapmamız gerekirse, ama seçme yapmasak bile (böyle bir durumda uymak gereken kuralların ayrılmaz parçası diye yaşanılan "vicdani bunalım" sonrasında, bilinçli olarak seçme yapmadığımızda), kendi başına bir seçme yapılmış olur zaten. Örneğin, 1940 yılında o "tuhaf savaş" sonrası yaşanan garip bozgun sonrasında Ch. De Gaulle seçim yaptı, ama Pétain de seçim yaptı. Öte yandan, Ch. De Gaulle'ün aristokratik özellikleri kadar ulaşım imkanlarına da sahip olmayan Fransızlar da Fransa'da kalmayı ve Direniş Hareketini örgütleyinceye kadar, Almanlar'ın ellerinden koparıp aldıkları, daha doğrusu ellerine geçen her silahla, gizliden gizliye dövüşmeyi "seçtiler"

Bu kadar gösterişli olmasa da, aynı derecede dramatik daha başka seçimler olduğu gibi, daha başka "görev çatışmaları" da yaşanmıştır elbette. Tek bir örnek verelim bu konuda: Katolik Kilisesi (Tanrı Babamız değil, ama) yıllardır hıristiyan eşlerin boyunlarına "tuhaf" bir haç takıyor ve din ideolojisi ile aile ideolojisi arasında bir çatışma yaşamalarına yol açıyor; çatışma konusu ise, "doğum kontrol hapı" Daha başka "vicdani çatışma durumu" örneği, yani ideolojik aygıtlar arası nesnel sürtüşme örneği bulma işini okurların imgelem ve deneyimine bırakıyorum; örneğin, aldıkları emirler (ya da devlet aygıtında üstlendikleri nesnel işlevler) ile kendi ahlaki (ve Adalet) ya da siyasal (İlerleme ve Devrim) ideolojileri arasında kalan hukukçuların, yargıç-

ların ya da devlet memurlarının yaşadığı vicdani çatışma durumu geliyor aklıma. Bu tür "vicdani çatışma durumları" herkesin başına gelebilir, hatta bazı polis memurları bile böylesi durumlarda kalabilir.

Kolayca geliştirilebilecek bu konuyu bir kenara bırakalım ve daha önce öne sürdüğümüz teze yeniden dönüp, benzinli bir motorun "benzinle çalışması" gibi, her toplumsal formasyonun da "ideoloji ile işlediğini" neden ve nasıl söyleyebildiğimizi göstermeye çalışalım.

Bir ara "Hukuk" söz konusu olduğunda, "hukukun" asıl işlevinin üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini sağlamak değil de, üretimin ta kendisinin (ve de üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini sağlayan aygıtların) işleyişini düzenlemek ve denetlemek olduğunu söylemiştik. Hukukun bir yandan üretim ilişkilerinin işleyişini düzenlerken, ahlaki-hukuki ideoloji olmaksızın işleyemeyeceği için, bir yandan da, hukuki ideolojisi sayesinde, sömürü, vb. üretiminin etmeni olan her öznenin "vicdanında", *üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini*, ara vermeksizin, sağlamaya katkıda bulunduğunu gördüğümüze göre, artık yeni bir şey daha anlamış bulunmaktayız.

Öyleyse, şunu diyebiliriz artık: Devletin İdeolojik Aygıtlarının öyle bir özelliği vardır ki, bu aygıtlar, üst-yapıya ait oldukları için, devletin baskı aygıtının koruması ve yardımı sayesinde üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini sağlarlar. Üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini, üretimin vb. etmeni olan öznelerin "vicdanında" sağladıkları için, üretim ilişkilerinin ideolojik aygıtlar tarafından söz konusu yeniden-üretiminin ve bu aygıtların üretim etmeni olan özneler üzerinde yarattığı ideolojik etkilerin, üretim ilişkilerinin kendi işleyişleri içinde sağlandığını belirtmek zorundayız.

Başka deyişle, üst-yapının alt-yapı karşısındaki *dışsallığı*; il-

kece temellendirilmiş olsa da, bir üretim biçiminin, yani bir toplumsal formasyonun yapısının ve işleyişinin anlaşılmasını sağlayan bir tez olsa da, işte bu dışsallık, büyük ölçüde, içsellik olarak kendini gösterir. Daha kesin dille söylemem gerekirse, dinsel ideoloji, ahlaki ideoloji, hukuki ideoloji, hatta siyasal ideoloji (hatta estetik ideolojinin bile: kendilerini birer "yaratıcı" kabul ederek çalışmak ihtiyacı duyan herkesi, sanatçıları, zanaatkarları aklımıza getirelim) gibi ideolojiler, üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini (yani, üst-yapıdan kaynaklanan Devletin İdeolojik Aygıtları sıfatıyla), "kendi başına işlemesine" katkıda bulundukları üretim ilişkilerinin işleyişinin bağrında sağlamaktadırlar.

Buna karşılık, devletin baskı aygıtı, üretim ilişkilerinin işleyişine aynı biçimde müdahale etmez. Ulaşım alanında genel grev olduğunda, en azından Paris bölgesinde, askeri kamyonların "toplu taşımacılığın" bir bölümünü ellerinden geldiğince sağlamaya çalıştıkları durumlar dışında, ne ordu ne de polis ne de genel anlamda idare, üretimde ya da Devletin İdeolojik Aygıtlarında, üretim ilişkilerinin işleyişine doğrudan doğruya müdahale etmez. Elbette ki, polisin, CRS'in, hatta ordunun bile işçi sınıfının "başını ezmek" için işe karıştığı herkesin bildiği sınır durumlar var, ama o sıralar işçi sınıfı grevde oluyor, yani üretim durmuş oluyor zaten. Ancak, üretimin kendi iç baskı görevlileri var zaten (müdürler ve onlara bağlı daha alt kademeler, kadrolar, hatta ustabaşları bile, bir de onlar ne düşünürlerse düşünsünler, onlar konusunda ne düşünülürse düşünülsün, "mühendislerin" büyük çoğunluğu, hatta üst düzey teknisyenler var elbette); salt teknik bir işbölümü değil de, *toplumsal-teknik* bir işbölümünün var olduğu anlaşıldığında, yani Üretici Güçler/Üretim İlişkileri birliğinde (ki bu da, Üst-yapıda olup biteni, son kertede, belirleyen Alt-yapıyı oluşturur) Üretici Güçler'in değil de, var olan

Üretici Güçler'in sınırlarında, Üretim İlişkilerinin belirleyici olduğu anlaşıldığında, işte ancak o zaman anlaşılabilir zaten bütün bu kişilerin neden var olduğu da.[24]

Oysa, üretimde (devlet aygıtlarındaki işbölümü de dahil olmak üzere, bütün öteki alanlarda da) var olan bu toplumsal-teknik işbölümü, her şeyden önce ahlaki-hukuki ideoloji ile işlemekteyse de, zaman zaman dinsel, siyasal, estetik ve felsefi ideolojiyle işlediği de olur. Böylece, açık seçik söyleme cesaretini bulursam, üretimin ve bir toplumsal formasyondaki öteki etkinlik alanlarının işleyişinin hem son derece basit hem de son derece karmaşık olduğunu görürüz. Böylece, Alt-yapı ile Üst-yapı arasındaki ilişkiler konusundaki şu emektar "yersel" tasarımlamayı yeniden ele alıp gözden geçirmekten kaçınamayacağımızı da görmüş oluruz.

IX – Alt-yapı ve Üst-yapı

Alt-yapıya üretim ilişkileri egemendir. Üretim ilişkileri (metalar gibi toplumsal yarara sahip nesneler üreten maddi emek süreçleri temelinde elbette ki) hem üretim ilişkileri (emek süreçlerine imkan veren) hem de sömürü ilişkileri olarak işlerler. Üretim ilişkilerinin bu işleyişi şöyle sağlanır:

1. Üretim sürecinin dışında değil de içinde yer alan baskı ve sömürü etmeni kişiler tarafından: bunlar, üretim süreci boyunca gözetim-denetim-baskı işlevlerini yerine getiren askerler ya da polisler değildir, üretim sürecinin etmenleridirler (Müdürler ve yardımcıları, hatta ustabaşılar, mühendislerin ve üst düzey teknisyenlerin büyük çoğunluğu). Sözünü ettiğimiz personel, yerine getirdikleri işlevlerde akla hayala gelebilecek her türlü

24) Bu tezi başka bir yerde kanıtlayacağız.

"yeteneğe" sahip olabilirler, en "avant-garde" *public relations* ve *human relations*, yani psikoloji ve toplumsal-psikoloji tekniklerini kullanabilirler, vicdani bunalım yaşayabilir, bilinçlenebilir, hatta proleterlerin safına geçmeye varmasa bile bu yönde eğilimli olabilirler, her türlü "ahlaki" kaygıya, inceliğe sahip olabilirler, ama nesnel açıdan bakıldığında, gene de üretim ilişkilerinin işleyişi içinde yer alan baskıcı personel konumunda kalırlar.

2. Hukuki-ahlaki ideoloji başta olmak üzere, çeşitli ideolojilerin yolaçtığı etkiler nedeniyle, sonuçta, proleterler de dahil herkes bulunduğu konumun gerektirdiği "işi yapar" çoklukla; temiz bir iş çıkartmayı gerektiren "meslek ahlakına" uyduklarında proleterler de dahildir buna, aldıkları ücretin emeklerinin karşılığı, "emeklerinin değeri" olduğunu kabul ettiklerinde, yani burjuva ahlaki-hukuki ideolojiyi kabul ettiklerinde, proleter olarak yapmaları gereken (burjuva) "siyasal görevi" yerine getirdiklerinde ya da "müdür, mühendis, ustabaşı, vb. olmadan bu işler nasıl yürür ki..." diyen burjuva teknolojik ideolojiyi ve de bütün o hikayeleri kabul ettiklerinde proleterler de dahil olurlar buna.

Üretimde, üretim ilişkilerinin işleyişi, ideoloji ile baskının belirli bir düzenlenişi ile sağlanır; bu düzenlenişteyse ideoloji egemen rol oynar.

Üst-yapı tümüyle devletin çevresinde toplanır. İktidardaki sınıf (ya da sınıfların) temsilcilerine hizmet eden devlet aygıtlarını, yani Devletin İdeolojik Aygıtları ile devletin baskı aygıtını kapsar.

Üst-yapının, dolayısıyla tüm devlet aygıtlarının temel rolü, proleterlerin ve diğer ücretli emekçilerin sömürülmesinin sürmesini sağlamaktır, yani aynı zamanda sömürü ilişkileri de olan üretim ilişkilerinin sürdürülmesini, yani yeniden-üretimini sağlamaktır.

Devletin baskı aygıtı aynı anda birden çok işlevi yerine getirir. Bu aygıtın bir bölümü (hukuki ideolojik aygıtın karara bağladığı cezalar konusunda uzmanlaşmış birim) yasaların çiğnenmemesini, yasalara karşı gelenlerin yakalanmasını, hukuk tarafından verilen maddi cezaların uygulanmasını sağlar. Bu bölüm *artı* şiddete dayalı sınıf mücadelelerinde uzmanlaşmış birimler (CRS'ler, vb.) *artı* Ordu, Devletin İdeolojik Aygıtlarının işleyiş koşullarının siyasal anlamda, maddi açıdan güvence altına alınması işlevini yerine getirirler.

Öyleyse, temel işlev olan üretim ilişkilerinin (ve bu ilişkilerden türeyen başka ilişkilerin de) yeniden-üretimi işlevini (yeniden-üretilmesi gereken kendi "personeli" bağrında bile) demek ki, Devletin İdeolojik Aygıtları yerine getirmektedir. Oysa, az önce gördüğümüz gibi, üretim ilişkilerinin normal işleyişini fersah fersah aşan bu işlev, üretim ilişkilerinin bağrında gerçekleşmektedir. "Hukuk"un en başta üretim ilişkilerinin işleyişini güvence altına almada uzmanlaşmış bir ideolojik devlet aygıtı olduğunu görmüştük. Artık bu önermenin kapsamını genişletmemiz ve şöyle dememiz gerektiğini anlamış bulunuyoruz: *devletin öteki ideolojik aygıtları, üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini ancak tek bir koşulla, yani bir bakıma kendi müdahaleleri sayesinde, üretim ilişkilerinin işleyişini gerçekleştirmek koşuluyla sağlarlar.*

Bundan çıkan sonuç ise, Üst-yapı ile Alt-yapının genel ve belirsiz olmayıp, son derece kesin biçimde içiçe geçişinin, en başta Devletin İdeolojik Aygıtlarında gerçekleştiğidir; öte yandan, Devletin İdeolojik Aygıtlarıysa, "etkinliklerinin" çok büyük bölümünü üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini sağlamak amacıyla, üretim ilişkilerinin işleyişinde gerçekleştirdikleri ölçüde üstyapıda yer alabilmektedirler.

Yaptığımız bu yeni ayar, Yerlem'in gösterdiği hiçbir şeyi ye-

niden ele almayı gerektirmiyor, başka deyişle, Üst-yapının son kertede Alt-yapı tarafından belirlendiği olgusunu yeniden gündeme getirmek gerekmiyor. Tam tersine, bu temel ilke olduğu gibi korunmakla kalmayıp, getirdiğimiz analizler sonunda daha da sağlamlaşmış bulunuyor. Buna karşılık, hâlâ çok "betimleyici" kalan bir kuramdan, daha "kuramsal" bir kurama geçtiğimiz için kazançlı çıkmış saymalıyız kendimizi; çünkü sözünü ettiğim bu daha "kuramsal" kuram Üst-yapı ile Alt-yapının, Devletin İdeolojik Aygıtlarının işleyişiyle nasıl son derece kesin, ama bir o kadar da karmaşık biçimde içiçe geçtiğini göstermek yanında, gene Devletin İdeolojik Aygıtlarının, üretim ilişkilerinin işleyişinin ta kendisini mümkün kılarak onların üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini nasıl sağladığını da göstermektedir.

X – Somut bir örnek

Söylediklerimizin, bu derece kesin olduğu kadar, bu derece soyut da olabilecek kavramlarda kalmamak amacıyla, toplumsal-teknik "işbölümünde"(üretim) ya da kısaca söylersek, toplumsal (sömürü, baskı, ideolojikleştirme) ve bilimsel işbölümünde hangi görevde olurlarsa olsunlar,bireysel öznelerin gündelik yaşamında ampirik açıdan doğrulanabileceğini söylemeye, bilmem gerek var mı?

Somut olarak demek, şu birkaç örnekle yetinirsek, her okurun şimdi söyleyeceklerimi sonsuza dek genişletebilir demektir:

1. Bir proleter, "ihtiyaç" nedeniyle zorunlu olmasa çalışmayacaktır, ama bir yandan da, çalışmaya ilişkin bir ahlaki-ekonomik ideoloji (Bkz. René Clair'in gerçekten ince alay yollu cümlesi: "Çalışmak zorunludur, çünkü çalışmak özgürlüktür") tarafından veya hukuki ideoloji (aldığım ücretin karşılığını vermek için ça-

lışmam gerekli) aracılığıyla çalışmaya tabi kılınmasa ya da çalışmaya ilişkin dinsel bir ideoloji nedeniyle (selamete ermek için didinip durmak gerekir, İsa Mesih işçiydi, çalışmaya dayalı "cemaat" Ruhlar'ın oluşturduğu "cemaat"in taslağıdır), vb. "yavaşlamış" olmasa da, çalışmayacaktır.

2. Bir kapitalist, "ihtiyaçları", ama en çok da rekabet (işin en uç noktasında, ortalama kâr haddi temelinde mücadele eden sermayeler arasındaki rekabet) tarafından zorlanmasa kapitalist olmaktan çıkacaktır, ama bir yandan da, sermayesi sayesinde işçilerine bahşettiği iyilikler (İşe paramı koyuyorum, değil mi? Tehlikeye atıyorum, değil mi? *Karşılığında* elime bir şey geçmesi, hani şu kâr dediğimiz şey, gerekmez mi? İşçileri yönetmek için bir patron olmalı zaten başlarında, yok, ben olmasam neyle yaşayacaklar ki?) kâr ve mülkiyete ilişkin iyi bir hukuki-ahlaki ideoloji temelinde kendi kendisine ilişkin oluşturduğu düşünce tarafından desteklenmezse, bu durumda da, kapitalist olmaktan çıkacaktır.

3. Maliye Bakanlığı memurlarından biri... bir ilkokul öğretmeni, bir profesör, bir araştırmacı, bir psikolog, bir rahip, bir subay, bir bakan, devlet başkanı... bir aile babası, bir anne, bir üniversite öğrencisi, vb. (her kategori için örnek vermek gerekecek).

Başka tür bir örnek alıp, çeşitli ideolojilerin yarattığı etkilerin nasıl bir araya geldiğini görmek için, birbirlerine nasıl eklendiklerini, birlikte yaşadıklarını ya da birbirlerine nasıl ters düştüklerini görmek için, bir işçinin pratik yaşamda yerine getirdiği bazı kuralların durumuna bakalım (ideolojinin sonuçta işte bu gibi kurallarda ve bu kuralların pratiklerinde belirlenen edimlerde var olduğunu anımsatmama izin verin).

Şimdi de bir işçinin işe başlarken ya da daha basiti, işgünü bitiminde fabrikadan çıkarken yaptıklarına bakalım (Şimdi ak-

taracağım anlatıyı, Citroen'de tornacı olarak çalışan bir yoldaş paylaştı benimle; ben de tek bir harfini bile değiştirmeden aktarıyorum sizlere).

İşgünü sona erip bitiş düdüğü çaldığında (sabahtan beri ölesiye beklenen o an geldiğinde), proleter her şeyi "olduğu gibi" bırakır ve soluğu musluğun başında alır, sonra da hemen soyunma odasına atar kendini. Yüzünü gözünü yıkar, üstünü değiştirir, saçını başını tarar: bambaşka bir adam olup çıkar. Evine dönüp, karısı ve çocuklarıyla buluşacak biridir artık. Eve döndüğünde de, bambaşka bir dünyadadır artık: fabrika denen o cehennemle, bütün o çalışma ritmiyle en ufak bir ilgisi kalmamıştır artık, ama bir yandan da, arada hiçbir geçiş yaşamaksızın, bambaşka bir kurallar bütününde bulur kendini: aile ideolojisinin pratikleri ve edimleridir bunlar (elbette ki, özgür edimlerdir hepsi de), karısıyla, çocuklarıyla, komşularıyla, anne-babasıyla, arkadaşlarıyla kurduğu ilişkiler dünyasıdır bu, sonra Pazar günü gelir, Pazar günüyle birlikte de başka kurallar çıkar ortaya, kendi fantezileri ya da manyaklıklarının (bunlar da özgür seçimlerdir) kurallarıdır bunlar, hafta sonu Fontainebleau Ormanı'na ya da kent dışındaki küçük bir bahçeye (kimi zaman geçerli bir durumdur bu) gidilir, spor yapılır, televizyon izlenir, radyo dinlenir, allah bilir daha başka bir sürü şey yapılır; sonra tatil zamanı gelir, bu sefer de daha başka kurallar çıkar ortaya (balığa çıkılır, kamp kurulur, turistik geziler yapılır, İş, Halk ve Kültür ve de daha başka bir sürü şey yapılır).

Bütün bu öteki "sistemlerin" içine hapsolan proleter, diye sürdürdü sözlerini yoldaşım, zaman zaman fabrikadakinden bambaşka biri olup çıkamaz mı, örneğin, CGT üyesi ya da militan sendikacıyken başka biri olup çıkamaz mı? Başka "sistem" dediğimde, örneğin (çoklukla olduğu gibi) Aile konusundaki

küçük-burjuva ideolojisini kastediyorum. Sendikadaki çalışma arkadaşlarıyla birlikteyken "bilinçli ve örgütlü" biri olan bu proleter, evinin kapısından içeri adımını attığında, başka bir küçük-burjuva ideoloji sisteminin içine hapsolduğunda rastlantı mıdır bir tek bu? Neden olmasın ki? Oluyor böyle şeyler ve de çok şeyi açıklayabilecek bir durum bu. İnsanın başına "okul" sorunları çıkartan çocukları değil, "beklenmedik" seçim sonuçlarına bile varabilen, çok tuhaf siyasal olayları da açıklayabiliriz bu sayede. Seçimlerde oy kullanırken neyin nasıl olduğunu hepimiz gayet iyi biliyoruz. Diyelim rastlantı bu ya, General De Gaulle'ün (Fransa'nın büyüklüğünden dem vuran, Fransızların birbirleriyle barış içinde yaşamasını, uzlaşmasını isteyen, milliyetçilik kağıdını açan fino köpeği) radyo ya da televizyondaki konuşmasını dinlemişizdir. Sonra, Pazar günü ailece oy vermeye gideriz. Seçim odasına girip, kimin verdiği belli olmayan bir oy pusulasını seçim sandığına atar çıkarız, kimse bilmez kimin kime oy verdiğini. İnsanın küçük-burjuva seçim siyaseti ideolojisine, ama en başta da milliyetçiliğe teslim olması için bir anlık kararsızlık yeter de artar bile: oyumuz General De Gaulle'e gider. Oysa sendika oyumuzu General De Gaulle'e vermemek gerektiğini açıklamıştı. Ertesi günkü *Le Monde* gazetesinde J. Fauvet'nin, seçim sonuçlarının "tahterevalli" yasasına uyduğunu açıklayan (bu da alışıldık kurallardan biridir zaten) yazısını bulacağımız da kesinleşmiş olur.

Tam tamına böyle olur elbette. Ancak, ertesi gün bizim proleter fabrikasına döner ve de arkadaşlarıyla buluşur yeniden. Şükür ki, hepsinin tepkisi de aynı olmamıştır. Ne var ki, insan tüm yaşamı boyunca militan sendikacı, hele hele devrimci militan olması hiç de kolay bir şey değildir. Özellikle de "hiçbir şey olmadığı zamanlarda"

Hiçbir şey olmuyorsa, Devletin İdeolojik Aygıtları kusursuz biçimde işledi demektir. Artık işlemez olduklarında, yani üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini öznelerin tümünün "vicdanında" sağlayamaz olduklarında, şu ya da bu ölçüde vahim "birşeyler olmaya" başlar, tıpkı 68 Mayıs'ında olduğu gibi, genel bir ilk provanın başlangıcı gibidir bu. İşin ucundaysa, şu ya da bu gün, uzun bir yürüyüşün sonrasında Devrim...

Geçici bir sonuç olarak

Girişti̇ğim analizi, elinizdeki I. Cildin sonunda, kesiyorum.

Analizimi daha ilerki bir tarihte yayımlayacağım II. Ciltte sürdüreceğim.

Söz konusu çalışmada sırasıyla şu sorunları ele alacağım:

1 – toplumsal sınıflar;

2 – sınıf mücadelesi;

3 – ideolojiler;

4 – "bilimler";

5 – felsefe;

6 – felsefedeki proleter sınıf açısı;

7 – proleter sınıf mücadelesi pratiğine ve bilimsel pratiğe devrimci felsefenin müdahale etmesi;

Böylece, işin başında elimizde olan "nesne"ye dönmüş oluyoruz yeniden, yani felsefeye ve ilk baştaki soruya, yani "Marksist-Leninist felsefe nedir?" sorusuna yanıt verebiliriz artık. Bu arada, ilk baştaki sorumuz "hafifçe" değişmiş olacak elbette.

Mart-Nisan 69

Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA'lar) Üstüne Not

I

DİA'lar konusunda 1969-70 yıllarında kaleme aldığım yazıya en sık yapılan yakıştırma *"işlevci"* olmasıydı. Ortaya koyduğum kuramsal taslağın, devlet organlarını bir tek dolaysız işlevleriyle tanımlayan bir yorumu Marksizme mal etme girişimi olduğu, dolayısıyla toplumu, tabi kılmaya yönelik işlevleri yerine getirmekle yükümlü ideolojik kurumlar içinde *dondurduğu* söylendi; daha da ileri gidilerek, derinlerde yatan mantık nedeniyle, sınıf mücadelesine hiçbir şekilde imkan tanımayan, diyalektikten uzak bir yorum olduğu söylendi.

Oysa, yazımın sonuna düştüğüm notların yeterince dikkatle okunmadığı kanısındayım; bu notlarda, giriştiğim analizin "soyut" kimliğini vurgulamakta ve sınıf mücadelesini açıkça tüm anlayışının tam göbeğine yerleştirmekteydim.

İdeoloji konusunda Marx'tan çıkartılabilecek kuramın özgün yanının, devlet aygıtının işleyişi ve işlevleri, yani Devletin İdeolojik Aygıtları karşısında *sınıf mücadelesinin önceliği* olduğu söylenebilir elbette. Böyle bir önceliğin işlevcilikle en ufak biçimde bağdaşmayacağı ise açıktır.

Öte yandan, toplumun egemen sınıf tarafından ideolojik açıdan "yönetilmesine" yönelik sistemi; yani egemen ideolojinin

("egemen sınıfın ideolojisi olan", Marx) onanmasından doğan sonuçları, basit ve katıksız bir *veri* olarak, gene aynı sınıfın şiddete dayalı egemenliğini *otomatik olarak* pekiştiren ya da işlevleri açısından tanımlanmış amaçlara yönelik olarak, bu sınıfın açık seçik sahip olduğu siyasal bilinç tarafından *tanımlanmış organlar sistemi* olarak tasarlanamayacağı da açıktır. Egemen ideoloji, sınıf mücadelesinin elinden kurtulabilen, *sınıf mücadelesi sonunda ortaya çıkan bir oldu-bitti* değildir asla.

Karmaşık bir sistem olan Devletin İdeolojik Aygıtları sistemi içinde var olan egemen ideoloji, çok uzun süren, sert bir sınıf mücadelesinin sonucudur; öyle ki, bu sınıf mücadelesi boyunca burjuvazi (örnek olarak bunu alırsak) kendi amaçlarına ancak, *hem* eski Aygıtlar'da kendini sürdüren eski egemen ideoloji ile, *hem de* kendi örgütlenme ve mücadele biçimlerini arayan yeni sömürülen sınıfın ideolojisi *ile* mücadele ederek ulaşabilecektir. Ve de burjuvazinin eski toprak aristokrasisi ve işçi sınıfı üzerindeki hegemonyasını kurmasını sağlayan bu ideoloji, yalnız söz konusu iki sınıfa karşı sürdürülen *dış* mücadele ile değil, ama burjuva sınıf fraksiyonlarının çelişkilerinin üstesinden gelmek ve burjuvazinin egemen sınıf olarak birliğini sağlamak amacıyla verilen bir *iç* mücadele ile de oluşur.

Egemen ideolojinin yeniden-üretimini işte bu biçimde tasarlamak gerekir. Biçimsel açıdan ele alındığında, egemen sınıfın kendi var oluşunun (var olmak, kendini yeniden-üretmek demektir) maddi, siyasal ve ideolojik koşullarını yeniden-üretmesi gerekir. Ne var ki, egemen ideolojinin yeniden-üretimi, basit bir tekrar, basit bir yeniden-üretim değildir, hatta işlevleri açısından değişmezcesine tanımlanmış verili kurumların otomatik, mekanik, genişletilmiş yeniden-üretimi bile değildir: *daha önceki* dağınık ve çelişkili *ideolojik ögelerin*, yeni karşıt eğilimler ve önceki

biçimlere karşı verilen sınıf mücadelesi içinde ve bu mücadele sayesinde kazanılmış bir birlik bünyesinde yenilenmesi ve birleştirilmesi için yapılan sözleşmedir. Egemen ideolojinin yeniden-üretimi yolunda verilen mücadele tamamlanmamış ve hep sınıf mücadelesi yasasına uygun olarak yeniden başlatılması gereken bir mücadeledir.

Egemen ideolojinin birleştirilmesi yolundaki bu mücadelenin hep "tamamlanmamış" ve hep "yeniden başlatılması gereken" bir mücadele olmasının birkaç nedeni vardır. Bunlar yalnızca eski egemen sınıfın müthiş bir direnme biçimi sergileyen (Lenin'in söz ettiği "alışkanlık") Devletin İdeolojik Aygıtları ve ideolojik biçimlerin *ayak diremesi* değildir. Bireysel kapitalistlerin "tikel çıkarları" arasındaki çelişkilerin ötesinde, egemen sınıfın farklı sınıf fraksiyonlarının (ticaret kapitalizmi, sanayi kapitalizmi, mali kapitalizm, vb.) çelişkili kaynaşmasından kaynaklanan *birliğinin* oluşturulmasının yaşamsal bir zorunluluk sunması ve egemen sınıfa kendi "genel" sınıfsal "çıkarları"nın kabul ettirilmesi gerektiği de değildir yalnız. *Ezilen sınıf ideolojisinin* doğmakta olan biçimlerine karşı verilmesi gereken sınıf mücadelesi de değildir yalnız. Egemen ideolojinin sınıf mücadelesine *"uyarlanmasını"* zorunlu kılan (klasik burjuvazinin hukuki ideolojisi günümüzde yerini teknokratik bir ideolojiye bırakmaktadır) üretim biçiminin yaşadığı tarihsel dönüşüm de değildir yalnız. *Pratiklerin çeşitliliği ve maddiliğine de* bağlıdır; pratiklerin "kendiliğinden" ideolojisine ise birlik kazandırmak gerekir. Bu devasa ve çelişkili görev asla tam olarak yerine getirilemez, dolayısıyla Gramsci'nin Croce'nin ütopik ülküsünden devraldığı "etik devlet" modelinin var olup olmadığından kuşku da duyulabilir. Sınıf mücadelesinin asla son bulmaması gibi, egemen sınıfın var olan ideoloji öge ve biçimlerini birleştirme yolundaki

mücadelesi de asla son bulmaz. Başka deyişle, egemen ideoloji sınıf mücadelesinin yansıması olan *kendi çelişkilerinin tümüyle üstesinden gelmeyi*, işlevi bu olsa bile, *asla başaramaz*.

Dolayısıyla, *sınıf mücadelesinin egemen ideoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları karşısındaki önceliği* tezinden, bu tezin doğrudan sonucu olan başka bir tez daha çıkartabiliriz: Devletin İdeolojik Aygıtları, toplumsal formasyona egemen olan, genel sınıf mücadelesini, egemen ideolojinin aygıtlarında sürdüren bir sınıf mücadelesinin hem verildiği yer hem de bu mücadelenin kazanımı olmak zorundadırlar. DİA'ların işlevi, egemen ideolojiyi aşılamaksa, demek ki bir *direnme* var, bir direnme varsa, demek ki mücadele var ve de bu mücadele sonuçta sınıf mücadelesinin dolaylı ya da dolaysız, bazen yakın, çoklukla uzak yansısıdır. 68 Mayıs'ında yaşanan olaylar bu gerçeğe parlak bir ışık tuttu ve de o zamana dek sesi bastırılan, boğulan bir mücadeleyi gözler önüne serdi. Ne var ki, Devletin İdeolojik Aygıtlarında (öncelikle öğrenimsel aygıtta, sonra tıbbi aygıt, mimari, vb. aygıtlarda) başkaldırı biçiminde *dolaysız* bir sınıf mücadelesi sergileyen bu olaylar, yaşanan bu *dolaysız* olaylara kumanda eden temel olguyu, yani egemen ideolojinin çelişkili *yeniden-üretimi* ve tarihsel *kuruluşundan* ayrılamayan sınıf mücadelesi kimliğini bir ölçüde gizlemişlerdi. 68 Mayıs'ı tarihsel ve siyasal perspektiften, sözcüğün tam anlamıyla, yoksun olarak "yaşanmıştı" İşte, bunun içindir ki ben de, Devletin İdeolojik Aygıtlarında yaşanan sınıf mücadelesi olaylarını anlamak ve başkaldırıyı gerçek ölçülerine çekmek için, *"yeniden-üretimin bakış açısına"* göre yerleşilmesi gerektiğini anımsatmayı zorunlu buldum. *"Yeniden-üretimin bakış açısı"* ise, şu ya da bu "alanla" (ekonomi, siyaset, ideoloji) sınırlı kalmayan ya da noktasal çatışmalar, yüz yüze gelmeler toplamı olarak değil de, *tümel bir süreç* olarak görülen sınıf mü-

cadelesinin, yani *dolaysız* baskı ve başkaldırı dönemleri olarak değil de, *tarihsel süreç* olarak görülen sınıf mücadelesinin bakış açısıdır.

Ben bu bakış açılarını anımsatırken, kalkıp da bana, üst-yapı ve ideoloji konusunda, sınıf mücadelesinin içini boşaltacak, yerine de çeşitli kerteleri mekanist biçimde ele alan bir anlayışı koyacak "işlevci" ya da "sistemci" bir yorum yakıştırmak pek kolay olmasa gerek.

II

Öte yandan, en başta *devrimci siyasal parti* olmak üzere, siyasal partilerin doğası konusunda da çeşitli itirazlarda bulunuldu. Kısaca derleyip toparlamak gerekirse, *her* siyasal partiyi ayrı ayrı birer devletin ideolojik aygıtı saydığım düşüncesi bana mal edilmeye çalışıldı; bunun sonucunda da her siyasal parti kesin biçimde Devletin İdeolojik Aygıtları "sistemi"ne hapsedilecek, "sistem"in yasasına boyun eğecek ve devrimci bir parti imkanı da bu "sistem"den dışlanmış olacaktı. Bütün partiler birer DİA ise ve egemen ideolojinin hizmetindeyseler, böyle bir "işlev"e indirgenmiş devrimci bir parti olması düşünülemez.

Oysa, siyasal bir partinin devletin bir ideolojik aygıtı olduğunu yazmadım hiç. Hatta *bambaşka bir şey* (kısaca söylediğimi kabul ediyorum) söyledim: siyasal partilerin, Devletin İdeolojik Aygıtlarından özgül bir tanesinin "*parçaları*"ndan başka bir şey olmadıklarını söyledim; sözünü ettiğim özgül aygıt ise, egemen sınıfın siyasal ideolojisini, bu sınıfın "anayasal-kurucu düzeni" içinde (*Ancien Régime** monarşisi döneminde "temel yasalar", Parlamento, vb. "liberal" dönemlerinde ise burjuvazinin temsili

* Ancien Régime: 1789 öncesinde Fransa'daki düzen. (çn.)

parlamenter düzeni) diyebileceğimiz biçimde "gerçekleştiren" devletin *siyasal* ideolojik aygıtıdır.

Korkarım, devletin siyasal ideolojik aygıtı terimiyle düşünmeyi önerdiğim şey tam olarak kavranılmamış galiba. Bunu daha iyi anlayabilmek için, *devletin* (baskı) *aygıtı* ile devletin *siyasal* ideolojik aygıtını özenle birbirinden ayırmak gerekir.

Devletin (baskı) *aygıtı* nelerden oluşur? Öyle ki, bu aygıtın birliği, çelişkili olsa bile, Devletin İdeolojik Aygıtlarının tümünden de karşılaştırılamayacak kadar daha güçlüdür. Devlet aygıtı devlet başkanlığını, hükümeti ve yürütme erkinin aracı olan idareyi, silahlı kuvvetleri, adaleti, mahkemeleri ve imkanlarını (hapisaneler, vb.) kapsar.

Bu bütünün içindeyse, (hükümetin siyasetini yürüten) idare ile benim *devletin siyasal aygıtı* dediğim ve devlet başkanını ve doğrudan doğruya yönettiği hükümeti (günümüzde gerek Fransa gerekse daha başka pek çok ülkede geçerli olan düzendir bu) ve (Hükümetin siyasetini *yürüten*) idareyi kapsayan aygıtı birbirinden ayırmak gerekir. Devletin başı egemen sınıfın birliğini ve iradesini temsil eder, egemen sınıfın genel çıkarlarının, bu sınıfın kendi üyeleri ya da fraksiyonlarının tikel çıkarları karşısında zafere ulaşmasını sağlayabilecek yetkiyi temsil eder. Nitekim, Giscard d'Estaing 1978 seçimlerini sol kazanırsa, "Fransızların (yani burjuva sınıfın) özgürlüklerini koruyup kollamak amacıyla" yerli yerinde kalacağını açıkladığında, gayet bilinçli olarak işin rengini de "açığa vurmuştu" Hükümet (günümüzde devletin başının verdiği doğrudan emirlere göre) egemen sınıfın siyasetini yürütür; idare ise, hükümetin emirlerine uyarak bu siyaseti en ince ayrıntısına varıncaya dek uygular. Devletin siyasal aygıtının varlığını ortaya koyan bu ayırımdan akılda tutmamız gereken ise, idarenin de, burjuva devletin okulunda aldığı "ge-

nel çıkarlara hizmet etme" ve "kamu hizmeti" rolü oynama ideolojisine rağmen *devletin siyasal aygıtının* parçası olduğudur. Bireysel niyetler ya da kuraldışı durumlar söz konusu olmaz bunda: idarenin işlevi bir bütün olarak ele alındığında, bir sınıf siyaseti olan burjuva sınıfın siyasetinin uygulanmasından ayrılamaz. Bu siyaseti ayrıntılı biçimde uygulamakla yükümlü olan yüksek idare ise doğrudan doğruya siyasal bir rol oynar; genel olarak idare ise her geçen gün biraz daha "çerçeveleme" rolü üstlenir. İdare, burjuva hükümetin siyasetini; bu siyasetin kişi ve topluluklar tarafından yürütülmesini denetlemek ve bu siyaseti uygulamayanları baskı kademelerine bildirmek ya da teslim etmekle yükümlü olmaksızın uygulayamaz.

Bu biçimde ele alınan *devletin siyasal aygıtı* (devletin başı, hükümet, idare) devletin baskı aygıtının bir parçasıdır: devletin siyasal aygıtını devlet içinde yalıtmak haksızlık etmek olmaz.

Şimdi de en duyarlı noktaya geldik: *devletin siyasal aygıtını* (yani, devletin başı, hükümet, idare) *siyasal devletin ideolojik aygıtından* ayırmak gerekir. Devletin siyasal aygıtı (yani, devletin başı, hükümet, idare) baskı aygıtı, siyasal devletin ideolojik aygıtı ise Devletin İdeolojik Aygıtları arasında yer alır.

Siyasal devletin ideolojik aygıtı adı neyi anlatıyor? Belirli bir toplumsal formasyonun "siyasal sistemi"ni ya da "anayasası"nı anlatıyor. Örneğin, kapitalist ülkelerdeki bütün çağdaş burjuvaziler gibi Fransız burjuvazisi de sınıf mücadelesi kendisini iyice tehdit ettiğinde başka yönetim biçimleri benimsediyse de (I. ve II. Bonapartizm, Meşruti Monarşi, Pétain faşizmi) genelde siyasal sistem olarak *temsili parlamenter* sistemi benimsedi; bu sistem de burjuva ideolojisini, siyasal devletin ideolojik aygıtlarından birinde gerçekleştirmişti.

Bu DİA "halk iradesi"nin (şu ya da bu ölçüde genel oy hakkı

sayesinde) seçilmiş temsilciler ile dile getirilmesine dayanan temsili bir yolla tanımlanmış olabilir. Devletin başı ya da parlamentonun kendisi tarafından seçilmiş olan hükümetin de, izlediği siyaset konusunda işte bu temsilcilere karşı "sorumluluk" taşıdığı varsayılır. Oysa, bilindiği üzere, hükümetin elinde bu "sorumluluk"u saptırmak ve kaldırmak için kullanabileceği sayısız imkan bulunmaktadır (bu aygıtın burjuvaziye sağladığı yarar da budur zaten), ki bunların en başında da işin en başı gelir, yani akla gelebilecek her tür baskı biçimi dışında, genel oy hakkı denilen düzende hile yapılması gelir, sonra da yürürlükte olan tüm parlamenter imkanlara başvurulur (seçim sistemi, gençlere ve kadınlara oy hakkı tanınmaması, birkaç aşamalı seçim, farklı seçmen temeline dayanan iki ayrı kamara, kuvvetler "ayrılığı", devrimci partilerin yasaklanması, vb.). İşte, *olguların sunduğu* gerçek budur. Ne var ki, "siyasal sistem"den "Devletin İdeolojik Aygıtlarından biri" olarak söz etmemize izin veren, gene de, "belirli bir gerçekliğe" denk düşen ***kurgu***dur; kurgu ise "belirli bir gerçekliğe" denk düşer; bu "gerçeklik" söz konusu sistemin işleyiş biçiminin de parçalarının da seçmen bireyin "eşit" ve *"özgür" olduğu yolundaki ideolojiye* dayandığı, halkın temsilcilerinin her bireyin devletin izlemesi gereken siyaset konusundaki *düşüncesine* göre, halkı "oluşturan" bireyler tarafından "özgürce seçilmesine" dayandığıdır. İşte, ulusun izlemesi gereken siyaset konusunda birbirinden ayrılan (ya da birbirine yakın düşen) önemli tercihleri dile getirip temsil ettiği varsayılan *"siyasal partiler"* bu kurguya (çünkü bir devletin siyaseti son tahlilde egemen sınıfın sınıf mücadelesindeki çıkarları tarafından belirlenir) dayanarak kurulur. Böylece her birey de tercih ettiği partiye (bu parti yasadışı değilse) oy vererek kendi görüşünü "özgürce" dile getirebilir.

Siyasal partilerin gerçekliği belirli ölçüde *yansıtabileceğini* gözden kaçırmayalım. Kabaca ele alırsak, *sınıf mücadelesi yeterince gelişmişse*, siyasal partiler, *grosso modo*, sınıfsal çatışmalar çerçevesinde kendi tikel çıkarlarının ağır basmasına yeltenen toplumsal katmanların ya da sınıf mücadelesinde birbirleriyle uzlaşmayan sınıfların ve sınıf fraksiyonlarının çıkarlarını temsil edebilirler. Öyle ki, "sistemin" getirdiği bütün engellemeler ve yaptığı bütün sahtekarlıklara rağmen, sınıflar arasındaki temel uzlaşmazlık en sonunda işte bu gerçeklik yoluyla *ortaya çıkabilir* "Çıkabilir" dememin nedeni, sınıf mücadelesinin siyasal gelişiminin *seçim yoluyla temsil edilmesini sağlayacak eşiği bir türlü aşamadığı* burjuva ülkeler (ABD, İngiltere, Federal Almanya, vb.) olmasındandır: bu ülkelerde parlamento içinde yaşanan uzlaşmazlıklar, sınıflar arasındaki gerçek uzlaşmazlıkların çok uzak, hatta iyiden iyiye çarpıtılmış belirtileri olmaktan öteye geçmez. Bu ülkelerin burjuvazisi, olduğu yerde dönüp duran ya da boşa çalışan parlamenter bir düzenin koruyuculuğuna sığınıp kendini sağlama almıştır. Ne var ki, bazı durumlarda işçi sınıfının siyasal ve ekonomik mücadelesi öyle bir güç kazanabilir ki, burjuvazi verilecek hükmü bozabilecek ya da etkisiz kılabilecek hatırı sayılır imkanlara sahip olsa bile, "genel oy hakkının" kendisi için "son kararı vereceğinden" korkabilir (Fransa, İtalya). Fransa'da yaşanan Halk Cephesi Meclisi'ni düşünmek yeter bunun için: Halk Cephesi'nin meclisteki çoğunluğunu tasviye etmek için yalnızca iki yıl yetmişti burjuvaziye, sonra da meclisin Pétain'e teslim edilmesini *onaylamıştı*.

Parlamenter düzenin "ilkeleri", olgular ve çıkan sonuçlarla karşılaştırıldığında, bu "ilkeler"in *ideolojik* kimliğinden kimsenin kuşku duymayacağı kanısındayım.

* Grosso modo: Kabaca, topluca. (çn)

Hukuki ideolojiden ahlaki ideolojiye varıncaya dek yüzyıllardır yayılan her ideoloji "insan hakları" konusundaki şu bildik "apaçıklığı" savunur durur: her birey siyaset alanında istediği düşünceleri ve istediği yanı (yani, partiyi) seçmekte özgürdür. Daha da önemlisi, bu ilk düşüncenin altında yatan ve de sonuçta aldatmacadan başka bir şey olmayan şu düşünceyi de savunur: *toplum, bireylerden oluşur* (Marx: "toplum bireylerden oluşmaz", toplum sınıf mücadelesinde karşı karşıya gelen sınıflardan oluşur.), *genel irade* çoğunluk oyları sayesinde sandıktan çıkar ve işte partilerin vekilleri tarafından temsil edilen bu genel irade *ulusal siyaseti* oluşturur, oysa sonuçta genel irade yalnızca bir sınıfın, egemen sınıfın siyasetini oluşturur.

Bu siyasal ideolojinin egemen ideolojinin bir parçası olması ve egemen ideoloji ile türdeş olması son derece açıktır: aynı ideoloji burjuva ideolojisinin (son on yıldır değişmekte olduğunu da belirtelim bu ideolojinin) her yanında karşımıza çıkar. Sözünü ettiğimiz egemen ideolojinin "matrisinin", burjuva hukukunun işleyişi açısından vazgeçilmez olan *hukuki ideoloji* olduğunu bildiğimize göre bu durum bizi şaşırtmamalı. *Her yanda bulunabilmek* ise bize *egemen* ideoloji ile karşı karşıya olduğumuzu anlatır. İşte *durmadan bir "apaçıklık"tan başka bir apaçıklığa gönderilmek,* hukuki ideolojinin "apaçıklığından" ahlaki ideolojinin "apaçıklığına", oradan da felsefi ideolojinin "apaçıklığına", sonra da siyasal ideolojinin "apaçıklığına" gönderilmek sayesinde *bütün* ideolojik "apaçıklıklar" *dolaysızca doğrulanır* ve DIA'ların çeşitli pratikleri yoluyla her bireye kendilerini kabul ettirmiş olurlar. İnsan hakları, özgürlük, eşitlik, kişinin kendi düşüncelerini ve bu düşüncelerin temsilcisini seçme özgürlüğü, seçim sandığı önünde eşitlik konusundaki bu ideoloji, sonuçta, "düşüncelerin" gücüyle değil de, sınıf mücadeleleri sonunda işte bu

ideolojik *aygıtı* çıkardı ortaya; insan haklarına ilişkin siyasal ideoloji de işte bu aygıtın bağrında cisimlendi ve de seçmenler, en azından seçmenlerin geniş çoğunluğu tarafından, göründüğü kadarıyla, (Marksist eleştiri dışında) kolayca benimsenen bir "apaçıklık" olup çıktı. Seçmen sayısına, oy pusulasına, oy kabinine, seçim kampanyalarına, seçim sonunda ortaya çıkan parlamentoya, vb. kadar çeşitli yönetmelikleri, maddi düzenekleri gerektiren bir donanım söz konusu olduğuna göre tam anlamıyla bir aygıtla karşı karşıya bulunmaktayız. Ancak, şiddete dayalı olmaksızın, "kendi kendine" işlediğine, "insanın seçmenlik görevi"ni yerine getirmesi, bunun da son derece "normal" olması gerektiğine inanan, oyunun kurallarını benimseyip uygulayan oyuncuların "ideolojisi"ne göre işlediğine bakılırsa *ideolojik* bir aygıtla karşı karşıya bulunmaktayız. Köleleştirme ve onaşma bir bütündür. Burjuva ideolojisi tarafından kabul ettirilen bu "apaçıklık" seçmenler tarafından da bir "apaçıklık" olarak kabul edilir: kendilerini birer seçmen olarak kabul ederler ve sisteme katılmış olurlar. "Oyunu kuralına göre oynarlar."

Bu analiz doğruysa, bazılarının "alelacele" çıkarttığı ve beni her türlü devrimci eylem imkanını yadsıyan ve bütün partilerin, yani işçi sınıfının partilerinin de, *parti oldukları için birer ideolojik devlet aygıtı* olduklarını, burjuva sistemle bütünleştikleri için, kendi sınıf mücadelelerini sürdüremeyeceklerini savunan bir kurama hapseden sonucun çıkartılamayacağı ortadadır.

Söylediklerim doğruysa, siyasal partilerin var oluşunun, sınıf mücadelesini yadsımak bir yana, tam tersine sınıf mücadelesine dayandığı görülür. Eğer burjuvazi kendi siyasal ve ideolojik hegemonyasını işçi sınıfı partilerine uygulamaktan bir an olsun geri durmuyorsa, bu da bir sınıf mücadelesi biçimi olduğu içindir ve gerek yöneticileri sindiği (1914-18 yıllarındaki kutsal birlik),

gerek kendilerini "satışa koydukları", gerek işçi sınıfının partilerinin tabanları maddi çıkarlar karşılığı (işçi aristokrasisi) devrimci görevinden saptığı, gerekse burjuva ideolojisinin etkisine teslim olduğu (revizyonizm) için, işçi sınıf partileri kurulan tuzağa düştüğü ölçüde burjuvazi de kendi amacına ulaşmış olur.

III

Devrimci işçi partileri, örneğin Komünist Partiler ele alınırsa, sınıf mücadelesinin sözünü ettiğim etkileri daha açık biçimde anlaşılabilir. Bu partiler işçi sınıfının mücadele örgütleri oldukları için, *ilkece* (çünkü bunlar da revizyonizm ve reformizme düşebilirler) burjuva sınıfın çıkarlarına ve siyasal sistemine tümüyle *yabancı*dırlar. Bu partilerin ideolojisi (bu ideolojiye dayanarak üye alırlar) burjuva ideolojisi ile uzlaşmazdır. Örgütlenme biçimleriyle de (demokratik-merkeziyetçilik) burjuva partilerden, hatta sosyalist ve sosyal demokrat partilerden de ayrılırlar. Bu partilerin amacı eylemlerini parlamento içindeki rekabetle sınırlamak değil, sınıf mücadelelerini ekonomiden siyaset ve ideolojiye varıncaya dek, (beş yılda bir oy pusulasının sandığa atılmasıyla en ufak bir ilgisi olmayan) tartışmaksızın kendilerine ait *eylem biçimleri* ile emekçilerin tümüne yaymaktır. *Parlamentonun çok ötesinde, bütün alanlarda* işçi sınıfının mücadelesini sürdürmek, işte Komünist Parti'nin amacı budur. *En son amacı işe hükümete* "katılmak" değil, burjuva devlet iktidarını devirmek ve yıkmaktır.

Batılı Komünist Partilerin pekçoğu günümüzde kendini "hükümet partileri" arasında saydığına göre, bu nokta üstünde önemle durmak gerekir. *Bir hükümete katılmış olsa bile* (bazı belirli koşullarda böyle davranmak doğru da olabilir), bu hükümet

burjuva sınıfının egemenliği altında olsa da, proleter sınıfın egemenliği altında ("proletarya diktatörlüğü") olsa da, *komünist bir parti hiçbir şekilde "hükümet partilerinden biri" olarak tanımlanamaz.*

En önemli nokta, budur işte. Çünkü komünist bir parti, burjuva bir devletin *işlerini "çekip çevirmek" için* burjuva bir devletin hükümetine (bu hükümet bir "sol" hükümet, demokratik reformları gerçekleştirmeye kararlı, birlikten yana bir hükümet olsa bile) girmez. Girmesinin tek amacı vardır, ki o da, sınıf mücadelesini *daha da yaygınlaştırmak* ve burjuva devletin yıkılışını hazırlamaktır. Ancak, *devletin yıkılışını ve sonunu hazırlaması gerekirken, söz konusu devletin işlerini "çekip çevirmek"* sanki kendisinin en son amacıymış gibi, proletarya diktatörlüğü hükümetinde de yer almamalıdır. Elindeki tüm gücü bu "çekip çevirme işi"ne ayırırsa, yani Doğu Avrupa ülkelerinde görüldüğü gibi, parti pratikte devletle bütünleşmişse, bu durumda devletin yıkılmasına katkıda bulunamayacaktır. Öyleyse, bir Komünist Parti hangi nitelikle olursa olsun sıradan bir "hükümet partisi" gibi davranamaz, çünkü hükümet partisi olmak *devletin partisi* olmaktır, bu da ya burjuva devlete hizmet etmek ya da proletarya diktatörlüğü (tam tersine, görevi devleti yıkmaya katkıda bulunmaktır) devletinin devamını sağlamak demektir.

Görüldüğü gibi, devrimci bir parti, sınıf mücadelesinin yankılarını parlamentoya taşımak amacıyla, devletin *siyasal* ideolojik aygıtında yeri olması gerektiğini ileri sürüyor, hatta sınıf mücadelesinin gelişimini hızlandırmak amacıyla olumlu koşullar var olduğunda hükümete "katılıyorsa" bile, ne seçimle işbaşına gelmiş bir parlamentoda sahip olduğu yer ne de burjuva *siyasal* ideolojik aygıtta gerçekleşen ideoloji ile kendini tanımlayamaz. Gerçekte, komünist bir parti burjuva partilerden bambaşka bir

"siyasal pratiğe" sahiptir.

Burjuva bir partinin elinde burjuvazinin desteği ve kaynakları, ekonomi alanındaki egemenliği, sömürüsü, devlet aygıtı, Devletin İdeolojik Aygıtları, vb. bulunur. Var olmak amacıyla, *öncelikle,* düşünceleri çevresinde toplamak için halk kitlelerini bir araya getirmesi gerekmez: burjuvazinin kendi toplumsal düzeni onun yerine yapar bu ikna, propaganda ve bir araya getirme işini; burjuva partilerin *kitle tabanını* burjuvazinin kendi toplumsal düzeni sağlar. Burjuvazi yakasında, siyasal ve ekonomik egemenlik öylesine sağlam kurulmuş, öylesine eskidir ki, "normal" dönemde yapılacak tercihler nerdeyse otomatiktir, tercihler burjuvazinin çeşitli fraksiyonlarını etkileyebilecek ufak değişiklikler göstermekle kalır. İşte, kurulu bulunan bu egemenliğin seçim zamanı inanca dönüşmesi için, böyle bir durumda zaten hızlı ve etkili biçimde seferber olabilen burjuva partilerin seçim kampanyalarını iyi düzenlemeleri çoklukla yeterli olur.

Zaten bir burjuva partinin bilimsel bir öğretiye ya da kısacası bir öğretiye gerek duymamasının nedeni de budur: bir burjuva partinin, çıkarları ya da duydukları korku nedeniyle daha işin başından inanmış bulunan yandaşlarını bir araya getirmesi için egemen ideolojinin çıkınından birkaç düşünce çekip alması yeterli olur.

Buna karşılık işçi sınıfının bir partisinin kendi safında yer alacaklara sunacağı hiçbir şey yoktur: burjuva partilerin, teredditte kapılan müşteri kitlesini satın almada kullandıkları maddi imkanlara da arpalıklara da sahip değildir. Olduğu gibi çıkar ortaya: tüm gücünü sömürülenlerin sınıfsal içgüdüsünden, bilimsel bir öğretiden ve parti tüzüğü temelinde kaydolmuş üyelerinin özgür iradesinden alan, işçi sınıfının bir mücadele örgütü. Sınıf mücadelesini tüm biçimleriyle, yani ekonomik mücadele

(sendikal örgütlerle ilintili olarak), siyasal ve ideolojik mücadele olarak sürdürmek amacıyla örgütler üyelerini. İzleyeceği çizgiyi ve pratiklerini, sömürülen emekçilerin başkaldırısı temelinde belirlemekle kalmayıp, sınıf mücadelesinin tüm deneyimiyle zenginleşmiş bilimsel öğretisinin ilkeleri sayesinde "somut" biçimde çözümlenen sınıflar arasındaki *güç ilişkileri* temelinde tanımlar. Dolayısıyla, egemen sınıfın sınıf mücadelesinin gücünü ve büründüğü biçimleri yalnız ulusal değil, uluslararası ölçekte de hesaba katar. İşte, bu "çizgi"ye göre, şu ya da bu anda bir sol hükümete katılma ve kendine özgü hedefler uyarınca kendi sınıf mücadelesini sürdürme kararı alabilir. Ne olursa olsun, hareketin anlık çıkarlarını, işçi sınıfının geleceğine ilişkin çıkarlarına bağımlı kılar hep. İzleyeceği taktiği komünizmin stratejisine, yani sınıfsız toplum stratejisine bağımlı kılar hep. En azından "ilkeler" budur.

Bu koşullarda, komünistler kendi partilerinin burjuva partilerden tümüyle farklı, kendilerinin de burjuva siyaset adamlarından tümüyle farklı, "yeni tür birer militan" olduklarını söylemekte haklıdırlar.İster yasal ister yasadışı, ister parlamento içi isterse "parlamento-dışı" olsun benimsedikleri siyasal pratiğin burjuvazinin siyasal pratiğiyle hiçbir ilgisi yoktur.

Kuşkusuz, Komünist Parti'nin de bütün öteki partiler gibi, bir *ideoloji* temelinde (parti de buna *proletarya ideolojisi* der zaten) oluştuğu söylenecektir. Elbette ki, öyle. İdeoloji, Komünist Parti'de de tanımlanmış toplumsal bir öbeğin "harcı"dır (Gramsci); bu harç sayesinde söz konusu toplumsal öbek, gerek düşünce gerekse pratikler açısından bir araya gelmiş olur. Bu ideoloji Komünist Parti'de de "bireylere özne diye seslenir", daha kesin olarak söylemek gerekirse *militan*-özne diye seslenir:farklı ideolojiler arasında var olan çelişkiler ve "etkileşim" hesaba katılsa

bile, *ilkece* bireyin yazgısını başka herhangi bir ideoloji kadar damgalayan bu mekanizmayı ve bu dinamiği görmek için komünist bir partide somut olarak belirli bir deneyim yaşamak yeterlidir. Ancak, proletarya ideolojisi denilen ideoloji, proleter "ögelerin" (Lenin) burjuva ögelerle birleştiği ve de çoğu kez burjuva ögelere boyun eğdiği proletaryanın katıksız "kendiliğinden" ideolojisi değildir. Çünkü proletaryanın kendi birliğinin bilincinde ve mücadele örgütünde etkin bir sınıf olarak var olabilmesi için, yalnız deneyime (nerdeyse yüzyıldan fazladır sürdürdüğü sınıf mücadelelerinden edindiği deneyim) değil, ilkeleri Marksist kuram tarafından sağlanan *nesnel bilgilere* de ihtiyacı vardır. İşçi sınıfının öncüsünü sınıf mücadelesi örgütlerinde birleştirebilecek kitle ideolojisi olan proletarya ideolojisi, işte Marksist kuramın aydınlattığı bu deneyimler üstünde yükselir. *Bu çok özel bir ideolojidir demek ki:* kitleler düzeyinde bütün öteki ideolojiler gibi davrandığı (bireylere özneler olarak seslenir) için ideolojidir, ama bilimsel analizlere dayalı ilkelerle aydınlanan tarihsel deneyimlerle zenginleşmiş bir ideolojidir. Kendini ortaya koyduğu biçimiyle bu ideoloji, Marksist kuram ile işçi hareketinin kaynaşma biçimlerinden birini oluşturur; ne var ki, bu kaynaşma da gerilim ve çelişkilerle doludur, çünkü belirli bir anda var olduğu biçimiyle proletarya ideolojisi ile bu ideolojinin gerçekleştiği parti, bu birliğin taraflarından biri olan Marksist kurama bile *geçirimsiz* kalan bir birlik kurmuş olabilir. Bu durumda Marksist kurama, yetkili kanıt sunmaktan başka hak tanınmaz, başka deyişle, kadirşinaslıkla anılır ya da dogma sayılır, en ileri durumlarda ise, Parti'nin kuramı olduğu ilan edilse bile, yerini partinin ya da devletin çıkarlarına hizmet etmekten öteye geçmeyen sekter ve pragmatist bir ideolojiye bırakıp *ortadan yok olur*. Stalin döneminin damgasını hâlâ taşıyan partilerin şimdiki

durumunu anlattığını sezmek için fazla söze gerek yok; kolayca görülebileceği gibi, "proletarya ideolojisinin" kendisi de, egemen burjuva ideoloji ile burjuva siyaset pratiği işçi sınıfının mücadele örgütlerine sızdığında bir sınıf mücadelesine sahne olmaktadır ve bu sınıf mücadelesi de proletaryanın kendi birlik ve eylem ilkelerini etkilemektedir.

İdeoloji: elbette ki. Ancak, proletarya ideolojisi herhangi bir ideoloji değildir. Gerçekten de, her sınıf saymaca olmayan ve özel bir ideolojide bulur kendini, *kendi strateji pratiğine* kök salmış, kendi sınıf mücadelesini yönlendirebilecek, sınıfı birleştirebilecek bir ideolojide bulur kendini. Bilindiği gibi feodal sınıf, çözümlenmesi gereken nedenlerden dolayı hıristiyanlığın *dinsel ideolojisinde* bulmuştu kendini, aynı şekilde, burjuva sınıf da, en azından klasik egemenlik çağında, emperyalizmin şu yakınlarda yaşadığı gelişmelerden önce, *hukuki ideolojide* bulmuştu kendini. İşçi sınıfı, ahlaki, hukuki ve dinsel ideoloji ögelerine duyarlı olsa da, her şeyden önce siyasal kimliğe sahip bir ideolojide bulur kendini; burjuva siyasal ideolojisinde (sınıf egemenliği) değil de,proletaryanın siyasal ideolojisinde, başka deyişle, sınıfların ortadan kaldırılması ve komünizmin kurulmasına yönelik sınıf mücadelesinin ideolojisinde bulur kendini. İlk biçimlerinde kendiliğinden bir nitelik taşıyan (ütopyacı sosyalizm), sonra da Marksist kuram ile işçi hareketinin kaynaşmasından beri eğitilmiş olan bu ideoloji, proletarya ideolojisinin "çekirdeği"ni oluşturur.

Böyle bir ideolojinin "aydınlar" (yani, Marx ve Engels) tarafından işçi hareketine verilen bir *"ders"* sonunda (işçi hareketi de bu ideolojiyi, onda kendisini bulduğu için benimsemiştir) ortaya çıkıp çıkmadığından kuşkulanılmaktadır; ancak, bu durumda burjuva aydınların nasıl olup da böyle bir mucizeyi gerçek-

leştirdiklerini, yani proletaryaya kalıp gibi oturan bir kuramı nasıl oluşturduklarını açıklamak gerekir. Öte yandan, bu kuram, Kautsky'nin gönlünden geçtiği gibi, "İşçi hareketine dışardan getirilmemişti", çünkü Marx ile Engels kuramsal sınıf konumlarına dayandırmasalar kendi kuramlarını oluşturamazlardı, bu da onların çağlarının işçi hareketine organik anlamda ait olmalarının doğrudan sonucuydu. Gerçekte, Marksist kuram, çok geniş kültüre sahip aydınlar tarafından, ama *işçi hareketinin içinde ve bu hareketin içinden* tasarlanmıştı. Machiavelli "Prensleri anlamak için, halk olmak gerekir", demişti. Halktan biri olarak doğmayan bir aydının da Prensleri anlamak için halk olması gerekir ve de bu halkın mücadelelerini paylaşmadan halk olamaz. Marx da böyle yapmıştı: proletaryanın ilk örgütlenmelerinde yer alan bir militan olarak, "proletaryanın organik aydını" (Gramsci) *olup çıktı* ve Sermaye'yi ancak proletaryanın siyasal ve kuramsal konumlarını benimseyerek "anlayabildi" Bu durumda, Marksist kuramın dışardan *zerkedildiği* yolundaki sahte soru yerini, *işçi hareketinin içinde tasarlanan bir kuramın işçi hareketinin içine yayılması* sorusuna bırakır. Bu "yayılma", doğaldır ki, ağır yanlışlarla, değişikliklerle dolu, çok uzun bir sınıf mücadelesinin sonucudur ve bu sınıf mücadelesi bugün de, emperyalizmin sınıf mücadelesinin kumandası altında, dramatik bölünmelerden geçerek sürmektedir.

Devrimci partinin doğası konusunda yapılan bu analizin özünü kısaca aktarmak istersek, sınıf mücadelesinin devlet aygıtı ve Devletin İdeolojik Aygıtları karşısındaki önceliği tezine dönmek yeterli olur. *Biçimsel açıdan ele alındığında,* Komünist Parti gibi bir partinin, seçim oyunu sayesinde parlamentoda temsil edilme hakkından yararlandığında öteki partiler gibi bir parti olduğu sanılabilir. *Biçimsel açıdan ele alındığında,* parla-

mentoya katıldığında, hatta halk birliğine dayalı bir hükümette "yer aldığında" bile, devletin *siyasal* ideolojik aygıtının "oyununu oynar gibi" görülebilir. Dahası, *biçimsel açıdan ele alındığında,* sözü edilen "oyunun kuralını" ve böylece bu kural çerçevesinde gerçekleşen ideolojik sistemin, yani burjuva siyasal ideolojik sistemin tümünü de onayladığı bile sanılabilir. Ve de, işçi hareketinin tarihinde, "oyuna katılan" devrimci partinin gerçekte "oyuna geldiğini", egemen burjuva ideolojisinin etkisiyle, sınıf mücadelesini terk edip sınıfsal işbirliğine giriştiğini gösteren sayısız örnek yer alır. Demek ki, sınıf mücadelesinin etkisiyle "biçimsel" "gerçek" olabiliyor öyleyse.

Güncelliğinden asla hiçbir şey yitirmeyen bu tehlike, işçi hareketinin oluşurken ne durumda bulunduğunu da hatırlatır bize: *burjuva sınıf mücadelesi işçi sınıfının mücadelesine egemendi.* Sınıf mücadelesi yanlış düşünülüyor; sınıf mücadelesi denildiğinde akla hemen bunun, toplumsal adaletsizliğe, eşitsizliğe, hatta kapitalist sömürüye karşı çıkan *işçi sınıfının başkaldırısı* olduğu geliyor, kısacası sınıf mücadelesi işçi sınıfının *verili* sömürü koşullarına karşı verdiği mücadele ile burjuvazinin bu mücadeleye verdiği karşılığa indirgenmekteydi. Oysa, böyle bir şey, işin en başında sömürü koşullarının bulunduğunu, işçilerin sömürü koşullarının oluşum sürecinin burjuva sınıf mücadelesinin temel biçimi olduğunu, dolayısıyla sömürünün zaten sınıf mücadelesi olduğunu ve *ilk başta burjuva sınıf mücadelesinin* bulunduğunu unutmaktır. İlkel birikimin tüm tarihi de, kapitalist sömürü koşullarını yaratan bir sınıf mücadelesi süreci içinde, *işçi sınıfının burjuva sınıfı tarafından üretilmesi* olarak ele alınabilir.

Eğer bu tez doğruysa, burjuvazinin sınıf mücadelesinin daha en başından beri işçi sınıfının mücadelesine neden egemen ol-

duğu, işçi sınıfının mücadelesinin biçimlenmesinin ve kendi var oluş koşullarını bulmasının neden bu kadar uzun sürdüğü, sınıf mücadelesinin temelde neden *eşitsiz* olduğu, burjuvazi ve proletarya tarafından neden aynı pratikler uyarınca sürdürülmediği, burjuvazinin Devletin İdeolojik Aygıtlarında işçi sınıfının devrimci eylemini *önceden engellemeye* ve boyun eğdirmeye yönelik *biçimleri* neden zorla kabul ettirdiği de açıkça görülür.

İşçi sınıfının stratejik açıdan en önemli talebi, *özerkliği*, işte bu durumu dile getirir. Egemen ideolojinin "apaçıklık" ve sindirme çabaları yanında burjuva devletin egemenliği altında da bulunan işçi sınıfı kendi özerkliğini, egemen sınıftan kendini kurtarmak, bu ideolojiden kendini ayırmak ve kendi ideolojisini, yani proletarya ideolojisini gerçekleştirecek eylem ve örgütlenme biçimlerini edinebilmek koşuluyla kazanabilir ancak. Bu köklü kopuşun, bu araya mesafe koyuşun kendine özgü yanı ise, ancak çok uzun süreli bir mücadele içinde gerçekleşebileceğidir; öte yandan, bu mücadele, burjuva egemenlik *biçimlerini* hesaba katmak ve burjuvaziyi *kendi egemenlik biçimleri bağrında* yenilgiye uğratmak zorundadır. Bu egemenlik biçimlerinin basit birer tarafsız "biçim" olmayıp, egemen ideolojinin *var oluşunu* gerçekleştiren *aygıtlar* oldukları asla unutulmamalı, asla bu biçimlerin "oyununa gelinmemelidir"

1970 yılında düştüğüm notta söylediğim gibi: "Egemen sınıf ideolojisinin (siyasal anlamda etkin olabilmek için) *zorunlu olarak* gerçekleşmesi gereken *biçimi* ve yönetilen sınıfın ideolojisinin zorunlu olarak hesaplaşması ve karşı karşıya gelmesi gereken biçimi, DİA'ların temsil ettiği doğruysa, o zaman ideolojiler DİA'larda değil, sınıf mücadelesi içindeki sınıflarda, yani sınıfların var oluş koşullarından, pratiklerinden, mücadele deneyimlerinden, vb. 'doğuyorlar' demektir..."

Proletaryanın sınıf mücadelesinin var oluş koşullarının, pratiklerinin (üretim ve siyasal pratiklerinin), büründüğü biçimlerin, kapitalist ve emperyalist sınıf mücadelesi biçimleriyle, bu mücadelenin var oluş koşulları ve pratikleriyle (ekonomik ve siyasal) hiçbir ilgisi yoktur. Bunun sonucunda da ortaya birbiriyle uzlaşmaz ideolojiler çıkar ve bu ideolojiler de tıpkı (burjuva ve proleter) sınıf mücadeleleri gibi *eşitsizdir*. Bu da, proletaryanın ideolojisinin burjuva ideolojisinin tam tersi, tersinmesi, ters çevrilmesi olmayıp, "eleştirel ve devrimci" daha başka "değerler" taşıyan *bambaşka bir ideoloji* olduğunun kanıtıdır. Proletarya ideolojisi, tarihine düşen tüm lekelere rağmen, işçi sınıfı mücadelesinin örgütlenmeleri ve pratiklerinde zaten gerçekleşmiş bulunan bu değerleri taşıdığı içindir ki sosyalist geçiş döneminde Devletin İdeolojik Aygıtlarının neye benzeyeceğini, giderek komünizm döneminde devletin ortadan kalkması ve Devletin İdeolojik Aygıtlarının da ortadan kalkmasının neye benzeyeceğini göstermektedir.

İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları

(Bir Araştırma İçin Notlar)

ÜRETİM KOŞULLARININ YENİDEN-ÜRETİMİ ÜZERİNE

Üretimin olabilmesi için üretim araçlarının yenilenmesi gerektiğinden söz ettiğimiz analizimizde, kısacık bir an, görür gibi olduğumuz bir şeyi ortaya çıkarmamız gerekiyor şimdi. Üstünde fazla durmaksızın yaptığımız bir belirtmeydi. Şimdi ise bunun kendisini ele alacağız.

Marx'ın dediği gibi, bir toplumsal formasyonun üretimde bulunurken, üretim koşullarını da yeniden-üretmediğinde, yaşamını bir yıl dahi sürdüremeyeceğini bir çocuk bile bilir.[1] Üretimin vazgeçilmez koşulu, demek ki, üretim koşullarının yeniden-üretimidir. Bu yeniden-üretim "basit" (ancak önceki üretim koşullarını yeniden-üreterek) ya da "genişletilmiş" (önceki üretim koşullarını genişleterek) olabilir. Bu sonuncu ayırımı şimdilik bir yana bırakalım.

Üretim koşullarının yeniden-üretimi nedir?

Bu noktada hem çok tanıdık (Kapital'in 2. Kitabından beri) hem de şaşılacak ölçüde kötü bilinen bir alana giriyoruz. Tek

1) Kugelmann'a mektup, 11 Temmuz 1868 (*Kapital Üzerine Mektuplar*, Ed. Sociales, s. 229)

başına üretimin hatta yalnızca üretim sürecine oranla kendisi de soyut olan üretici pratiğin görüş açısının inatçı apaçıklığı (ampirist türden ideolojik apaçıklık) gündelik "bilincimizle" öylesine bütünleşmiştir ki *yeniden-üretimin görüş açısına* yükselmek imkansız olmasa da, son derece zordur. Gelgelelim, bu görüş açısının dışında, –üretim düzeyinde bile ve dahası, basit pratik düzeyinde de– her şey soyuttur (kısmi olmanın da ötesinde: çarpıtılmış, biçimi bozulmuştur).

Sorunu yöntemli bir biçimde incelemeye çalışalım.

Açıklamamızı basitleştirmek ister ve her toplumsal formasyonun bir egemen üretim tarzından kaynaklandığını gözönüne alırsak, üretim sürecinin, belirli üretim ilişkilerinin egemenliği altında ve bu üretim ilişkilerinin içinde var olan belirli üretici güçleri harekete geçirdiğini söyleyebiliriz.

Bundan, her toplumsal formasyonun var olmak için bir yandan üretirken ve de üretilebilmek için, aynı anda üretim koşullarını da yeniden-üretmesi gerektiği sonucu çıkar. Demek ki şunları yeniden-üretmesi gerekiyor:

1. Üretici güçler;
2. Var olan üretim ilişkileri.

Üretim Araçlarının Yeniden-Üretimi

Üretimin maddi koşullarının yeniden-üretimi, yani üretim araçlarının yeniden-üretimi sağlanmadan üretimin mümkün olmadığını, Marx *Kapital*'in II. Kitabı'nda inandırıcı biçimde kanıtladığı için, artık (modern "makro-ekonomi kuramcıları" ya da ulusal muhasebede çalışan burjuva iktisatçılar da dahil) herkes kabul ediyor.

Herhangi bir iktisatçı (ki bu konuda herhangi bir kapitalist-

ten farkı yoktur) her yıl, üretimde kullanılan ya da tükenenin yerine konulacak olan hammaddeyi, sabit kuruluşları (yapılar), üretim aletlerini (makineler) vb. gözönüne almak gerektiğini bilir: Şunu diyoruz: Her ikiside işletmenin mali muhasebe pratiğinin üç aylık hesaplarını yorumlamakla yetinerek işletmenin görüş açısını dile getirdikleri için herhangi bir iktisatçı, herhangi bir kapitaliste eşittir.

ncak biz "göze batan" bu sorunu bir yandan ilk olarak gündeme getiren Quesnay'ın dehası ile, bir yandan da çözen Marx'ın dehası sayesinde, üretimin maddi koşullarının yeniden-üretiminin işletme düzeyinde düşünülemeyeceğini biliyoruz. Çünkü bu yeniden-üretimin gerçek koşulları içinde var olduğu yer orası değildir. İşletme düzeyinde olan, yalnızca yeniden-üretimin koşullarını ve mekanizmalarını düşünmeye imkan tanımayan bir sonuçtur.

Bunu kabul etmek için bir an bile düşünmek yeter: Fabrikasında yün kumaşlar üreten bir kapitalist olan Bay X hammaddesini, makinelerini, vb., "yeniden-üretmek" zorundadır. Ama o kendisi bunları kendi üretimi için üretmez, bunu başka kapitalistler yapar: Bay X'in üretim araçlarının yeniden-üretiminin koşulu olan bu ürünleri üretmek için, kendi üretimlerinin koşullarını yeniden-üretmek zorunda olan, makine-avadanlık üreten büyük bir metal işleme kuruluşu sahibi Bay Z, Avustralya'da büyük bir koyun yetiştiricisi Bay Y vb. vb., ve bu böyle sonsuza kadar uzayıp gider. Bütün bunlar, ülke ya da dünya pazarında arzın (yeniden-üretim için) üretim araçları talebini karşılayabilmesi için gerekli orandadır.

Bir tür "ucu bucağı olmayan bir zincire" dönen bu mekanizmayı düşünmek için Marx'ın "global" girişimini izlemek ve Kapital'in II. ve III. Kitapları'nda özellikle, 1. Kesim (Üretim Araç-

larının Üretimi) ile 2. Kesim (Tüketim Araçlarının Üretimi) arasında sermayenin dolaşım ilişkilerini ve artı-değerin gerçekleşmesini incelemek gerekir.

Bu sorunun analizine girmeyeceğiz. Üretimin maddi koşullarının yeniden-üretiminin gerekliliğinin varlığından söz etmek bize yeter.

Emek-Gücünün Yeniden-Üretimi

Buraya kadar okurun dikkatini çekmiş olması gereken bir şey var. Üretim araçlarının yeniden-üretiminden söz ettik, ancak üretici güçlerin yeniden-üretiminden söz etmedik. Demek ki üretici güçleri üretim araçlarından ayıran şeyin yeniden-üretiminden, yani emek-gücünün yeniden-üretiminden söz etmedik.

İşyerinde olanları gözlemleyerek, özellikle de amortisman-yatırım öngörülerinin muhasebe ve maliyet pratiğini inceleyerek, maddi yeniden-üretim sürecinin varlığına ilişkin yaklaşık bir fikir edinebilmiş olmamıza rağmen, işletmede olanların gözleminin, tümüyle değilse de, neredeyse tümüyle sonuçsuz kaldığı bir alana giriyoruz şimdi. Bu gözlemin sonuçsuz kalmasının yerinde bir nedeni de var: Emek-gücünün yeniden-üretiminin asıl bölümü işletmenin dışında gerçekleşir.

Emek-gücünün yeniden-üretimi nasıl sağlanır?

Emek-gücünün yeniden-üretimi, emek-gücüne kendini yeniden-üretmesinin maddi aracı, yani ücret vererek sağlanır. Ücret her işletmenin muhasebesinde yer alır, ama asla emek-gücünün maddi yeniden-üretiminin koşulu olarak değil, "el-emeği sermaye"[2] olarak.

Oysa ücret tam da böyle bir "iş görür", çünkü ücret yalnızca

2) Marx ona bilimsel bir kavram atfetti: *Değişken sermaye*.

emek-gücünün harcanmasıyla üretilen değerin, emek-gücünün yeniden-üretimi için vazgeçilmez bölümünü gösterir. Bunu, ücretli işçinin emek-gücünün yeniden-üretimi için vazgeçilmez (barınması, giyinmesi ve yemesi, kısacası ertesi gün –Tanrı'nın bahşettiği her ertesi gün– işletmenin kapısında bulunması için gereken) her şey diye anlayalım; şunu da ekleyelim: Proleterin kendini emek-gücü olarak bedenlerinde yeniden-ürettiği çocukların (X sayıda: X-0,1,2, vb.'ne eşit olabilir) eğitimi ve yetişmesi için vazgeçilmez olan her şey.

Emek-gücünün yeniden-üretimi için gerekli bu değer miktarının (ücret) yalnızca "biyolojik bir SMIG"in* gerekleriyle değil de, tarihsel, yani tarihsel olarak değişken bir asgari değerin gereklerine göre (Marx buna dikkat çekmişti: Fransız proleterlerine şarap, İngiliz işçilerine bira gerekir) belirlendiğini unutmayalım.

Sadece kapitalist sınıfın "kabul ettiği" işçi sınıfının tarihsel ihtiyaçlarıyla değil, proletarya sınıf mücadelesinin (çifte sınıf mücadelesi: Çalışma süresinin artırılmasına ve ücretlerin düşürülmesine karşı) zorla kabul ettirdiği tarihsel ihtiyaçlarla tanımladığı için, bu asgarinin iki kat tarihsel olduğunu da belirtelim.

Buna karşın emek-gücüne, emek-gücü olarak yeniden-üretilmesi için gerekli yeniden-üretimin maddi koşullarını sağlamak yetmez. Kullanılabilir durumdaki emek-gücünün "bilgili", yani karmaşık üretim süreci sisteminde işe konulabilecek yeterlikte olması gerektiğini söylemiştik. Üretici güçlerin gelişmesi ve üretici güçlerin belirli bir andaki tarihsel kurucu birlik tipi, emek-gücünün (çeşitli biçimde) nitelikli olduğunu, dolayısıyla yine bu biçimde yeniden-üretilmesi gerektiği sonucunu yaratırlar. Çeşit-

* *Salaire Minimum Interprofessionnel Garantie*: Ülkemizdeki "Asgari Ücret" karşılığı. (çn.)

li biçimde: Yani toplumsal-teknik işbölümünün farklı "iş alanları" ve "mevkilerinin" gereklerine uygun olarak.

Emek-gücünün bu (zengin bir çeşitlilik gösteren) niteliklerinin yeniden-üretimi kapitalist düzende nasıl sağlanır? Köleci ve servajcı toplumsal formasyonlardan farklı olarak, emek-gücünün niteliklerinin yeniden-üretimi giderek "yerinde" (üretim içinde eğitim) olmaktan çıkıp, gitgide daha çok üretim dışında yani, kapitalist eğitim sistemi içinde, başka kurum ve kertelerde sağlanmaya yöneliyor (bu, belli bir yönseme gösteren bir yasa).

Ya okulda ne öğreniliyor? Şu ya da bu derecede uzun bir öğrenim alınıyor, ama ne olursa olsun, okuma, yazma, sayma, yani birkaç teknik yanında, üretim alanının çeşitli mevkilerinde doğrudan doğruya kullanılabilecek "edebi" ya da "bilimsel kültür" ögeleri de (bunlar temel niteliğinde olabileceği gibi, ileri düzeyde de olabilir) daha başka pek çok teknik (işçiler için bir tür öğrenim, teknisyenler için başka tür, mühendisler için bir başka tür, üst kadrolar için de başka bir tür öğrenim) öğreniliyor. Belirli bir "beceri" öğreniliyor demek ki.

Ancak, bu bilgilerin ve tekniklerin yanında ve bu vesile ile de, işbölümünün her görevlisinin "tayin edildiği" yere göre uyması gereken terbiye kuralları, görgü "kuralları" öğreniliyor okulda: yurttaş olma bilinci, mesleki vicdan, ahlak kuralları, açıkçası toplumsal-teknik işbölümüne saygılı davranma kuralları ile son olarak da, sınıf egemenliğinin yerleştirdiği düzenin kurallarına saygılı davranma kuralları. Okulda aynı zamanda, "Fransızcayı düzgün konuşma", düzgün "yazma" da öğreniliyor, yani (gelecekteki kapitalistlere ve uşaklarına) gerçekte "düzgün biçimde emretme", yani işçilerle "düzgün konuşma" (ideal çözüm) vb. öğretiliyor.

Bu olguyu daha bilimsel biçimde dile getirmek istersek,

emek-gücünün yeniden-üretiminin yalnızca nitelikliliğinin yeniden-üretimini değil, kurulu düzenin kurallarına boyun eğmesinin de yeniden-üretimini, yani egemen ideolojinin işçiler için yeniden-üretimini ve sömürü ve baskı görevlileri için yönetici sınıfın egemenliğini "söz ile" sağlasınlar diye egemen ideolojiyi düzgün kullanma yeteneğinin yeniden-üretimini de gerektirir diyeceğiz.

Başka deyişle, Okul (ancak, Kilise gibi başka devlet kurumları ya da Ordu gibi başka devlet aygıtları da) bir sürü beceri öğretiyor, ama bunu *egemen ideolojiye tabi olmayı* ya da bu ideolojinin "pratiğinin" egemenliğini sağlayan biçimlerde yapıyor. Tüm üretim, sömürü, baskı görevlileri ve de "ideoloji profesyonellerinin" (Marx) görevlerini "bilinçli olarak" yerine getirmeleri için şu ya da bu oranda, bu ideolojiyi "benimsemiş" olmaları; yani, ya sömürülenler (proleterler) ya sömürenler (kapitalistler) ya sömürünün yardımcıları (yönetici kadrolar) ya da egemen ideolojinin büyük papazları ("devlet memurları") vb. olmaları gerekir.

Emek-gücünün yeniden-üretimi, demek ki kendisinin *sine qua non** koşulu olarak yalnızca niteliklerinin değil, aynı zamanda egemen ideolojiye boyun eğmesinin ya da bu "ideolojinin" pratiğinin yeniden-üretimini ortaya çıkarıyor. Kesin bir ayırım yapmak için "yalnızca bu değil aynı zamanda şu" demek yetmez, çünkü *emek-gücünün niteliklerinin yeniden-üretimi, ideolojik tabi olma biçimlerinin egemenliği ve çerçevesinde sağlanır*.

Böylece, yeni bir gerçekliğin, yani *ideolojinin* varlığını da kabul etmiş oluyoruz.

Bu noktada, iki uyarıda bulunacağız.

İlk uyarıyı, yeniden-üretim analizimizi tamamlamak için ya-

* *Sine qua non*: Olmazsa olmaz. (çn.)

pacağız.

Üretici güçlerin, yani bir yandan üretim araçlarının, öte yandan emek-gücünün yeniden-üretim biçimlerini hızla gözden geçirdik az önce.

Ne var ki, üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi sorununa hâlâ değinmedik. Oysa bu sorun Marksist üretim tarzı kuramının *belirleyici sorunudur*. Bundan söz etmemek kuramsal bir boşluk, daha da kötüsü, ciddi bir siyasal yanlıştır.

Demek ki bundan söz edeceğiz. Ancak bunun için gerekli araçları edinmek amacıyla, yönümüzü bir kez daha önemli ölçüde değiştirmek zorundayız.

İkinci uyarı ise, bu yön-değiştirmeyi yapmak için, eski sorumuzu yeniden sormamız gerektiğidir: Toplum nedir?

ALT-YAPI VE ÜST-YAPI

Marksist "toplumsal bütün" anlayışının, onu Hegelci "bütünsellik"ten ayıran devrimci kimliği üzerinde durmak fırsatını daha önce elde ettik.[3] Marx'ın, her toplumun yapısını özgül bir belirlemeyle eklemlenmiş "düzey" ya da "kerte"lerden oluşmuş biçimde tasarladığını (bu tez tarihsel maddeciliğin ünlü önermelerini yeniden ele almaktan başka bir şey değildir) söylemiştik: bir yanda, *alt-yapı* ya da ekonomik temel (üretici güçler ile üretim ilişkilerinin "birliği") öte yandaysa, hukuki, siyasal (hukuk ve devlet) ve ideoloji (çeşitli ideolojiler; ahlaki, dinsel, hukuki, siyasal vb.) olmak üzere kendisi de iki "düzey" ya da "kerte" içeren *üst-yapı*.

Bu tasarımlama, sunduğu kuramsal-pedagojik (Marx'ı Hegel'den ayıran farkı gösteren) yarardan başka, kuram açısından

3) *Pour Marx* (*Marx İçin*, İthaki Yayınları, 2002) ve *Kapital'i Okumak* (Maspéro, 1965.)

şöyle bir temel elverişliliğe de sahiptir: kendi özsel kavramlarının her birinin *kendi etkililik göstergesinin,* bu kavramların oluşturduğu kuramsal aygıta yerleştirilmesini sağlar. Ne demektir bu?

Tüm toplumların yapısının, üst-yapının iki "katı"nın dayandığı bir temele (alt-yapı) sahip bir bina olarak tasarlanmasının bir eğretileme, daha kesin biçimde söylenirse, uzamsal bir eğretileme olduğunu herkes kolayca kabul edebilir: Bu bir yerlemdir. Her eğretileme gibi bu eğretileme de, bir şey gösterir, bir şey uyandırır aklımızda. Neyi? Şunu: Temele dayanmasalardı üstkatların tek başlarına havada duramayacaklarını.

Bina eğretilemesinin betimleyeceği nesne her şeyden önce ekonomik temelin "son kertede belirlemesidir" Söz konusu uzamsal eğretileme, temele, bir etkililik göstergesi verir; bu etkililik göstergesi ise, şu ünlü sözlerle dile getirilir: Ekonomik temelde olanlar, "son kertede" "katlarda" (üst-yapıda) olanları belirler.

Bu "son kertede" etkililik göstergesiyle birlikte üst-yapının katları da, elbette değişik etkililik göstergelerine sahip olacaklardır. Ne tür gösterge?

Üst-yapının katları son kertede belirleyici değildir, temelin etkililiği tarafından belirlenirler; eğer (henüz tanımlanmamış) kendi tarzlarında belirleyici olsalar da, ancak temel tarafından belirlenmiş olarak belirleyicidirler.

Temelin son kertede belirleyiciliği ile belirlenmiş olarak, etkililik (ya da belirleme) göstergeleri Marksist gelenekte iki biçimde *düşünülmüştür.* 1) Üst-yapının temel karşısında "görece özerkliği" vardır; 2) Üst-yapı temeli "karşılık olarak etkiler"

Demek ki Marksist yerlemin, yani uzamsal bina (temel ve üst-yapı) eğretilemesinin kuram açısından sunduğu en elverişli

yanın, hem belirleme sorunlarının temel sorunlar olduğunu göstermek, hem binanın tümünü son kertede temelin belirlediğini göstermek, hem de bunun sonucunda üst-yapıya özgü "türetilmiş" etkililik türü konulu kuramsal sorunu ortaya koymaya zorlamak, yani Marksist geleneğin, üst-yapının görece özerkliği ve üst-yapının alt-yapı üzerine "karşılık olarak etkisi" diye birbirine bağlı terimlerle belirttiği şeyin üzerinde düşünmeye zorlamak olduğunu söylemeliyiz.

Bütün toplum yapılarının uzamla ilgili bir eğretileme ile, yani bina ile tasarımlanmasının en büyük sakıncası elbette ki eğretisel olması, yani *betimleyici* kalmasıdır.

Bundan böyle, olanların başka bir biçimde tasarımlanabileceğini ve de böyle bir tasarımlamanın istenildiği kanısındayız. Bizi yanlış anlamasınlar: Bu klasik eğretilemeyi en ufak biçimde bile yadsıyor değiliz, ancak eğretilemenin kendisi, bizi onu aşmaya zorluyor. Ayrıca artık geçerliğini yitirdi gerekçesiyle rafa kaldırmak için de aşmıyoruz onu. Bir betimleme biçiminde bize ne verdiğini düşünmeyi denemek istiyoruz yalnız.

Üst-yapının doğası ve var oluşunun özünü niteleyen şeyi düşünmenin ancak *yeniden-üretimden kalkarak* mümkün ve gerekli olduğu düşüncesindeyiz. Uzamla ilgili bina eğretilemesinin, kavramsal bir yanıt getirmese de varlıklarını belirttiği soruların çoğunun aydınlanması için yeniden-üretimin sağladığı bakış açısına yerleşmek ve oradan bakmak yeterlidir.

Temel tezimiz, bu soruların *yeniden-üretimin görüş açısı dışında* sorulamayacağı, dolayısıyla yanıtlandırılamayacağıdır.

Hukuk, devlet ve ideolojiyi *bu bakış açısından* kısaca analiz edeceğiz. Bununla aynı anda da, bir yandan yeniden-üretim açısından, öte yandan üretim ve pratik açısından neler olduğunu ortaya çıkaracağız.

Devlet

Marksist gelenek bu konuda kesin konuşuyor: Devlet, *Manifesto* ve *18 Brumaire*'den beri (Marx'ın Paris Komünü üzerine olan metinleri ve Lenin'in *Devlet ve Devrim* adlı çalışması başta olmak üzere sonraki tüm klasik metinlerde) açıkça baskı aracı olarak kabul edilir. Devlet, yönetici sınıfların (19. Yüzyılda burjuva ve büyük toprak sahipleri "sınıfı") artı-değerin zorla elde edilmesi sürecine (yani kapitalist sömürüye) boyun eğmesi için, işçi sınıfı üzerindeki egemenliklerini güven altına almalarını sağlayan bir baskı "makinesi"dir.

Öyleyse, devlet her şeyden önce, Marksist klasiklerin *devlet aygıtı* adını verdikleri şeydir. Bu terim şunları kapsar: Hukuki pratiğin gerekleri uyarınca zorunluluğunu ve varlığını kabul ettiğimiz (dar anlamıyla) özelleşmiş aygıt, yani yalnızca polis ve uzmanlaşmış yardımcı birlikleri "olaylarla başa çıkamadıklarında" son kertede ek bir baskı gücü olarak doğrudan doğruya müdahale eden (proletarya bu dersi kanıyla öğrendi) ordu ve bu bütünün üzerinde, devlet başkanı, hükümet ve yönetim.

Bu biçimde sunulduğunda, Marksist-Leninist devlet "kuramı" işin özüne dokunuyor ve işin özünün burada olduğunu bir an için bile reddetmek söz konusu olamaz. Devleti, burjuvazi ve müttefiklerinin proletaryaya karşı verdikleri sınıf mücadelesinde, "egemen sınıfların hizmetindeki" baskıcı müdahale ve yürütme gücü olarak tanımlayan devlet aygıtı, devletin ta kendisidir ve devletin temel "işlevini" tam anlamıyla tanımlamaktadır.

Betimleyici Kuramdan, Kuram Olarak Kurama

Buna karşın, bina eğretilemesi (alt-yapı ve üst-yapı) söz konusu olduğunda belirttiğimiz gibi, devletin özelliğinin bu biçimde sunulması da bir ölçüde betimleyici kalmakta.

Bu sıfatı (betimleyici) birçok kez kullanacağımız için, her türlü anlaşmazlığı ortadan kaldırmak amacıyla kısa bir açıklama yapmamız gerekiyor.

Marksist devlet "kuramından" ya da bina eğretilemesinden söz ederken, bunların ele aldıkları nesnelere ilişkin betimleyici tasarımlamalar ya da anlayışlar olduklarını söylediğimizde, eleştirel bir art düşüncemiz yok. Tam tersine, büyük bilimsel buluşların, bizim *betimleyici "kuram"* dediğimiz bir aşamadan geçmelerini gerektiren pek çok neden var. Bu en azından bizi ilgilendiren alanda (yani, toplumsal formasyonların bilimi alanında) her kuramın ilk aşaması olmuştur. Dolayısıyla, bu aşama kuramın gelişmesi için gerekli, geçici bir aşama olarak kabul edilebilir ve de edilmelidir. Geçici olduğu, kullandığımız deyimde yanyana getirdiğimiz terimlerden de belli, çünkü "betimleyici kuram" sözü "çelişkiye" eşdeğer bir durum yaratıyor. Gerçekten de, kuram terimi, yanında bulunan "betimleyici" sıfatına bir ölçüde "yakışıksız kalıyor" Daha kesin biçimde söylenirse bu: 1) "betimleyici kuram"ın gerçekten, hiçbir kuşkuya yer bırakmadan, kuramın geriye dönüşü bulunmayan başlangıcı olduğu, ancak; 2) kuramın kendini gözler önüne sererken büründüğü "betimleyici" biçim, tam da bu "çelişki" nedeniyle, kuramın "betimleyici" biçimini aşan gelişimini zorunlu kılar demektir.

Düşüncemizi belirlemek için şimdiki nesnemize, yani devlete geri dönelim:

Sahip olduğumuz Marksist devlet "kuramı" bir ölçüde "betim-

leyici" kalıyor dediğimizde, bu ilkin ve her şeyden önce bu betimleyici "kuramın" kuşkusuz, Marksist devlet kuramının başlangıcı olduğu ve bu başlangıcının bize kuramın özünü, yani ilerdeki gelişmesinin tümünü belirleyen ilkeyi verdiği anlamına gelir.

Gerçekten de, betimleyici devlet kuramının doğru olduğunu söylememiz gerekiyor, çünkü ilgi alanına giren olguların çok büyük çoğunluğu, bu kuramın kendi nesnesine verdiği tanıma denk düşebiliyor. Örneğin devletin, devletin baskı aygıtında var olan sınıf devleti olarak tanımlanması, hangi alanda olursa olsun değişik baskı düzenlerinde gözlemlenebilen olguların tümünü şimşek gibi aydınlatıyor: 1848 Haziran'ı ve Paris Komünü, Petrograd'da 1905 Mayıs'ının kanlı pazarından, Direniş'ten, Charonne'dan vb., Diderot'nun *Rahibe*'sini ya da Gatti'nin Franco üzerine bir oyununu yasaklayan "sansür"ün basit (ve görece önemsiz) müdahalelerine kadar; halk kitlelerinin sömürü ve yokedilmelerinin dolaylı ya da dolaysız tüm biçimlerini (emperyalist savaşlar) aydınlatıyor; Marx'dan sonra Lenin'in de burjuva-diktatörlüğü adını verdiği, siyasal demokrasi biçimlerinin gerisinden gözümüze çarpan o ince gündelik egemenliği de aydınlatıyor.

Buna karşın betimleyici devlet kuramı, bu aşamanın "aşılmasını" kendisi zorunlu kılan kuramın, kuruluş aşamalarından birini gösterir. Çünkü söz konusu tanım, yaşanan baskıları, baskıcı devlet aygıtı olarak tasarlanan devlete bağlayarak saptamak ve tanımak için gereken her şeyi sağlıyorsa da, bu "ilintilendirme", az sonra değinme fırsatını bulacağımız çok özel bir tür apaçıklığa yol açıyor: "Evet gerçekten böyle, gerçekten doğru!"[4] dediğimiz türden bir apaçıklık. Örnek olguların böyle bir devlet tanımı çerçevesine birikimi, elimizdeki örnekleri çoğaltsa da, devlet tanımını, yani bilimsel kuramını ilerletmiyor gerçekte. Dolayı-

4) Bkz. *İdeoloji Üzerine* adlı makale.

sıyla, her betimleyici kuram, kuramın vazgeçilmez gelişimini "engelleme" tehlikesiyle karşı karşıya kalıyor.

İşte bunun içindir ki biz, bu betimleyici kuramı, tam bir kurama doğru geliştirmek, yani devletin mekanizmalarını kendi işleyişleri içinde anlamak için, devleti devlet aygıtı olarak tasarlayan klasik tanıma *birşeyler* eklemenin vazgeçilmez olduğu kanısındayız.

Marksist devlet kuramının özü

Önce önemli bir noktayı açıklayalım: Devlet (ve de kendi aygıtı içindeki var oluşu) yalnızca *devlet iktidarına* bağlı olarak anlam taşır. Tüm siyasal sınıf mücadeleleri devlet çevresinde döner. Başka deyişle, devlet iktidarının herhangi bir sınıf ya da sınıflar ya da sınıf fraksiyonları ittifakı tarafından elde tutulması, yani elde edilmesi ve korunması çevresinde döner. Yaptığımız bu ilk açıklama, böylece bizi siyasal sınıf mücadelelerinin hedefi olan devlet iktidarı (devlet iktidarının korunması ya da elde edilmesi) ile devlet aygıtını birbirinden ayırmaya zorluyor.

19. Yüzyılda Fransa'daki burjuva "devrimlerin" (1830, 1848) ya da hükümet darbelerinin (2 Aralık, 1958 Mayıs'ı) ya da devletlerin yıkılmalarının (1870'de İmparatorluk'un çöküşü, 1940'da III. Cumhuriyet'in yıkılması) ya da küçük-burjuvazinin siyasal yükselişinin (Fransa'da 1880-95'de) vb. [...] kanıtladığı gibi, devlet iktidarının elde tutulmasını etkileyen siyasal olaylardan sonra bile, devlet aygıtının olduğu yerde kalabileceğini biliyoruz.

1917 gibi bir toplumsal devrimden sonra bile, devlet iktidarı proletarya ve yoksul köylülük ittifakınca ele geçirildiği halde, devlet aygıtının büyük bir bölümü, olduğu yerde kalmıştı: Lenin

bunu yeterince tekrarlamıştı...

Devlet iktidarı ile devlet aygıtı ayırımının, Marx'ın *18 Brumaire* ve *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* adlı çalışmalarından beri açıkça "Marksist devlet kuramında" yer aldığı söylenebilir.

"Marksist devlet kuramının" bu konuyla ilgili görüşünü özetlemek istersek, Marksist klasiklerin hep şunları öne sürdüğünü söyleyebiliriz: 1) Devlet, devletin (baskı) aygıtıdır; 2) Devlet iktidarı ile devlet aygıtını birbirinden ayırmak gerekir; 3) Sınıf mücadelelerinin hedefi devlet iktidarıdır, dolayısıyla, devlet iktidarını ellerinde tutan sınıflarca (veya sınıf ya da sınıf fraksiyonları ittifakı) devlet aygıtının kendi sınıfsal hedefleri doğrultusunda kullanılmasıdır; ve 4) Proletarya, var olan burjuva devlet aygıtını yıkmak ve bu ilk aşamada onun yerine bambaşka bir devlet aygıtı koymak, daha ilerki aşamalarda ise, radikal bir süreci, devleti yıkma sürecini (devlet iktidarı ve her türlü devlet aygıtının sonu) başlatmak için devlet iktidarını ele geçirmelidir.

Bu açıdan bakılırsa, "Marksist devlet kuramına" eklemeyi önerdiğimiz şey zaten kendinde bütünüyle var demek ki. Gerçi kuram şimdi, ek kuramsal geliştirmeye başvurulmadıkça işlevi ve hareketi anlaşılamayacak, karmaşık ve değişken ögeler içeriyor, ama gene de, bu kuramın hâlâ bir ölçüde betimleyici kaldığı kanısındayız.

Devletin İdeolojik Aygıtları

"Marksist devlet kuramı"na başka bir şey eklenmesi gerekiyor demek ki.

Burada, Marksist klasiklerin kendi deney ve girişimlerinin sonucu olan önemli ilerlemeleri kuramsal bir biçimde sistemleştirmeden, gerçekte bizden çok önce geçtikleri bir alanda dikkat-

le ilerleyeceğiz. Onların deneyimleri ve sorunları ele alma yordamları temelde siyasal pratik alanıyla sınırlı kaldı.

Marksist klasikler gerçekten de, yani kendi siyasal pratiklerinde, devleti, bizim önerdiğimiz biçimde tamamlanmış bir "Marksist devlet kuramı"nda bile verilen tanımdan daha karmaşık bir gerçeklik olarak ele almışlardır. Bu karmaşıklığı pratiklerinde kabul ettilerse de, kendine uygun bir kuramda dile getirmediler.[5]

İşte, biz, bu karmaşıklığa denk düşecek kuramın taslağını, çok şematik biçimde bile olsa, oluşturmaya çalışma isteğindeyiz. Bu amaçla aşağıdaki tezi öneriyoruz.

Devlet kuramını geliştirmek için, yalnızca *devlet aygıtı* ile *devlet iktidarı* ayırımını değil, açıkça devletin (baskı) aygıtının yanında bulunan, ancak onunla karıştırılmaması gereken bir gerçeği de gözönüne almak zorunludur. Bu gerçeğe kendi kavramının adını vereceğiz: *Devletin ideolojik aygıtları.*

Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA'lar) nedir?

DİA'lar devletin (baskı) aygıtıyla aynı şey değildirler. Marksist kuramda, devlet aygıtının şunları kapsadığını anımsatalım: Hükümet, İdare, Ordu, Polis, Mahkemeler, Hapisaneler vb., ki bunlar bundan böyle bizim *devletin baskı aygıtı* adını vereceğimiz şeyi oluştururlar. Baskı sözcüğü, söz konusu devlet aygıtının hiç olmazsa en uç noktada (çünkü, örneğin, idari baskı fiziksel olmayan biçimlere de bürünebilir) "zor kullandığını" belirtir.

Devletin İdeolojik Aygıtları dediğimizde, gözlemcinin karşısına, birbirinden ayrı ve özelleşmiş kurumlar biçiminde dolaysız olarak çıkan belirli sayıda gerçekliği belirtiyoruz. Bu gerçeklik-

5) Bildiğimiz kadarıyla Gramsci, seçtiğimiz yolda ilerlemiş olan tek kişidir. Devletin, Devletin (Baskı) Aygıtına indirgenemeyeceği, ancak dediği gibi, "sivil toplumun" belirli sayıda kurumunu da kapsadığı düşüncesindeydi: Kilise, Okullar, Sendikalar vb. Ne yazık ki Gramsci, keskin ancak kısmi belirtmeler olarak kalan bu sezgilerini sistemleştirmedi. (Bkz. Gramsci: *Seçilmiş Eserler*, Ed. Sociales, s. 290, 192 (n.3), 293, 295, 436. Bkz. *Hapisane Mektupları*, Ed. Sociales s. 313).

lerin doğal olarak ayrıntılı bir incelemeyi, denenmeyi, düzeltmeyi ve yeniden düzenlenmeyi gerektirecek ampirik bir listesini sunuyoruz. Bu gerekliğin içerdiği tüm sakıncaları gözönünde tutarak aşağıdaki kurumları şimdilik DİA'lar olarak kabul edebiliriz (adlarını saymamızdaki sıranın özel bir anlamı yoktur):

- Dinsel DİA (farklı Kiliseler'in oluşturduğu sistem).
- Öğrenimsel DİA (farklı, gerek özel gerekse devlet okullarının oluşturduğu sistem).
- Aile DİA'sı.[6]
- Hukuki DİA.[7]
- Siyasal DİA (değişik partileri de içeren sistem).
- Sendikal DİA.
- Haberleşme DİA'sı (basın, radyo-televizyon vb.).
- Kültürel DİA (edebiyat, güzel sanatlar, spor vb.).

Şunu diyoruz: DİA'lar Devletin (Baskı) Aygıtı ile aynı şey değildirler. Birbirlerinden nerelerde ayrılırlar?

İlk aşamada, devletin *bir tek* (baskı) aygıtı olmasına karşın, *birden çok* sayıda DİA olduğunu gözlemleyebiliriz. Ve DİA'lar arasında bir birlik olduğunu varsaysak bile, DİA'ların bu çokluğunu bütünleştiren birlik dolaysızca görülmez.

İkinci aşamada, devletin birleşik (baskı) aygıtının tümüyle *kamu* alanında yer almasına karşın, DİA'ların (görünüşteki dağınıklıkları içinde) en büyük bölümünün *özel* alanda bulunduğunu saptayabiliriz. Kiliseler, Partiler, Sendikalar, Aileler ve bazı okullar, gazetelerin ve kültürel kuruluşların çoğu, vb. vb., özeldir.

Şimdilik ilk yaptığımız gözlemi bir yana bırakalım. Ancak, büyük çoğunluğu *özel* kurumlar olduğu için, kamu statüsüne sa-

6) Aile bir DİA'nınkinden başka "işlevleri" de açıkça yerine getirir. Emek-gücünün yeniden-üretimine katılır. Üretim tarzlarına göre, üretim birimi ve/ya da tüketim birimidir.
7) "Hukuk" aynı zamanda hem Devletin (Baskı) Aygıtında hem de DİA'lar sisteminde yer alır.

hip bulunmayan kurumları ne hakla Devletin İdeolojik Aygıtları olarak kabul ettiğimizi sormak için ikinci gözlemimize karşı çıkanlar olacaktır. Bilinçli bir Marksist olarak Gramsci daha o zaman, tek cümleyle, bu itirazı öngörmüştü. Kamu ve özel ayırımı burjuva hukukunda yer alan ve burjuva hukukunun "iktidarını" uyguladığı (bağımlı) alanlarda geçerli olan bir ayırımdır. Devletin alanı bu ayırımın dışında kalır, çünkü devlet alanı "hukuk-ötesi"dir. Egemen sınıfın *devleti* olan devlet ne kamusal ne de özeldir, tam tersine her türlü kamusal ve özel ayırımının ön-koşuludur. Aynı şeyi şimdi de DİA'larımız için söyleyelim. DİA'ları gerçekleştiren kurumların özel ya da kamusal olması pek önemli değildir. Önemli olan işleyişleridir. Özel kurumlar aynen DİA'lar gibi "işleyebilir"ler. Bunu kanıtlamak için DİA'lardan herhangi birini biraz derinlemesine analiz etmek yeterli olacaktır.

Artık işin özüne dönelim. DİA'lar Devletin (Baskı) Aygıtından aşağıdaki şu temel farkla ayrılırlar: Devletin (Baskı) Aygıtı "zor kullanarak" işler, oysa DİA'lar *ideoloji kullanarak işlerler.*

Bu ayırımı düzelterek bir kesinlik kazandırabiliriz. Gerçekten de ister Baskı ister İdeolojik olsun, devletin her aygıtı hem baskı, hem de ideoloji ile işler; ama *devletin ideolojik aygıtı* ile Devletin (Baskı) Aygıtını birbirine karıştırmamayı gerektiren çok önemli bir ayırım vardır arada.

Bu ayırım, Devletin (Baskı) Aygıtının, öncelikle *baskıya* (fizik baskı dahil) ağırlık vererek işlemesi, ancak ikincil olarak da ideoloji kullanarak işlemesidir. Bütünüyle baskıya dayanan aygıt yoktur. (Örnekler: Ordu ve polis hem kendi içlerindeki dayanışıklığı hem de yeniden-üretimlerini sağlamak için, dışarıya sundukları "değerler" ile birlikte ideolojiyi kullanarak işlerler).

Aynı biçimde, ancak tam tersine, Devletin İdeolojik Aygıtlarının da, öncelikle *ideolojiye* ağırlık vererek işlediği, ikincil an-

lamda da (uç durumda, ancak bir tek uç durumda, çok hafifletilmiş, gizlenmiş, hatta simgeselleşmiş bile olsa, baskı kullanarak işlediğini söylemek gerekir. Salt ideolojik aygıt yoktur. Dolayısıyla, Kiliseler ve Okul, ceza, ihraç, seçme vb. uygun yöntemlerle yalnız kendi çobanlarını değil, sürülerini de "yola getirirler" Aile de böyledir... Kültürel (tek bir örnek vermek istersek, sansürü sayabiliriz) DİA da... vb.

DİA'ların ya da Devletin (Baskı) Aygıtının söz konusu olmasına göre, zor ve ideoloji kullanan bu çifte (öncelikli biçimde ya da ikincil biçimde) "işleyişin" belirlenmesinin, DİA'ların hareketi ile Devletin (Baskı) Aygıtının hareketi arasında durmadan açık ya da örtük pek ince ilişkilerin örüldüğünün anlaşılmasını sağladığını söylemek bilmem gerekli mi? Günlük yaşantıda sayısız örneği görülüyor bu ilişkilerin; ancak basit gözlemin ötesine geçmek istiyorsak, olayı ayrıntılarıyla incelemeliyiz.

Buna karşın bu uyarı bizi, görünüşte bölük pörçük DİA'lar bünyesinin birliğini neyin oluşturduğunu anlamımızı sağlayacak yola da sokar. Eğer DİA'lar ideolojiye öncelik vererek "işliyorsa", onların çeşitliliğini birleştiren şey de, işte bu işleyiş olmalı; çünkü işleyişlerini sağlayan ideoloji, bütün çeşitliliği ve çelişkilerine karşın, "egemen sınıfın" ideolojisi olan *egemen ideolojinin* altında, aslında daima bir birliğe sahiptir. Eğer ilke olarak "egemen sınıf"ın devlet iktidarını elinde tuttuğunu (tek başına ya da çoklukla olduğu gibi sınıf fraksiyonları ya da sınıf ittifakları ile), dolayısıyla Devletin (Baskı) Aygıtını elinde bulundurduğunu düşünürsek, egemen sınıfın DİA'larda da etkin olduğunu kabul etmemiz gerekir –çünkü Devletin İdeolojik Aygıtlarında gerçekleşen de, bütün çelişkileriyle birlikte, sonuçta, egemen sınıfın ideolojisinin ta kendisidir. Elbette ki, Devletin (Baskı) Aygıtında yasalar ve kararnameler ile eylemek ve de Devletin İdeolojik Aygıtla-

rında egemen ideoloji aracılığıyla "eylemek" birbirinden apayrı şeylerdir. Bu ayrılığın ayrıntılarına girmek gerekirse de, bu ayrılık derin bir özdeşliğin var olduğunu da gizleyemez. Bildiğimiz kadarıyla, *hiçbir sınıf Devletin İdeolojik Aygıtları içinde ve üstünde kendi hegemonyasını uygulamadan devlet iktidarını kalıcı olarak elinde tutamaz*. Bunun için tek bir örnek ve kanıt getiriyorum: Lenin'in, devlet iktidarını eline geçirmiş olan Sovyet proletaryası, "proletarya diktatörlüğü"nün geleceğini ve sosyalizme geçişi güvence altına alsın diye öğrenimsel DİA'da (daha başka DİA'lar yanında) devrim yapmak gerektiği konusundaki dinmek bilmeyen kaygısı.[8]

Bu son uyarı bize DİA'ların yalnızca sınıf mücadelelerinin kazancı olmakla kalmayıp, sınıf mücadelelerinin, çoklukla amansız sınıf mücadelelerinin alanı da olabildiklerini anlamamızı sağlıyor... İktidardaki sınıf (ya da sınıfsal ittifak) DİA'larda, Devletin (Baskı) Aygıtında yaptığı gibi kolayca dediğim dedik diyemez. Bunun nedeni, eski egemen sınıfların DİA'larda uzun zaman boyunca sağlam konumlara sahip olmaları değildir yalnızca, sömürülen sınıfların direnişinin, DİA'larda, ister var olan çelişkileri kullanarak, ister mücadele ile savaş mevzileri kazanarak sesini duyurma yolu ve fırsatını bulabilmesidir.[9]

8) 1937 tarihli dokunaklı bir metinde N. Krupskaya, Lenin'in umutsuz çabalarını ve kendisinin (Krupskaya) Lenin'in başarısızlığı saydığı şeyi anlattı (*"Katettiğimiz yol"*).

9) Burada, DİA'larda sınıf mücadelesi üzerine kısaca söylenmiş birkaç sözle, sınıf mücadelesi sorunu elbette bitip tüketilmiş olamaz.
Bu soruna girişmek için iki ilkeyi akılda tutmak gerekir. *Birinci ilke*yi Marx, *Katkı*'nın "Önsöz"ünde dile getirmişti: "Bu tür altüst oluşları (toplumsal bir devrim) ele alırken, ekonomik üretim koşullarında meydana gelen –ve bilimsel kesinlikle belirlenebilen– maddi altüst oluş ile hukuki, siyasal, dinsel, sanatsal ya da felsefi düzeylerde insanların bu çatışmanın bilincine varmalarını ve sonuna kadar sürdürmelerini sağlayan biçimleri ayırt etmek gerekir" Sınıf mücadelesi, demek ki ideolojik biçimler içinde, dolayısıyla DİA'ların ideolojik biçimlerinde de dile geliyor ve gerçekleşiyor. Ne var ki, sömürülen sınıfların mücadelesi bu biçimleri haydi haydi *aşar* ve aştığı içindir ki ideolojinin silahını iktidardaki sınıflara çevirebilir.
Sınıf mücadelesi, DİA'ları *ikinci ilke* gereğince aşar, çünkü sınıf mücadelesinin kökü ideolojinin dışında bir yerde, alt-yapıda, sömürü ilişkileri olan ve sınıf ilişkilerinin temelini oluşturan üretim ilişkilerindedir.

Uyarılarımızı şöyle bir toplayalım.

Önerdiğimiz tez eğer doğru temellendirilmişse, o zaman bir noktada kesinlik kazandırarak klasik Marksist devlet kuramını yeniden benimsemek zorundayız demektir. Devlet iktidarı (ve filancanın elinde olması...) ile devlet aygıtını birbirinden ayırmak gerekir. Ancak, devlet aygıtının iki bedeni kapsadığını da ekleyeceğiz: bir yanda Devletin (Baskı) Aygıtını temsil eden kurumlar bedeni, öbür yanda DİA'lar bedenini temsil eden kurumlar bedeni.

Ancak, durum böyleyse, kısa da olsa belirtilerini gösterdiğimiz bu durumda bile şu aşağıdaki soruyu sormamak olmaz: DİA'lar tam olarak ne ölçüde bir rol oynarlar? Önemleri nereden kaynaklanmış olabilir? Başka deyişle, baskıyla değil de, ideolojiyle işleyen bu DİA'ların "işlevi" nedir?

Üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi üzerine

Sayfalar boyunca, askıda kalan temel sorumuzu yanıtlayabiliriz öyleyse: *Üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi nasıl sağlanır?*

Yerlemin (alt-yapı, üst-yapı) diliyle söylersek: Çok büyük ölçüde,[10] hukuki-siyasal ve ideolojik üst-yapı yoluyla sağlanır.

Madem ki betimleyici niteliğini hâlâ koruyan bu dili aşmanın vazgeçilmez olduğunu kabul ettik, o zaman şöyle diyeceğiz: Üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi büyük ölçüde, devlet iktidarının devlet aygıtlarında uygulanmasıyla, yani bir yandan DİA'larda, öbür yandan Devletin (Baskı) Aygıtında uygulanmasıyla sağlanıyor.

Bu noktada, daha önce değindiğimiz, şimdi de, aşağıda, üç

10) Çok büyük ölçüde. Çünkü üretim ilişkileri her şeyden önce üretim süreci ve dolaşım sürecinin maddiliğiyle yeniden-üretilebilirler. Ancak, ideolojik ilişkilerin bu süreçlerde doğrudan var olduklarını unutmamak gerekir.

başlıkta toplayacağımız şu sözler anımsanmalıdır:

1. Tüm devlet aygıtları hem ideoloji, hem de baskı kullanarak işlerler. Aradaki fark, Devletin (Baskı) Aygıtının ağırlıklı olarak baskıya öncelik vererek işlemesine karşın, DİA'ların ağırlıklı olarak ideolojiye öncelik vererek işlemeleridir.

2. Devletin (Baskı) Aygıtının ayrı ayrı ögeleri bir komuta biriminin, yani devlet iktidarını ellerinde tutan egemen sınıfların siyasal temsilcilerinin uyguladığı sınıf mücadelesi siyaseti biriminin varlığında merkezileşen örgütlenmiş bir bütün oluşturur, ama DİA'lar çok sayıda ve birbirlerinden ayrıdırlar, "görece özerktirler" ve proleter sınıf mücadelesi ile kapitalist sınıf mücadelesi ve onların bağımlı biçimleri arasındaki çarpışmaların sonuçlarını, kimi zaman en uç, kimi zaman da sınırlı biçimlerde dile getiren çelişkilere nesnel bir alan sağlamaya elverişlidirler.

3. Devlet (Baskı) Aygıtının birliği, iktidardaki sınıfların sınıf mücadelesi siyasetlerini uygulayan, iktidardaki sınıfların temsilcilerinin yönetiminde birleşmiş merkezileşmiş örgütü aracılığıyla sağlanmasına karşın, değişik DİA'lar arasındaki birlik egemen ideoloji tarafından, egemen sınıfın ideolojisi tarafından, çoklukla çelişkili biçimlerde sağlanır.

Bu özellikler gözönüne alınırsa, üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi[11] aşağıdaki biçimde, bir tür "işbölümü"ne uygun olarak tasarlanabilir.

Devlet (Baskı) Aygıtının rolü, son kertede *sömürü ilişkileri* olan üretim ilişkilerinin yeniden-üretiminin siyasal koşullarını, baskı aygıtı olarak, özünde zor (fiziksel ya da değil) kullanarak sağlamaktan ibarettir. Devlet aygıtı büyük ölçüde kendi yeniden-üretimine (kapitalist devlette siyaset adamlarından oluşan hanedanlar, askeri hanedanlar vb. vardır) katkıda bulunmakla

11) Devletin İdeolojik Aygıtlarının ve Devletin (Baskı) Aygıtının *katkıda* bulundukları yeniden-üretiminin payına.

kalmaz, aynı zamanda ve de özellikle, baskı yoluyla (en sert fiziksel güçten basit idari yasak ve emirlere, açık ya da gizli sansüre vb. kadar) Devletin İdeolojik Aygıtlarının işleyişinin siyasal koşullarını sağlar.

Gerçekten de, Devletin (Baskı) Aygıtının "kalkanı" ardında üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini de büyük ölçüde sağlayanlar gene aynı Devletin İdeolojik Aygıtlarıdır. Egemen ideolojinin, yani devlet iktidarını elinde tutan egemen sınıfın ideolojisinin rolü de ağırlıklı olarak burada gerçekleşir. Bir yandan Devletin (Baskı) Aygıtı ve Devletin İdeolojik Aygıtları, öte yandan da ayrı ayrı DİA'lar arasındaki (zaman zaman gıcırdayan) "uyum" egemen ideolojinin aracılığıyla sağlanır.

Böylece, Devletin İdeolojik Aygıtlarının, üretim ilişkilerinin yeniden-üretiminde üstlendikleri, ortak olduğu için tek olan rollerin çeşitliliğine dayanarak, aşağıdaki hipotezi gözönüne almamız gerekiyor.

Gerçekten de, çağdaş kapitalist toplumsal formasyonlarda, görece olarak, çok sayıda *devletin ideolojik aygıtı* saydık: Öğrenimsel aygıt, dinsel aygıt, aile aygıtı, siyasal aygıt, sendikal aygıt, haberleşme aygıtı, "kültürel" aygıt vb.

Oysa "servajcı" (gündelik dilde feodal denilen) üretim tarzının toplumsal formasyonlarında, yalnız mutlak monarşiden değil fakat bilinen ilk eskiçağ devletlerinden tanıdığımız bugünkü devlete kadar, biçimsel olarak hep birbirine benzer tek bir Devletin (Baskı) Aygıtı varsa da, Devletin İdeolojik Aygıtları hem sayıca daha az, hem de değişik kimliktedirler. Örneğin, Ortaçağ'da Kilise'nin (dinsel *devletin ideolojik aygıtının*), günümüzde, sözünü ettiğimiz geçmiş zamana göre, yepyeni olan birçok *devletin ideolojik aygıtı* tarafından devralınan, özellikle kültürel ve öğrenimsel pek çok işlevi kendinde topladığını görüyoruz. Kilise'nin

yanında, bir de kapitalist toplumsal formasyonlarda oynadığı rol ile karşılaştırılmayacak kadar önemli bir rol oynayan aile DIA'sı vardı. Öyle görünmesine rağmen, var olan tek Devletin Ideolojik Aygıtları Kilise ile Aile değildi. Bir de siyasal DIA vardı. (Etats Généraux, Parlamento, modern siyasal partilerin ataları olan siyasal Liga ve hizipler, serbest Komünler ile Kentler). Zamana uymayan bu sözcüğü kullanma tehlikesini göze alırsak, güçlü bir "pre-sendikal" *devletin ideolojik aygıtı* da (bankacıların, tüccarların güçlü loncaları ve ustabaşıların, kalfaların oluşturduğu güçlü birlikler vb.) vardı. Basın ve Yayın da, başlangıçta Kilise'nin tümleyici parçaları olan, daha sonraları adım adım bağımsızlaşan gösteri sanatları gibi, tartışılmaz bir gelişme gösterdi.

En kaba çizgileriyle incelediğimz kapitalizm-öncesi dönemde, yalnızca dinsel işlevleri değil, öğrenimsel işlevleri, "kültür" ve haberleşme işlevlerinin büyük bir bölümünü de kendinde toplayan *egemen bir devletin ideolojik aygıtının, Kilise'nin varlığı kesinlikle açıktır*. 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla kadar yaşanan tüm ideolojik mücadele, Reform hareketinin yarattığı ilk sarsıntıdan itibaren, dine ve ruhbanlığa karşı bir mücadelede *yoğunlaştıysa* bu bir rastlantı değil, dinsel *devletin ideolojik aygıtının* egemen konumuna bağlı bir olgudur.

Fransız Devriminin hedefi ve sonucu her şeyden önce, devlet iktidarını feodal aristokrasiden tüccar-kapitalist burjuvaziye geçirmek, devletin eski baskı aygıtını kısmen parçalayıp yerine yenisini (örneğin, Ulusal Halk Ordusu) koymakla sınırlı kalmamış, bir numaralı *devletin ideolojik aygıtı* olan Kilise'ye saldırmak da olmuştur. Böylece, ruhban sınıf sivil kimliğe dayalı olarak oluşturuldu, Kilise'nin mallarına elkonuldu ve dinsel *devletin ideolojik aygıtının* egemen konumunun yerini alacak yeni Devletin Ideolojik Aygıtları yaratıldı.

Elbette bunlar kendi başına olmadı: Concordat, Restorasyon** ve en başta Okul olmak üzere, eskiden Kilise'nin yerine getirdiği işlevlerde burjuva hegemonyasını kurmak amacıyla sanayi burjuvazisi ile toprak aristokrasisi arasında, tüm 19. Yüzyıl boyunca süren uzun sınıf mücadelesi buna kanıttır. Burjuvazinin, Kilise'ye karşı giriştiği mücadeleyi sürdürmek ve Kilise'nin ideolojik işlevlerini ele geçirmek için, kısacası yalnız siyasal hegemonyasını sağlamak değil, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi için vazgeçilmez olan ideolojik hegemonyasını sağlamak için de, Devrimin ilk yıllarında kurulmuş, 1848'de birkaç ay, II. İmparatorluk'un çöküşünden sonra ise on yıllar boyunca süren şiddetli mücadeleler ertesinde onarılmış yeni siyasal, parlamenter-demokratik *devletin ideolojik aygıtına* dayandığı söylenebilir.

İşte bunun içindir ki, içerdiği tüm tehlikelere karşın aşağıdaki tezi öne sürebileceğimize inanıyoruz. Olgun kapitalist formasyonlarda eski egemen *devletin ideolojik aygıtına* karşı verilen şiddetli bir siyasal ve ideolojik sınıf mücadelesi sonunda egemen kılınan *devletin ideolojik aygıtının, öğrenimsel ideolojik aygıt* olduğu düşüncesindeyiz.

İlk bakışta, burjuvazinin kendi kendine ve sömürdüğü sınıflara sunduğu ideolojik tasarımlama uyarınca, kapitalist toplumsal formasyonlarda egemen *devletin ideolojik aygıtının* okul değil, siyasal *devletin ideolojik aygıtının*, yani parti mücadeleleri ve genel oy hakkını birleştiren parlamenter-demokratik rejim olduğu izlenimi edinildiği için bu tez paradoksal görünebilir.

---

* Concordat: 16 Temmuz 1801 tarihinde Napoléon Bonaparte ile Papa VII. Pius arasında imzalanan sözleşme. Bu belge 9 Aralık 1905 tarihli yasanın kabulüne kadar Vatikan, Fransız Devleti ve Kilise arasındaki ilişkileri düzenlemişti. (çn.)

** Restauration: 1814 yılında yeniden iktidara gelen Bourbon'lar sülalesinin 1830 yılında iktidardan düşmesiyle sonuçlanan dönem (XVIII. Louis ile X. Charles'ın saltanatı). (çn.)

Oysa tarih, yakın tarih bile olsa, burjuvazinin parlamenter-demokrasi dışındaki siyasal *devletin ideolojik aygıtına* kendini kolayca uydurabildiğini ve de uydurduğunu gösteriyor: Yalnız Fransa ile yetinirsek, I. ya da II. İmparatorluk, Meşruti Monarşi (XVIII. Louis, X. Charles), parlamenter-monarşi (Louis-Philippe), başkanlı demokrasiyi (General De Gaulle). örnek gösterebiliriz. İngiltere'de işler daha da açıktı. Burjuvazi Fransa'da küçük soylu sınıfın ahmaklığı nedeniyle, köylü ve pleb kökenli "devrimci günler" ile iktidara gelmiş ve de bunu epey pahalıya ödemişti; ancak İngiltere'de durum son derece farklıydı, çünkü İngiltere'de, burjuvazi devlet iktidarını elinde tutmayı ve devlet aygıtını kullanmayı çok uzun zaman aristokrasi ile birlikte "oluşturabilmiş" ve "paylaşabilmişti" (egemen sınıfların tüm iyi niyetli kişileri arasında barış hüküm sürsün!), işte bu nedenle de devrim, burjuva bakış açısından İngiltere'de özellikle "başarılı" olmuştu. Almanya'daysa durum daha da çarpıcıdır, çünkü emperyalist burjuvazi Weimar Cumhuriyeti'ni "bir baştan bir başa geçip" Nazizme bel bağlamadan önce siyasal DİA içinde İmparatorluk Junkerlerinin (Bismarck bunların simgesidir), ordusu ve polisi ile kendine siper olduğu, yönetici personel sağladığı Almanya'da, tarihe gürültülü biçimde adım atmıştı...

Sahnenin önünde yer alan, burjuvazinin bir numaralı, yani egemen DİA'sı olarak kurduğu siyasal DİA'sının hareketlerinin arkasında eski egemen DİA'nın, yani Kilise'nin işlevlerini, gerçekte öğrenimsel aygıtın yüklendiğini düşünmekte haklı olduğumuz kanısındayız... Hatta şunu da ekleyebiliriz: Okul-Aile çifti, Kilise-Aile çiftinin yerini aldı.

Öğrenimsel aygıt, neden kapitalist toplumsal formasyonlarda egemen DİA'dır ve nasıl işler?

Şimdilik şu kadarla yetinelim:

1. Tüm DIA'lar, hangisi olursa olsun, aynı hedefe yönelir: Üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi, yani kapitalist sömürü ilişkilerinin yeniden-üretimi.

2. Herbiri bu tek hedefe kendine özgü yoldan katkıda bulunur: Siyasal aygıt bireyleri devletin siyasal ideolojisine uydurur –bu, ya "demokratik", "dolaylı" (parlamenter) ideolojidir, ya da "dolaysız" (plebisitçi ve faşist) ideoloji. Haber aygıtı, tüm "yurttaşları" basın, radyo, televizyon ile günlük milliyetçilik, şovenizm, liberalizm, ahlakçılık vb. dozlarıyla besler. Kültürel aygıt da aynı şeyi yapar (şovenizm açısından en önemli rolü spor üstlenmiştir) vb. Dinsel aygıt Ölüm, Nikah ve Doğum gibi önemli törenler ya da vaazlarla, bir yanağını tokatlayana ötekini sunacak kadar insan kardeşlerini sevemiyorsa, külden başka bir şey olmadığını anımsatır. Aile aygıtı... Fazla üstünde durmayalım.

3. Bu konsere, zaman zaman çelişkilerin (eski egemen sınıfların kalıntılarının, proletarya ve örgütlerinin çelişkileri) bulandırdığı tek bir partisyon; hani şu Hıristiyanlıktan önce, Yunan Mucizesi'ni, Hıristiyanlıktan sonraysa, ebedi şehir Roma'nın ihtişamını, özel ve genel Menfaat'i vb. yaratan Muhteşem Ceddimiz'in Hümanizmasının büyük izleklerini ezgisine katıp karan, günümüz egemen sınıf ideolojisinin partisyonu egemendir. Milliyetçilik, ahlakçılık ve ekonomizm.

4. Oysa bu konsere, ezgisine nerdeyse hiç mi hiç kulak kabartmasak bile, Devletin İdeolojik Aygıtlarından biri açıkça egemendir; öylesine gürültüsüz patırtısızdır ki! Okuldan söz ediyorum.

Tüm toplumsal sınıfların çocuklarını ana-okulundan başlayarak alır ve de ana-okulundan başlayarak yeni ya da eski yöntemlerle, yıllar boyunca, çocuğun "etkiye en açık" olduğu çağda, aile DIA'sı ve öğrenimsel DIA arasında sıkıştığı yıllar boyunca,

egemen ideolojiyle kaplanmış "beceriler"i (Fransızca, aritmetik, doğa tarihi, fen bilgisi, edebiyat) ya da sadece katıksız egemen ideolojiyi (ahlak, felsefe, yurttaşlık eğitimi) çocukların kafasına yerleştirir. On altı yaşına doğru bir yerlerde, dev bir çocuk kütlesi "üretimin içine düşer": Bunlar işçiler ya da küçük köylülerdir. Öğrenim görebilecek gençliğin bir başka bölümü yoluna devam eder ve zar zor kısa bir yol daha aldıktan sonra, bir kıyıya yığılıp kalır ve küçük ve orta kadroları, beyaz yakalı işçileri, küçük ve orta devlet memurlarını, her türlü küçük-burjuva tabakaları oluşturur. Son bir bölümü zirveye ulaşır, ya aydınlara özgü yarı-işsizliğe düşmek ya da "kollektif emekçinin aydınları" dışında, sömürü görevlileri (kapitalistler, yöneticiler), baskı görevlileri (askerler, polisler, siyaset adamları, idareciler, vb.) ve profesyonel ideologlar (çoğu inanmış "laik" kişiler olan her türlü papaz) olup çıkarlar.

Yolda düşüp kalan her insan yığını, sınıflı toplumda yerine getirmesi gereken role uygun ideolojiyle pratikte donatılmış bulunur: Sömürülen olma rolü (son derece "gelişmiş" "mesleki vicdana", "ahlaki", "medeni", "milli" ve apolitik vicdana sahip), sömürü görevlisi olma rolü (işçilere emretmeyi, işçilerle konuşmayı bilmek: "İnsan ilişkileri"), baskı görevlileri (emretmek ve "tartışmaya yer bırakmadan" itaat ettirebilmek ya da siyasal yöneticilerin tumturaklı boş sözlerini kullanabilmek) ya da profesyonel ideologlar olma görevi (vicdanları saygı ile, yeni hak ettikleri aşağılama, şantaj ve demagoji ile işleyerek, Ahlak, Fazilet "Aşkınlık", Millet, Fransa'nın Dünyadaki Rolü vb. ile besleyebilme yeteneği).

Elbette, birbirine karşıt olan bu *erdemlerin* çoğu (bir yanda alçakgönüllülük, feragat, itaat, öbür yanda hayasızlık, kibir, küstahlık, güven, kendini büyük görme, hatta tatlı dillilik ve kur-

nazlık) Ailelerde, Kilisede, Orduda, Güzel Kitaplarda, filmlerde, hatta stadyumlarda da öğrenilir. Ne var ki, başka hiçbir *devletin ideolojik aygıtı* haftanın 5-6 günü 8'er saatten, bu kadar yıl boyunca kapitalist toplumsal formasyonun çocuklarının tümünün zorunlu (en azından, bedava) dinleyiciliğine sahip değildir.

Oysa, bir kapitalist toplumsal formasyonun *üretim ilişkilerinin*, yani sömürülenlerin sömürenlerle, sömürenlerin de sömürülenlerle olan ilişkilerinin büyük bir bölümünün yeniden-üretimi, egemen sınıfın ideolojisinin kitlesel biçimde "kafalara yerleştirilmesi" ile kaplanmış birkaç becerinin öğrenilmesi ile sağlanır. Kapitalist düzen için yaşamsal öneme sahip bu sonucu üreten mekanizmalar doğaldır ki, Okul'a ilişkin evrensel çapta egemen bir burjuva ideolojisiyle örtülmüş ve gizlenmiştir, çünkü bu, egemen burjuva ideolojisinin temel biçimlerinden biridir: Okul'u "velilerinin" (kendileri özgürdürler, yani çocukların sahibidirler) kendilerine (tam bir güvenle) emanet ettikleri çocukların "özgürlük" ve "vicdanına" saygılı öğretmenlerin, kendileri örnek olarak, bilgiler, edebiyat ve "özgürleştirici" erdemleriyle, onları yetişkinlerin özgürlük, ahlaklılık ve sorumluluğuna ilk adımlarını attırdıkları ideolojiden arınmış (madem ki laiktir) tarafsız bir ortam olarak gösteren ideoloji.

Berbat koşullar içinde, "öğrettikleri" bilgide ve tarihte bulabildikleri tek tük birkaç silahı, ellerini kollarını bağlayan ideolojiye, düzene ve düzenin pratiklerine doğru çevirmeyi deneyen öğretmenlerden özür dilerim. Bir tür kahramandır onlar. Ancak çok azdır sayıları ve içlerinden kaç tanesi (çoğunluğu) (onları aşan ve ezen) düzenin kendilerini yapmaya zorladığı "iş"ten kuşkulanmaya başlamayı bilir; daha da kötüsü bu işi inanarak yaparken vicdanlarını sakınmadan seferber eder, (şu meşhur yeni yöntemler!) olanca yürek ve becerilerini kullanırlar. Bundan o

kadar az kuşku duyarlar ki, fedakarlıklarıyla, bundan birkaç yüzyıl öncesinde atalarımızın gözünde Kilise'nin, cömert, vazgeçilmez ve "doğal" olması gibi, Okul'u da çağdaşlarımızın gözünde aynı derecede "doğal" ve vazgeçilmez, yararlı, hatta hayırlı kılan bu ideolojik tasarımlamanın beslenmesine ve ayakta kalmasına katkıda bulunurlar.

Gerçek şu ki, Kilise'nin *egemen devletin ideolojik aygıtı* rolünü günümüzde Okul üzerine almıştır. Tıpkı eskiden Kilise ile Aile'nin bir çift oluşturması gibi, günümüzde de Okul ile Aile bir çift oluşturmuştur. Okulun (ve Okul-Aile çiftinin) egemen *devletin ideolojik aygıtı*, yani dünya çapında sınıf mücadeleleri ile varlığı tehdit edilen bir üretim tarzının üretim ilişkilerinin yeniden-üretiminde belirleyici rol oynayan aygıt olduğu kabul edilirse, dünyanın her yanında bu kadar çok devletin öğrenim düzenini (daha o zaman *Manifesto*'da açıklanmış olan) ve bu düzene çoklukla bağlı olan aile düzenini sarsan eşi benzeri görülmedik bu bunalım siyasal bir anlam kazanır.

İdeoloji üzerine

Devletin ideolojik aygıtı kavramını ileri sürdüğümüzde, DIA'ların "ideoloji kullanarak işlediklerini" söylediğimizde, belli ölçüde tartışma gerektiren bir gerçeği, yani ideolojiyi anımsattık.

İdeoloji deyiminin, ona nesne olarak düşüncelerin (genetik) kuramını yükleyen Cabanis, Destutt de Tracy ve arkadaşları tarafından yaratıldığı bilinir. Elli yıl sonra Marx bu terimi yeniden kullandığında ona, *Gençlik Eserleri*'nde bile bambaşka bir anlam verdi. Böylece, ideoloji, bir insanın ya da bir toplumsal öbeğin zihninde egemen olan düşünceler, tasarımlamalar sistemi oldu.

Rheinische Zeitung'daki makalelerinden beri yürüttüğü siyasal ve ideolojik mücadele Marx'ı hızla bu gerçeklikle yüz yüze getirecek ve ilk sezgilerini derinleştirmek zorunda bırakacaktı.

Buna karşın, bu noktada oldukça şaşırtıcı bir paradoks ile karşılaşıyoruz. Görünüşe bakılırsa Marx bir ideoloji kuramı oluşturmaya çalışmaktaydı. Gerçekten de *1844 Elyazmaları*'ndan sonra *Alman İdeolojisi* de, açıkça bir ideoloji kuramı sunar, ancak... bu kuram Marksist değildir (nedenini az sonra göreceğiz). *Kapital*'e gelince, ideolojilere (en belirgini: Bayağı iktisatçıların ideolojisi) ilişkin bir kurama yönelik birçok belirti içermekle birlikte, büyük ölçüde genel bir ideoloji kuramına bağımlı olan bu kuramın kendisini içermemektedir.

Böyle bir kuramın ilk ve çok şematik bir taslağını önermek gibi bir tehlikeyi göze alıyorum. İleri süreceğim tezler elbette ki şu anda aklıma gelmiş değil, ama gene de ancak derin inceleme ve analizlerle savunulabilir ya da sınanabilir, yani onaylanabilir ya da düzeltilebilirler.

İdeolojinin Tarihi Yoktur

Herşeyden önce, ister bölgesel içerikleriyle (dinsel ideoloji, ahlaki ideoloji, hukuki, siyasal ideoloji, vb.) isterse *sınıfsal anlamlarında* ele alınmış olsun, tikel *ideolojilere* ilişkin bir kuram değil de, genelde ideolojinin kuramını oluşturma tasarısını temellendirmese bile, en azından yetkilendirir saydığım ilkesel bir nedeni ortaya koymak isterim.

İdeolojileri konu alan bir kurama, az önce belirtilen iki değişik açıdan, girişmek gerektiği açıktır. O zaman, *ideolojilere* ilişkin bir kuramın sonuçta toplumsal formasyonların tarihine, yani toplumsal formasyonlarda bir araya gelmiş üretim biçimleri-

nin ve bu toplumsal formasyonlar içinde gelişen sınıf mücadelelerinin tarihine dayandığı görülecektir. Bu açıdan ele alındığında, (yukarıda belirtilen iki değişik açıdan, yani bölgesel ve sınıfsal açılardan tanımlanmış) *ideolojilerin* tarihi olduğuna, bu tarih de son kertede, bir yandan ideolojileri ilgilendirse bile, elbette ki ideolojilerin dışından belirlendiğine göre, *ideolojilere ilişkin genel bir* kuramın söz konusu olamayacağı açıktır.

Buna karşılık, *genelde ideolojiye* ilişkin bir kuram tasarısından söz edebilirsem ve bu kuram, *ideolojilerin kuramlarının* bağımlı olduğu ögelerden biriyse, sonuçta ortaya paradoksal gibi gelecek bir önerme çıkar ki, ben de elimi açıp bu önermeyi şöyle dile getireceğim: *ideolojinin tarihi yoktur.*

Bu anlatım *Alman İdeolojisi* içindeki bir bölümde harfi harfine yer almaktadır. Marx; aynı ahlak kadar metafiziğin de (üstü örtülü olarak söylediği ise, "ideolojinin öteki biçimleri gibi") tarihi yoktur der.

Alman İdeolojisi'nde bu anlatım açıkça pozitivist bir bağlamda kullanmıştır. İdeoloji katıksız yanılsamadır, katıksız düştür, ypani hiçliktir. Tüm gerçekliği kendi dışındadır. Demek ki, ideoloji, Freud'tan önceki yazarların kuramlarında düşe verdikleri yere tıpatı benzeyen imgesel bir kuruluş olarak tasarlanmaktadır. Freud'tan önceki yazarlara göre düş, keyfi bir sıra ve bileşim içinde, kaldı ki bu düzen bazen "tersine çevrilmiş" de olabilirdi, kısacası "düzensizlik" içinde sunulan "günün artıklarının" tümüyle imgesel, yani "hiçsel" sonucuydu. Bu yazarlara göre, düş, gözler açık durumdayken görülen biricik dolu ve olumlu gerçekliğin, yani gündüzün artıklarının keyfi biçimde "bir araya getirilmiş" boş ve hiçsel imgelemidir. *Alman İdeolojisi*'nde felsefe ve ideolojiye (bu yapıtta felsefe ideolojinin en kusursuz örneği olarak kabul edildiğine göre) işte tıpatıp böyle bir yer verilir.

İdeoloji, var oluşlarını maddi olarak üreten, somut, maddi bireylerin somut tarihinin gerçekliğinin, yani biricik olumlu ve dolu gerçekliğin "gündüzünden kalan artıklar"dan oluşan, içi boş ve beyhude, katıksız bir düştür, imgesel bir kuruluştur. İşte, *Alman İdeolojisi*'nde ideolojinin tarihi yoktur denilmesi bundandır, çünkü ideolojinin tarihi ideolojinin dışındadır, somut, vb. bireylerin tarihinin, yani var olan biricik tarihin var olduğu yerdedir. *Alman İdeolojisi*'nde ileri sürülen ideolojinin tarihi yoktur tezi, demek ki tümüyle *olumsuz* bir tezdir, çünkü:

1. Katıksız bir düş olduğu için ideoloji hiçbir şey değildir (işbölümünün yabancılaşması olabilir bir tek, ama o da *olumsuz* bir belirlenmedir).

2. İdeolojinin tarihi yoktur, ama bu ideolojinin tarihi yoktur demek değildir asla (tam tersine, gerçek tarihin tersine çevrilmiş, içi boş, soluk bir yansısından başka bir şey olmadığı için, tarihi vardır), ancak bu, ideolojinin kendine ait bir tarihi yoktur, demektir yalnız.

Oysa, *Alman İdeolojisi*'nin terimlerini (ideolojinin tarihi yoktur) biçimsel olarak devralıp, savunmak istediğim tez, *Alman İdeolojisi*'nin pozitivist-tarihçi tezinden tümüyle farklıdır.

Çünkü, bir yandan, *ideolojilerin kendilerine ait bir tarihleri olduğunu* (bu tarih son kertede üretim ilişkilerinin yeniden-üretim aygıtlarında sınıf mücadeleleri tarafından belirlense bile), bir yandan da, *genelde* ideolojinin, olumsuz (tarihi kendi dışındadır) anlamda değil, tümüyle olumlu bir anlamda, *tarihi olmadığını* savunabileceğime inanıyorum.

İdeolojinin asıl özelliği, kendisini tarihsel-olmayan bir gerçeklik, yani tarihin her yanında bulunan bir gerçeklik kılan bir yapı ve işleyişe sahip olduğuysa, başka deyişle, bu yapı ve işleyişin *Manifesto*'nun, tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihi, yani sı-

nıflı toplumların tarihi olarak tanımlaması anlamında tarihin tümünde aynı, değişmez biçimde var olduğu anlamında tarihin her yanında bulunduğuysa, işte o zaman bu da olumlu bir anlamdır. Sarsıcı olacak bu önermenin okurun kafasını karıştırmaması için, bu kez Freud'un anlayışında kalarak, bir kez daha düş örneğime dönüp, "ideolojinin tarihi yoktur" önermemizin, Freud'un *"bilinçdışı öncesiz ve sonrasızdır"*, yani tarihi yoktur yolundaki önermesiyle ilintilendirilebileceği ve ilintilendirilmesi gerektiğini söyleyeceğim (bunun keyfilikle en ufak bir ilgisi yoktur, tam tersine kuramsal açıdan gereklidir bu, çünkü her iki önerme arasında organik bir bağ vardır).

Öncesiz ve sonrasız demek, her tür (zamansal) tarih karşısında aşkın değil de, hazır ve nazır, yani tarihin tüm yayılımında biçimi değişmez demekse, ben de Freud'un sözünü harfi harfine devralıp, tıpkı bilinçdışı gibi, *ideoloji de öncesiz ve sonrasızdır*, diyeceğim. Bununla da kalmayıp, gerekli olduğu kadar artık mümkün de olan araştırmalar konusunda önceden davranıp, böyle bir benzetmenin kuramsal açıdan haklı olduğunu da ekleyeceğim, çünkü bilinçdışının öncesiz ve sonrasızlığı son tahlilde genelde ideolojinin öncesiz ve sonrasızlığına dayanır.

İşte, bunun içindir ki ben de, Freud'un genelde *bir* bilinçdışı kuramı sunması anlamında, genelde *bir* ideoloji kuramı önermeye, en azından peşinen yetkili sayıyorum kendimi.

Daha basit biçimde anlatmak için, ideolojiler konusunda şimdiye dek söylenenleri hesaba katarak, tarihi olmadığını söylediğim ya da aynı şey demek olan öncesiz ve sonrasız olduğunu, yani tüm tarih boyunca (= toplumsal sınıflara yerveren toplumsal formasyonların tarihinde) değişmez biçimiyle heryerde hazır ve nazır olduğunu söylediğim genelde ideolojiyi anlatmak amacıyla kısaca ideoloji demenin yeterli olacağı konusunda gö-

rüş birliğine varmak gerekir. Şimdilik kendimi "sınıflı toplumlar" ve onların tarihleriyle sınırlıyorum.

İdeoloji, bireylerin gerçek var oluş koşullarıyla kurdukları imgesel ilişkinin, imgesel bir "tasarımlanmasıdır".

İdeolojinin yapısı ve işleyişi konusundaki ana teze adım atmadan önce, biri olumlu ötekiyse olumsuz iki ayrı tez sunacağım. Bunların ilki, ideolojinin imgesel biçiminde "tasarımlanan" nesneyle, ikincisiyse ideolojinin maddiliğiyle ilgilidir.

Tez I: İdeoloji bireylerin gerçek var oluş koşullarıyla kurdukları imgesel ilişkiyi gösterir.

Gündelik dilde dinsel ideolojinin, hukuki ideolojinin, ahlaki ideolojinin, siyasal ideolojinin, vb. birer "dünya görüşü" oldukları söylenir. Elbette ki, bu ideolojilerden birini hakikat gibi yaşamıyorsak (örneğin Tanrı'ya, Görev'e, Adalet'e, Devrim'e, vb. "inanıyorsak", bunlara katılıyorsak) bu durumda, "kendi küçük 'ilkel toplumu'nun" mitoslarını inceleyen bir etnolog gibi, eleştirel biçimde söz ettiğimiz ideolojinin, bu "dünya görüşlerinin" büyük ölçüde imgesel olduklarını ve "gerçekliğe denk düşmediklerini" kabul ederiz.

Ancak, bu "dünya görüşlerinin" gerçekliğe denk düşmediklerini, yani bir yanılsama olduklarını kabul etsek bile, gerçekliği anıştırdıkları ve sundukları imgesel dünya tasarımlamalarının altında bu dünyanın gerçekliğini bulmak için bunları "yorumlamanın" yeterli olacağını da kabul ederiz (ideoloji= *yanılsama/anıştırma)*.

Birbirinden çok değişik yorumlama türleri vardır; en tanınmışları ise 18. Yüzyılda yaygın biçimde kullanılan mekanist tür

(Tanrı, gerçek Kral'ın imgesel tasarımlanmasıdır) ile ilk Kilise Babaları tarafından başlatılan, sonra da Feuerbach ile ondan türeyen dinbilimsel-felsefi okul, örneğin dinbilimci Barth ve felsefeci Ricoeur tarafından benimsenen "*yorumbilimsel*" yorumdur (sözgelimi Feuerbach'a göre Tanrı gerçek İnsan'ın özüdür). İdeolojinin imgesel yerdeğiştirişini (ve de ters çevrilmesi) yorumlama koşuluyla, "insanların gerçek var oluş koşullarını (imgesel bir biçimde)" ideolojide "tasarımladıklarını" söyleyerek işin özüne yöneleceğim.

Bu yorum "ufak" bir sorunu askıda bırakıyor: gerçek var oluş koşullarını kendi kendilerine tasarımlamak için, gerçek var oluş koşullarını böylesi imgesel bir yerdeğiştirmeye uğratmaya "neden gerek duyar" insanlar?

İlk yanıt (18. Yüzyılın yanıtı) basit bir çözüm getirir: bütün hata Rahipler'in ya da Despotlar'ındır. İnsanlar Tanrı'ya boyun eğdiklerine inanırken gerçekte Rahipler'e ya da Despotlar'a boyun eğsinler diye Güzel Yalanlar "yaratmışlardır"; Rahipler'le Despotlar bu sahtekarlıkta çoklukla müttefiktirler zaten, adı geçen kuramcıların siyasal konumuna göre ya Despotlar, Rahipler'in ya da Rahipler Despotlar'ın hizmetindedir. Gerçek var oluş koşullarının imgesel yerdeğiştirişinin bir nedeni var demek ki: bu nedense, "halk" üstündeki egemenliklerini ve "halkı" sömürmeyi, insanların imgelemlerine egemen olarak, zihinlerini köleleştirmek için yarattıkları çarpıtılmış bir dünya tasarımlaması sayesinde sağlayan bir avuç kinik kişidir. Tanrı'ya şükürler olsun ki, imgelem bütün insanlara ortak bir yetidir.

İkinci yanıt ise (yani, Feuerbach'ın yanıtı, ki bu yanıtı Marx da Gençlik Eserleri'nde harfi harfine devralmıştır) daha "derin"dir, yani aynı derecede yanlıştır. Tıpkı öteki yanıt gibi bu yanıt da, insanların gerçek var oluş koşullarının yerdeğiştirişine ve

imgesel çarpıtılmasına, kısacası insanların gerçek var oluş koşullarının tasarımlanmasının imgelemde yaşadığı yabancılaşmaya bir neden arar ve de bulur. Ancak bulduğu neden ne Rahipler, ne Despotlar, ne kendi etkin imgelemleri ne de kurbanlarının edilgen imgelemi değildir. Buldukları neden, insanların kendilerinin gerçek var oluş koşullarında hüküm süren maddi yabancılaşmadır.Örneğin Marx hem *Yahudi Sorunu*'nda hem de başka yazılarında, insanların kendi var oluş koşullarına ilişkin yabancılaşmış (=imgesel) bir tasarımlama oluşturduklarını, çünkü bu var oluş koşullarının kendilerinin yabancılaştırıcı (*1844 Elyazmaları*'nda: egemenlik altındaki bu koşullar, yabancılaşmış toplumun özüdür: "*yabancılaşmış emek*") olduğu yolundaki yüzde yüz Feuerbach kökenli (*1844 Elyazmaları*'nda sözde ekonomik düşüncelerle iyileştirilmiş) düşünceyi savunur.

Görüldüğü gibi, bütün bu yorumlar varsaydıkları ve dayandıkları tezi, yani herhangi bir ideolojide karşımıza çıkan, dünyaya ilişkin imgesel tasarımlamada yansıtılanın insanların gerçek var oluş koşulları, yani gerçek dünyaları olduğu yolundaki tezi harfi harfine benimsemektedirler.

Oysa, ben burada, daha önce ileri sürdüğüm bir tezi yeniden ele alıp, "insanlar"ın (dinsel ya da daha başka) ideolojide gerçek var oluş koşullarını, gerçek dünyalarını değil, her şeyden önce sözü edilen gerçek var oluş koşullarıyla olan *ilişkilerini* "tasarımladıklarını" öne süreceğim. Her türlü ideolojik tasarımlamanın, dolayısıyla gerçek dünyaya ilişkin imgeselliğin merkezinde işte bu ilişki yatar. Gerçek dünyanın ideolojik tasarımlamasının yaşadığı imgesel çarpıtmanın hesabını verecek "neden"se işte bu ilişkide yatmaktadır. Başka deyişle, nedene dayalı sözleri askıda bırakmak istersek, tüm ideolojilerde gözlemlenebilen (ideolojinin hakikati içinde yaşamıyorsak elbette) her türlü imgesel çar-

pıtmanın, *bu ilişkinin imgesel doğası* tarafından desteklendiği yolundaki tezi ileri sürebiliriz.

Marksist bir dil kullanırsak, üretim, sömürü, baskı, ideolojikleştirme ve bilimsel pratik etmeni konumunda bulunan bireylerin gerçek var oluş koşullarının tasarımlanması son kertede üretim ilişkilerinden ve üretim ilişkilerinden türeyen ilişkilerden kaynaklanıyorsa, şöyle diyebiliriz: her ideoloji, yarattığı ve imgesel olması zorunlu çarpıtmasında, var olan üretim ilişkilerini (ve de bu ilişkilerden türeyen öteki ilişkileri) değil, ama her şeyden önce, bireylerin üretim ilişkileri ve bu ilişkilerden türeyen ilişkilerle kurdukları (imgesel) ilişkiyi tasarımlar. Demek ki, ideolojide tasarımlanan, bireylerin var oluşunu yöneten gerçek ilişkiler sistemi değil, bu bireylerin boyun eğerek yaşadıkları gerçek ilişkilerle kurdukları imgesel ilişkidir.

Bu durumda, ideolojide gerçek ilişkiler imgesel anlamda "neden" çarpıtılıyor sorusu düşmeli ve yerini başka bir soruya bırakmalıdır: bireylerin kendi var oluş koşullarını ve toplu ve bireysel yaşamlarını yöneten toplumsal ilişkilerle kurdukları (bireysel) ilişki konusundaki tasarımlamalarının imgesel olması neden zorunludur? Bu imgeselliğin doğası nedir? İşte, soruyu böyle sorduğumuzda, şu müthiş ideolojik aldatmacayı yaratan bireylerin (Rahipler ya da Despotlar) oluşturduğu "klik" çözümü kadar, gerçek dünyanın yabancılaşmış kimliği çözümü de tükenmiş olur. Bunun nedenlerine daha ilerde gireceğiz. Şimdilik, bu kadarla yetinelim.

Tez II: İdeoloji maddi bir var oluşa sahiptir.

İdeolojiyi oluşturur gibi gelen "düşüncelerin" ya da tasarımlamaların, vb. ülküsel, düşünsel, tinsel değil, maddi var oluşa sa-

hip olduklarını söylerken hafifçe değinmiştik bu teze. Hatta "düşüncelerin" ülküsel, düşünsel, tinsel var oluşunun bile, tümüyle ve yalnızca bir ideoloji ve "düşünce" ideolojisinden kaynaklandığını da söylemiştik; şimdi şunu da ekleyelim ki, bilimlerin ortaya çıkışından beri, bu anlayışı "temellendirir" gibi görünen bir ideolojiden, yani bilim alanındaki pratisyenlerin, kendiliğinden ideolojileri içinde doğru ya da yanlış olarak tasarımladıkları bir ideolojiden kaynaklanmaktadır. Elbette ki, bu tezi böyle ileri sürmekle kanıtlamış olamayız. Şimdilik, diyelim ki maddecilik adına, önyargılı davranıp bu tezi olumlayalım, yeter, kanıtlanması için uzun açımlamalar yapmak gerekir.

"Düşüncelerin" ya da daha başka tasarımlamaların tinsel değil de maddi bir var oluşa sahip olduğu yolundaki, önceden hüküm veren bu tez, ideolojinin doğasını ele alan analizimizde ilerleyebilmek için gerekiyor bize. Daha doğrusu, herhangi bir ideolojiyi ele alan biraz ciddi bir analizin biraz eleştirel bile olsa her gözlemciye doğrudan doğruya, ampirik biçimde gösterebileceği özelliği daha iyi ortaya koyabilmek için gerekiyor.

Devletin İdeolojik Aygıtları ile bu aygıtların pratiklerinden söz ederken, bu aygıtların her birinin bir ideolojinin gerçekleşmesi olduğunu söylemiştik (birbirinden farklı bütün bu bölgesel ideolojilerin, yani dinsel, ahlaki, hukuki, siyasal, estetik, vb. ideolojilerin birliği ise, bu ideolojilerin devlet ideolojisine boyun eğmesiyle sağlanmaktadır). Yeniden dönüyoruz şu teze: bir ideoloji, bir aygıtta ve bu aygıtın pratik ya da pratiklerinde var olur hep. Bu da maddi bir var oluştur.

İdeolojinin bir aygıt ve bu aygıtın pratiklerinde maddi var

oluşu bir kaldırım taşının ya da tüfeğin maddi var oluşuyla aynı kipliğe sahip değildir elbette. Ne var ki, adımızın Aristoteles'çiye çıkması pahasına (unutmayalım ki, Marx Aristoteles'e çok saygı duyardı), "madde demek birçok anlama gelir" ya da madde, tümü de son kertede "fizik" maddeye kök salmış değişik değişik kipliklerde var olur.

Bunu böyle söyledikten sonra, artık yolu fazla uzatmadan, ideoloji içinde, yani kendi var oluş koşullarıyla, yani son kertede üretim ilişkileriyle kurdukları imgesel ilişkiye bağlı olarak imgesel anlamda çarpıttıkları, dünyaya ilişkin belirli bir (dinsel, ahlaki, vb.) tasarımlama içinde yaşayan "bireylerde" neler olup bittiğine bakalım (ideoloji= gerçek ilişkilerle kurulan imgesel ilişki). Söz konusu imgesel ilişkinin kendisinin de maddi bir var oluşa sahip olduğunu söyleyeceğiz.

Bir birey Tanrı'ya ya da Görev'e ya da Adalet'e, vb. inanır. Bu inanç (herkes için böyledir bu, yani ideolojiyi tanım gereği tinsel bir var oluşla donatan düşüncelere indirgeyen, ideolojiye ilişkin ideolojik bir tasarımlama içinde yaşayan herkes için böyledir bu) söz konusu bireyin düşüncelerinden kaynaklanır, yani inancına ilişkin düşünceleri kapsayan bir bilince sahip bir özne olarak ondan kaynaklanır. Bu sayede, yani böylece kurulmuş olan, tam anlamıyla ideolojik "kavramsal" düzenek sayesinde (inandığı düşüncelerini özgürce oluşturduğu ya da özgürce kabul ettiği vicdanla donatılmış bir özne), söz konusu öznenin (maddi) davranışı da bu düzeneğin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Söz konusu birey, şu ya da bu biçimde davranır, şu ya da bu pratik davranışı benimser, dahası, özne olarak, tümüyle bilincinde olarak özgürce seçtiği düşüncelerin "bağımlı bulunduğu" ideolojik aygıtın bazı düzenlenmiş pratiklerine de katılır. Tan-

rı'ya inanıyorsa, Ayin'e katılmak üzere kiliseye gider, dizçöker, dua eder, rahibe günah çıkartır, tövbede bulunur, cezasını çeker (eski zamanlarda sözcüğün gündelik anlamında maddi bir cezaydı bu), günahları affolur ve yaşamına devam eder, vb. Görev'e inanıyorsa, "göreneklere uygun", kurallar uyarınca belirli pratikleri yerine getirir, uygun davranışlarda bulunur. Adalet'e inanıyorsa, hukuk kurallarına tartışmaksızın boyun eğer ve bu kurallar çiğnendiğinde vicdanının en derin yanlarından infiale kapılır, karşı çıkar, hatta işi dilekçeler imzalamaya, gösterilere katılmaya, vb. kadar vardırır.

Verdiğim bütün bu şema içinde, ideolojinin ideolojik tasarımlamasının kendisinin de, bir vicdanla donatılmış ve vicdanının kendisine esinlediği düşüncelere inanan ya da özgürce kabul eden her öznenin "kendi düşünceleri uyarınca *eylemesi*" gerektiğini, yani kendi maddi pratiğinin edimlerinde özgür özne olarak sahip olduğu kendi düşüncelerine yervermesi gerektiğini kabul etmek zorunda olduğunu saptamaktayız. Böyle yapmaması doğru olmaz.

Gerçekte, inandığına göre yapması gerekeni yapmıyorsa, başka bir şey yaptığı içindir bu, ki bu da, gene aynı idealist şema uyarınca, kafasında söylediklerinden başka düşünceler olduğu, "tutarsız" ("kimse kötü olmak istemez") ya hayasız ya da sapkın biri olarak işte bu düşüncelere göre davranıp eylediği anlamına gelir.

Ne olursa olsun, ideolojinin ideolojisi, uğradığı imgesel çarpıtmaya rağmen, bir insanın "düşünceleri"nin edimlerinde var olduğunu ya da var olması gerektiğini kabul eder ve eğer bu böyle değilse, o zaman da kişiye gerçekleştirdiği edimlerine (sapkın bile olsalar) denk düşen başka düşünceler yakıştırır. İdeolojiye ilişkin bu ideoloji edimlerden söz edecek: belirli pra-

tiklerde yer alan edimlerden söz edeceğiz. Bu pratiklerin, içinde yer aldıkları kurallar tarafından düzenlendiklerini, bir *ideolojik aygıtın* (bu aygıtın küçücük bir parçası bile olsa) *maddi var oluşu* bağrında gerçekleştiklerine dikkat çekeceğiz: bu pratik, küçük bir kilisedeki küçük bir ayin olabileceği gibi, bir cenaze töreni, spor derneğindeki küçük bir maç, okuldaki, üniversitedeki bir ders günü, siyasal bir partinin, Akılcılık Derneği'nin ya da canınızın istediği bir kuruluşun toplantısı ya da mitingi olabilir.

Pascal'ın savunmacı "diyalektiğine", ideolojinin ideolojisine ilişkin kavramsal şemanın düzenini tersine çevirmemize imkan tanıyan harika anlatımı borçlu olduğumuzu unutmayalım. Pascal aşağı yukarı şöyle der: "Diz çökün, dua eder gibi kıpırdatın dudaklarınızı, inanç sarar sizi." Bir rezalete imza atıp düzeni altüst eder, İsa gibi barışa değil de, ayrılığa çağrıda bulunur, bununla da yetinmeyip, hıristiyanlıkla en ufak bir ilgisi bulunmayan bir şey yapıp rezalet (dünyaya rezalet salana lanet olsun!) yaratır. Jansenistlere özgü bir meydan okumayla, bir tek gerçekliğe değinircesine konuşmasını sağlayan çok hayırlı bir rezalettir bu.

Kendi zamanında devletin dinsel ideolojik aygıtı içinde verdiği mücadelede kullandığı kanıtlarla başbaşa bırakalım Pascal'ı. Bu arada, Marksist kuramcılar tarafından tam anlamıyla keşfedilmemiş topraklarda ilerlediğimiz için, olabildiğince dolaysız Marksist bir dil kullanmamız hoş görülsün.

Dolayısıyla, tek bir özneyi (herhangi bir bireyi) ele alıp, bu kişinin inançlarını oluşturan düşüncelerin maddi anlamda var olduğunu söyleyeceğiz; şu anlamda ki, *bu düşünceler, kendileri de bu öznenin düşüncelerinden kaynaklanan maddi ideolojik aygıt tarafından tanımlanan maddi kurallarca belirlenen maddi pratiklerde yer alan maddi edimlerdir*. Elbette ki, getirdiğim önermede tam

dört kez tekrarlanan "maddi" sıfatı birbirinden apayrı kiplikler-de ele alınmalı: ayine katılmak için bir yerden bir yere gitmenin maddiliği, bir dize gelmenin, istavroz çıkartmanın ya da *mea culpa*'nın maddiliği, bir tümcenin, bir duanın, bir nedamet getirişin, bir tövbede bulunmanın, bir bakışın, bir tokalaşmanın, dışsal sözlü söylemin ya da "içsel" sözlü söylemin (vicdan) tek ve aynı maddiliğe sahip olamayacağı açıktır. Maddiliğin kiplikleri arasındaki farklar konusundaki kuramı burada ele almayacağız.

Öte yandan, bütün bu devrilme örneklerini sunarken, ayakları üstüne oturtmak diye bir şeyle hiç mi hiç ilgimiz yok, çünkü yaptığımız yeni sunuşta bazı kavramların ortadan yok olup gittiğini, bazılarının kaldığını, ama yeni yeni terimlerin de eklendiğini görüyoruz.

"*Düşünceler*" terimi yok oldu.

"*Özne, vicdan, inanç, edimler*" terimleri kaldı.

"*Pratikler, kurallar, ideolojik aygıt*" terimleri ortaya çıktı.

Öyleyse bu bir devrilme değil (yani, hükümetin ya da bardağın devrilmesi dışında bir anlam taşımıyor), oldukça tuhaf bir tür düzenleme (bakanlar düzeyindeki değil ama), çünkü şimdi açıklayacağım türden bir sonuca yol açıyor.

Düşüncelerin, son kertede bir ideolojik aygıt tarafından tanımlanan kurallarla düzenlenen pratiklerin edimlerinde yer alan maddi bir var oluşa sahip olduğu ortaya çıkınca, düşünceler de (ülküsel, tinsel bir var oluşla donanmış düşünceler olarak) yok olup gittiler. Böylece, öznenin de şimdi açıklayacağım sistem (gerçek belirlenim düzeninde açıklıyorum) tarafından eyletildiği ölçüde eylediği ortaya çıkar; söz konusu sistem, şudur: ideoloji maddi bir kurallar bütünü tarafından düzenlenen maddi pratik-

ler gerektiren maddi bir ideolojik aygıtın bağrında var olur; söz konusu pratikler kendi inancı uyarınca eylediğine gönülden inanan bir öznenin maddi edimlerinde var olurlar.

Öte yandan, yaptığımız bu sunuş sonunda, "özne, vicdan, inanç ve edimler" kavramlarını hâlâ koruduğumuz da görüldü. Bu kavramlar dizisinden, bütün ötekilerin bağımlı olduğu, her şeyin merkezinde yatan, kesip atan terimi, yani "özne" kavramını çekip alıyoruz hemen.

Gene aynı hızla birbiriyle ilintili iki tez ileri sü üyoruz:

1. Nasıl olursa olsun, her pratik ancak bir ideoloji yolu ve bir ideoloji çerçevesinde var olabilir;

2. Her ideoloji ancak bir özne aracılığı ile ve özneler için var olabilir.

Şimdi de, her şeyin merkezinde yer alan tezimizi açıklama zamanı.

İdeoloji bireylere özne diye seslenir

Bu tez, "Her ideoloji ancak bir özne aracılığı ile ve özneler için var olabilir" diyen son önermemizi açmaktan öteye geçmiyor. Şunu demek istiyoruz: ideoloji ancak somut (sizin gibi, benim gibi) özneler için vardır ve ideolojinin bu hedefi de ancak özne sayesinde, başka deyişle, *özne kategorisi* ve işleyişi sayesinde imkan kazanabilir.

Bununla şunu demek istiyoruz: ancak burjuva ideolojisinin yükselişiyle, daha doğrusu hukuki ideolojinin yükselişiyle bu adla (yani, özne adıyla) ortaya çıkan özne kategorisi (başka adlarla da işlevini sürdürebilir: örneğin, Eflatun'da ruh, Tanrı, vb.) hangi belirlenimde olursa olsun (bölgesel ya da sınıfsal) ve de (ideolojinin tarihi olmadığına göre) tarihsel günü ne olursa ol-

sun her tür ideolojinin kurucu kategorisidir.

Şunu diyoruz: özne kategorisi her tür ideolojinin kurucusudur ama hemen şunu da ekliyoruz: *özne kategorisi, her tür ideoloji, somut özneler "kurma" işlevine (kendisini tanımlayan da budur zaten) sahip olduğu sürece, her tür ideolojinin kurucusudur.* İşte, her tür ideolojinin işleyişi de ancak bu çifte kuruluş içinde var olabilir, çünkü ideoloji, bu işleyişin maddi var oluş biçimlerinden başka bir şey değildir.

Bundan sonra söyleyeceklerimizi anlayabilmek için, bu satırları yazan kadar okuyanların da birer özne olduğunu, yani ideolojinin öznesi (bu önermenin kendisi bile eşsözlüdür zaten) olduğunu, yani bu satırların yazarı kadar okurlarının da, "insan, doğası gereği ideolojik bir hayvandır" dediğimiz anlamda, "kendiliğinden" ve "doğal olarak" ideoloji içinde yaşadıklarını akıldan çıkartmamak gerekir.

Bilimsel olmak savındaki bir söylemi satır satır kaleme alan yazarın, bilimsel "söyleminin" "öznesi" olarak (çünkü, her bilimsel söylem, tanım gereği öznesiz bir söylemdir, bilime ilişkin bir ideoloji dışında "bilimsel özne, bilimin öznesi" olmaz) yok olması, şimdilik bir kenara bırakacağımız başka bir sorundur.

Aziz Pavlos'un çok hoş bir biçimde söylediği gibi, "varlık, devinim ve yaşama", ancak "*Logos*" içinde, yani ideoloji içinde sahip olabiliriz. Bundan çıkan sonuç da, sizin için de benim için de, özne kategorisinin ilksel bir "apaçıklık" (apaçıklıklar hep ilkseldir zaten) olduğudur: sizin (özgür, ahlaklı, vb.) bir özne olmanız da, benim bir özne olmam da apaçıktır. Herhangi bir sözcüğün "bir şeyi belirtmesi" ya da "anlamı olması" gibi apaçıklıklar da dahil olmak üzere (yani, dilin "saydamlığına" ilişkin apaçıklıklar da dahil olmak üzere) tüm apaçıklıklar gibi bu "apaçıklık" da, yani sizin ve benim birer özne olmamız da ideolojik bir

etkinin, ilksel ideolojik bir etkinin sonucudur. Apaçıklıkları birer apaçıklık olarak (bütün bunlar birer "apaçıklık" olduğuna göre, hiç de böyle zorla kabul ettirmiyormuş görünerek) zorla kabul ettirmek, ideolojinin özelliğidir zaten; bütün bunları *kabul etmezsek* olmaz, öyle ki bunlarla karşı karşıya geldiğimizde, "Apaçık ortada!" Tamam, işte bu! "Ne kadar da doğru!" diye hayretle bağırmak (bunu, yüksek sesle söyleyebileceğimiz gibi "vicdanımızın sessiz diliyle de" söyleyebiliriz) bize son derece doğal ve kaçınılmaz gelir.

İşte, verdiğimiz bu tepkide, ideolojinin kendine özgü iki işlevinden biri olan *kabul etme/tanıma* işlevi etkinleşir (sözü edilen ikinci işlev ise, *kabul etmeme/tanımama* işlevidir). Son derece "somut" bir örnek vermek istersek, hepimizin kapısını çalan, bizim "Kim o?" diye sorduğumuz, onların da "Benim!" (çünkü "apaçık bir şey bu") diye yanıt veren arkadaşlarımız vardır. Biz de hemen "O kadının" ya da "o erkeğin" geldiğini anlarız, amaca ulaşılmıştır, kapıyı açarız ve "gerçekten de odur zaten-hep gelen" Şimdi de başka bir örnek alalım ele: sokakta tanıdık (tanıdığımızı kabul ettiğimiz) biriyle karşılaştığımızda, ona "selam, dostum!" deyip elini sıkarak (gündelik yaşam içinde ideoloji açısından kabul etmenin maddi kurallara uygun pratiği; en azından Fransa için geçerli bir pratik, başka yerlerde başka başka pratikler geçerlidir) onu tanıdığımızı kabul ettiğimizi (ve de bizi tanıdığını kabul ettiğini anladığımızı, yani kabul ettiğimizi) bildiririz.

Yaptığım bu saptama ve verdiğim bu somut örneklerle, benim de sizlerin de *zaten-hep* birer özne olduğumuzu ve de özne olduğumuz için, ideolojik kabul etme kurallarını durmaksızın yerine getirdiğimizi belirtmek istedim; işte bu kuralları uygulamamız sayesindedir ki, bizim somut, bireysel, başkasıyla karış-

tırılmaz ve doğaldır ki yeri doldurulamaz özneler olmamız güvenceye alınır. Şu an yaptığım yazma eylemi ile sizin şu an yerine getirdiğiniz okuma eylemi, bu eylemlerin her ikisi de, bu açıdan bakıldığında, ideolojik kabul etme kurallarıdır; benim ileri sürdüğüm düşüncelerin "doğruluğunun" ya da "yanlışlığının" kendilerini zorla kabul ettiren "apaçıklığı" da aynı çerçevede yer alır.

Ancak birer özne olduğumuzu ve gündelik yaşamın en ilksel pratik kuralları (tokalaşma, size adınızla seslenmek, bilmesem bile sizin bir özel isminiz "olduğunu", bu sayede biricik bir özne olarak kabul edildiğinizi bilmem, vb.) içinde davrandığımızı kabul etmek, ideoloji açısından aralıksız (öncesiz ve sonrasız) kabul etme pratiğimizin "bilincini" (bilincini, yani *kabul edilişini*) verir bize yalnız; ancak, bu kabul edişin mekanizmasına ilişkin (bilimsel) *bilgiyi* de, bu kabul edişin kabul edilişine ilişkin bilgiyi de vermez asla. Oysa, ideolojinin bağrında kalarak, ideolojinin içinden birşeyler söylerken, ideolojiye ilişkin bilimsel (öznesiz) bir söylemin başlangıcı olabilmek için ideolojiyle bağlarını kopartmaya yeltenecek bir söylem taslağı oluşturmak istendiğindeyse, işte tam da bu bilgiye ulaşmak gerekir.

Dolayısıyla, özne kategorisinin neden, ancak somut özneler (siz ve ben) kurarak var olabilen ideolojiyi kurduğunu tasarımlamak amacıyla, tikel bir sunuş kipi benimseyeceğim: kabul edilebilecek kadar "somut", ama düşünülebilir ve düşünülmüş, yani bir bilgi sağlayabilecek kadar soyut bir sunuş kipi olacak bu.

İşe şöyle bir anlatımla başlayacağım: her tür ideoloji, özne kategorisinin işleyişi sayesinde, *somut bireylere somut özneler olarak seslenir*.

Bu önermede, şimdilik, somut bireyler ile somut özneleri (bu düzeyde, somut birey tarafından desteklenmeyen somut özne

olamadığı halde) birbirinden ayırmamız gerekiyor.

Bu durumda biz de, ideolojinin, bireyler arasından özneler "istihdam eder" (bireylerin tümünü de istihdam eder) ya da bireyleri öznelere "dönüştürür" (bireylerin tümünü de dönüştürür) biçimde "eylediğini" ya da "işlediğini", bunu da seslenme dediğimiz son derece kesin bir işlem yoluyla gerçekleştirdiğini söyleyeceğiz. Söz konusu seslenme eylemini kafamızda canlandırabilmek için polisin (ya da başka birinin) her gün kullandığı en sıradan "Hey, sen, oradaki!" yollu seslenişini düşünmek yeter.

İmgelediğimiz kuramsal sahnenin sokakta yaşandığını varsayarsak, seslenilen kişinin de sese doğru döndüğünü tasavvur edebiliriz. İşte, seslenilen birey, bedeninin 180 derecelik bu dönüşüyle özne olup çıkar. Neden? Çünkü seslenmenin "tam da" kendisini hedeflediğini ve de (başkasına değil de) "*kendisine* seslenildiğini" anlamış bulunuyor. Bu alanda yapılan deneyler, seslenmenin iletim pratiklerinin, seslenmenin hedefini asla şaşmadığını göstermektedir: ister sözlü çağrıda bulunulmuş, ister düdük çalınmış olsun, seslenilen kişi, kendisine seslenildiğini her zaman anlar. Ne olursa olsun son derece tuhaf bir olguyla karşı karşıya bulunmaktayız, üstelik bu olgu, "herkesin suçlanabilecek bir yanı" olsa bile, bir tek "suçluluk duygusuyla" açıklanamaz.

Yarattığımız şu küçük kuramsal tiyatronun açık seçik ve kolayca sunulabilmesi için, onu bir kesit olarak vermeyi, yani bir öncesi bir de sonrası olan, zamansal bir diziliş biçiminde vermeyi uygun bulduk. İnsanlar dolaşıyor. Bir yerlerden (genellikle arkalarından bir yerlerden) "Hey, sen, oradaki!" diye sesleniliyor. Dolaşanlardan biri (yüzde doksan seslenilen kişinin ta kendisidir bu da!) arkasına döner, ona seslenildiğine inanır-seslenildi-

ginden kuşkulanır, seslenildiğini-bilir, yani seslenilmenin "kendisini" hedeflediğini bilir. Ne var ki, gerçekte işler, böyle peşpeşe olup bitmez. İdeolojinin var oluşuyla bireylere özne olarak seslenilmesi, tek ve aynı şeydir.

Şunu da ekleyebiliriz: dolayısıyla, ideolojinin dışında (daha kesin olarak söylemek gerekirse, sokakta) olup bitermiş gibi görünenler, gerçekte ideolojinin içinde olup biterler. Gerçekte ideolojinin içinde olup bitenler, demek ki ideolojinin dışında olup biter gibidirler. İşte, ideolojinin içinde olanlar da, yani sizler ve ben, tanım gereği ideolojinin dışında olduklarını sanırlar: ideolojinin ideolojik kimliğinin ideoloji tarafından pratik düzlemde *yadsınması* da ideolojinin yolaçtığı sonuçlardan biridir: ideoloji asla "ideolojiğim" demez, ideolojideyim (tümüyle kuraldışı bir durum) ya da ideolojideydim (genel durum) diyebilmek için ideolojinin dışında, yani bilimsel bilgide olmak gerekir. Öte yandan, gayet iyi bilindiği gibi, ideolojide olma suçlamasını bir tek başkalarına yakıştırır insan, asla kendine yakıştırmaz (gerçekten Spinozacı ya da Marksist olması gerekir insanın, ki bu bakımdan ikisi de tıpatıp aynı şeydir). Başka deyişle, ideolojinin (kendisine göre) *dışarısı yoktur*, ama bir yandan da (bilim ve gerçekliğe göre) *dışarıdan başka bir şey de* değildir.

Spinoza bunu Marx'tan iki yüzyıl önce kusursuz biçimde açıklamıştı, Marx bunu uyguladı, ama ayrıntılı biçimde açıklamadı hiç. Yalnız kuramsal değil, örneğin, Marksist-Leninist sınıf mücadelesi pratiğinin altın kuralı olan *eleştiri ve özeleştiri kuramının* tümü de buna bağlı olduğuna göre, son derece önemli siyasal sonuçlar da çıkartabileceğimiz bu saptamayı şimdilik bir kenara bırakalım. Şu kadarını söylemekle yetinelim: bir eleştirinin peşinden, Mao'nun Leninist anlatımı uyarınca, bir düzeltmeyle sonuçlanacak bir özeleştirinin gelmesi için ne yapmak ge-

rekir? Bunun tek yolu, sınıf mücadelesi pratiğine uygulanan Marksist-Leninist bilimin temeline dayanmaktır.

Demek oluyor ki, ideoloji bireylere özne olarak sesleniyor. İdeoloji öncesiz ve sonrasız olduğuna göre, ideolojinin işleyişini tasarımlarken benimsediğimiz zamansallık biçimini artık terk etmeli ve şöyle demeliyiz: ideoloji zaten-hep özne olarak seslendi bireylere, bu da şunu demeye gelir ki, bireylere zaten-hep özne olarak seslenildi ideoloji tarafından, bu da bizi kaçınılmazcasına son bir önermeye götürür: *bireyler zaten-hep öznedirler*. Öyleyse, bireyler, zaten-hep oldukları öznelere göre "soyutturlar" Bu önerme iyice yüksekten uçan bir paradoks gibi gelebilir. Bir dakika, lütfen.

Oysa, her bireyin, daha doğmadan bile önce, zaten-hep özne olması, son derece basit, herkesin ulaşabileceği bir gerçek ve de hiç mi hiç paradoks değil. Bireylerin zaten-hep oldukları öznelere göre hep "soyut" olduklarını Freud, bir "doğumun", "şu mutlu olayın" nasıl bir ideolojik kurallar bütünü ile çevrelendiğini belirterek çok güzel biçimde göstermişti. Doğacak bir çocuğun nasıl (bu "nasıl" üstüne söylenecek o kadar şey var ki) ve ne kadar beklendiğini herkes bilir. Başka deyişle, "duyguları", yani doğacak çocuğu bekleyen aile, baba/anne/eş/kardeş ideolojisi biçimlerini bir kenara bırakmayı kabul edersek, babasının soyadını taşıyacağının, bir kimliğinin olacağının ve yeri tutulmaz olacağının önceden bilindiğini tumturaklı biçimde söyleyebiliriz. Doğumunun tasarlanmasından, yani annenin hamile kalmasından ("isteyerek" ya da "kazaen") itibaren, dolayısıyla daha doğmadan önce bile çocuk, kendisini "bekleyen" özgül aile ideolojisinin biçimlenişi içinde ve bu ideoloji tarafından olması beklenilen öznedir zaten-hep. Söz konusu özgül aile ideolojisinin biçimlenişinin, kendi biricikliği çerçevesinde, korkunç ölçüde ya-

pılanmış olduğunu ve sabık-müstakbel öznenin "kendi" yerini işte şu ya da bu ölçüde "patolojik" (bu terimin rahatça kullanılabilecek bir anlam içerdiğini varsayarsak elbette) özellikli bu kusursuz yapı içinde bulması gerektiğini, yani bu kusursuz yapı içinde zaten sahip olduğu (kız ya da erkek çocuk) cinsiyete sahip özne "olması" gerektiğini söylemek bile gerekmez. Bütün bu ideolojik zorlama ve önceden-atanma kadar, önce aile içindeki bu evcilleştirmenin, sonra da eğitimin uyduğu bütün kuralların, Freud'un cinselliğin genital ve pre-genital "evrelerinin" biçimleri olarak incelediği konuyla, yani Freud'un, yolaçtığı sonuçlara bakarak, bilinçdışı dediği alanın "kavranılması" başlığı altında incelediklerileyle ilişkisi olması gerektiğini anlamak için müneccim olmaya gerek yok. Şimdilik, bunu da bir kenara bırakalım.

Bir adım daha atalım. Bu aşamada gözden kaçırılmaması gereken nokta, seslenme konulu bu sahnelenişte yer alan "oyuncuların" da, her birinin üstlenmesi gereken rolün de, her tür ideolojinin yapısına yansıdığıdır.

Bir örnek: hıristiyan din ideolojisi

Her ideolojinin biçimsel yapısı hep aynı olduğundan, aynı kanıtlamanın ahlaki, hukuki, siyasal, estetik, felsefi ideolojiler için de son derece kolayca yeniden-üretilebileceğini belirterek, herkesin çok iyi bildiği bir örneğin, dinsel ideolojinin analiziyle yetineceğiz.

Öyleyse, genelde dinsel ideolojiyi, ama herkesin iyi bildiği bir örnek olduğu için hıristiyan din ideolojisini ele alalım. Bir retorik aracı kullanıp, bu aracı "konuşturacağız" yani yalnız Eski ve Yeni Ahit'in değil, teologların ve vaizlerin söylediklerini değil, fakat pratiklerinde, tören kurallarında, törenlerinde ve dinsel ey-

lemlerinde "söylediklerini" de kurgusal bir söylemde toplayacağız. Hıristiyan din ideolojisi aşağı yukarı şunu söyler:

Der ki: Sana sesleniyorum, Pierre adındaki insan bireyi... (her birey kendi adıyla, edilgen anlamda, çağırılır, birey hiçbir zaman kendine bir *ad* vermez) Tanrı'nın var olduğunu ve ona verecek hesapların olduğunu söylemek için. Şunu da ekler: Tanrı benim sesimle sana sesleniyor (Tanrı'nın Sözünü Kutsal Kitap derleyip toplamış, Gelenek yeni kuşaklara aktarmış, Papalık'ın Yanılmazlığı da onun "nazik" noktalarını, örneğin Meryem Ana'nın bekareti ya da papalığın yanılmazlığı gibi noktalarını sonsuza kadar saptamıştır). Şunları der: işte, senin kim olduğun: sen, Pierre'sin! İşte, senin kökenin, İsa'dan sonra 1920 yılında doğmuş olmana karşın, Tanrı öncesiz ve sonrasız olarak yarattı seni! İşte senin dünyadaki yerin! İşte senin ne yapacağın! Eğer "Sevginin Yasasını" gözetirsen, kurtulacaksın ve İsa'nın Şanlı Bedeni'nin bir parçası olacaksın! vb.

Oysa, bu tanıdık ve bayağı olduğu kadar, şaşırtıcı bir söylemdir de.

Şaşırtıcı, çünkü dinsel ideolojinin "özneye dönüştürmek için" bireylere seslendiğini, onu çağrıya, yani Tanrı'nın buyruklarına uyup uymamakta özgür bir özne haline getirmek için Pierre'e seslendiğini gözönüne alırsak; eğer dinsel ideoloji bireyleri kendi *ad*larıyla çağırıyorsa, böylece onların zaten-hep kişisel kimliğe sahip özneler olarak çağırıldıklarını kabul ediyorsa (öyle ki, Pascal'ın İsa'sı şöyle der: "Kanımın şu damlasını senin için döktüm"); eğer öznelere, öznenin "Evet, *benim gerçekten*" diye yanıtlayacağı biçimde sesleniyorsa; eğer onlara, dünyadaki yerleri diye gösterdiği yeri, sabit bir konumu, gerçekten işgal ettiklerini *kabul ettirebiliyorsa:* "Gerçekten doğru bu, ben burada, bu gözyaşı vadisinde, işçi, patron ya da askerim!" dedirtiyorsa; eğer

onlara," Tanrı'nın buyruklarına", Sevgi'ye dönüşen Yasa'ya saygılı ya da saygısız olmalarına göre bir kaderi, yani yaşamı ya da ebedi laneti kabul ettiriyorsa; bütün bunlar gerçekten böyle oluyorsa (pek iyi bilinen vaftiz, şaraplı ekmek ayini, günah çıkartma, vaftiz duası ve kutsal yağ sürme ayinlerinin kurallarının uygulanmasında), bu durumda, sahneye hıristiyan dinine uygun özneler çıkartan bütün bu "prosedür"e çok tuhaf bir olgunun egemen olduğunu belirtmemiz gerekir: dinsel öznelerin bu kadar çok sayıda var olabilmelerinin mutlak koşulu, Tek, Mutlak, *bir Öteki Özne*'nin, yani Tanrı'nın var olmasıdır.

Bu yeni ve tikel Özne'yi belirtmek için, sizin ve benim gibi öznelerden ayırt etmek amacıyla büyük harfli Özne yazımında uyuşalım.

Böylece, bireylere özne diye seslenmenin, din ideolojisinin onun *adı*na davranıp tüm bireylere özne diye seslenen, Biricik ve merkezi, Başka bir Özne'nin "varlığını" varsaydığı ortaya çıkar. Bunların tümü de Kutsal Kitap'ta açıkça yazılmıştır. "O zaman Efendimiz Tanrı (Yehova) bulutlardan Musa ile konuştu. Ve Efendimiz Musa'ya seslendi: "Musa!" "Benim (gerçekten)!" dedi Musa, "kulun Musa'yım, konuş ve seni dinleyeceğim!" Ve Efendimiz Musa ile konuştu: *"Ben, Ben olanım!"*

Öyleyse, Tanrı kendini, kendisi-ile ve kendisi-için olan (Ben, Ben olanım!) ve bu seslenme yoluyla kendi öznesi kıldığı bireye, yani Musa adındaki bireye, yani öznesine seslenen en üstün Özne olarak tanımlıyor. Ve kendisine kendi adıyla seslenilmiş-çağırılmış Musa, Tanrı'nın seslendiğinin "gerçekten" kendisi olduğunu kabul ederek, evet, ya! kabul ederek, özne olduğunu, Tanrı'nın öznesi olduğunu, Tanrı'ya tabi olan özne, *Özne yoluyla özne ve Özne'ye tabi olan özne* olduğunu kabul eder. İşte bunun kanıtı: Tanrı'nın sözünü dinler ve halkının, Tanrı'nın emirlerine

uymasını sağlar. Haydi bakalım, Bayanlar, Baylar, Vadedilmiş Topraklar'a doğru yola koyulalım artık! Tanrı bize seslenir, emirler verir, ama bir yandan da Ödül vadeder, ama bunun için, Büyük Özne olduğunu kabul etmek, emirlerine uymak ve her adımda ona boyun eğmek gerekir. Yok, eğer emirlerine boyun eğmezsek, korkunç Tanrı olup çıkar: Kutsal öfkesinden sakınmak gerek!

Demek ki, Tanrı özne, Musa ve Tanrı'nın halkını oluşturan sayısız özne de, Tanrı'nın seslendiği-konuştuğu kişilerdir, Tanrı'nın *aynaları, yansılarıdır* İnsanlar Tanrı'nın suretinde yaratılmamışlar mıydı? Yaratılış-Düşüş-Kurtuluş'tan oluşan o yüce stratejik planının sonunda Tanrı'nın onlara bakıp kendini izlemesi, onlara bakıp onları Kendi Şanı olarak görmesi için yaratılmamışlar mıydı? Her teolojik düşüncenin kanıtladığı gibi, onlarsız da olabileceği halde... Tanrı'nın insanlara ihtiyacı vardır, Özne'nin öznelere ihtiyacı vardır, tıpkı insanların da Tanrı'ya "kutsal biçimde" ihtiyaç duyduğu gibi, öznelerin de Özne'ye ihtiyacı vardır.

Dahası: kendi imgesinin onlardaki korkunç ters-çevrilmesinde (özneler ahlaksızlık batağına saplandıklarında, yani günaha kapıldıklarında) bile Tanrı'nın insanlara, yüce Özne'nin öznelere ihtiyacı var. Dahası: Tanrı son Kurtuluş'u, yani İsa'nın Dirilişini gerçekleştirmek için kendi çiftini yaratır ve Oğul'unu, "terk ettiği" basit bir özne (Çarmıh'ta sona eren uzun Zeytin Dağı vaazı), özne ama Özne, insan ama Tanrı olarak dünyaya gönderir. Demek ki, Tanrı'nın kendini "insan kılmaya" ihtiyacı var, sanki öznelerin ellerinin değebileceği (Bkz. Aziz Thomas), gözlerinin görebileceği biçimde, ampirik olarak eğer onlar özneyseler, Özne'nin egemenliğindeyseler, bunun yalnızca Kıyamet Günü'nde, İsa gibi, sonunda Efendi'nin bağrına, yani Özne'ye geri dönmek

için olduğunu göstermek amacıyla Özne'nin özne olmaya ihtiyacı var.

Özne'nin özneler, Özne'nin kendisinin de özne-Özne olarak ikiye bölünmesinin hayran olunası gerekliliğinin şifresini kuramsal bir dille çözelim.

Bireylere, Mutlak ve Biricik Özne adına özne olarak seslenen her ideolojinin yapısının ayna nitelikli, yani *yansımalı ve çifte* yansımalı olduğunu, aynadaki suretin ideolojiyi oluşturduğunu ve ideolojinin işleyişini sağladığını görüyoruz. Bu da, her ideolojinin bir merkeze sahip olduğu ve Mutlak Özne'nin *merkezdeki* biricik yerde bulunduğu ve çifte yansımalı bir bağıntı içinde, öznelere her öznenin kendi görüntüsünü, şimdi ve gelecekte, izleyebileceği Özne'de, gerçekten onların ve O'nun söz konusu olduğu yolunda *güvence* verip, özneleri Özne'ye *tabi kıldığından* ve bütün bunlar aile içinde olup bittiğinden (*Kutsal Aile*: Aile, özü gereği kutsaldır) – *"Tanrı kendinden olanları tanıyacaktır"*, yani Tanrı'yı tanımış olanlar ve kendilerini O'nda tanımış olanlar, onlar kurtulacaklardır. Genelde ideoloji konusunda elde ettiklerimizi özetleyelim.

İdeolojinin çifte ayna nitelikli yapısı aynı anda şunları sağlar:

1. Bireylere özne olarak seslenilmesi;

2. Özne'ye tabi olmaları;

3. Özne ile öznelerin, öznelerin kendi aralarında ve öznenin kendi kendisini tanıması;

4. Her şeyin yerli yerinde olduğuna ve öznelerin ne olduklarını tanıyıp kabul etmeleri ve buna uygun biçimde davranmaları koşuluyla her şeyin yolunda gideceği konusunda mutlak *güvence*: *"Amin"*

Sonuç: Özne olarak çağırılma, Özne'ye tabi olma, evrensel tanıma ve mutlak güvencenin bu dörtlü düzeniyle sarılan özneler,

"koyuldukları yolda yürürler"; Devletin (Baskı) Aygıtının şu ya da bu müfrezesinin müdahale etmesine yol açan "kötü özneler" dışında "koyuldukları yolda kendiliklerinden yürürler" Ne var ki, (iyi) öznelerin büyük bir çoğunluğu "kendiliklerinden", yani (somut biçimleri Devletin İdeolojik Aygıtları tarafından gerçekleştirilen) ideoloji ile yürürler. DİA'ların kurallarıyla yönetilen pratiklerde yer alırlar. Var olan durumun *(das Besthende)*, "böyle olduğu ve başka biçimde olmadığı gerçekten iyi ve doğru" olduğunu, Tanrı'ya, vicdanına, Papaza, General De Gaulle'e, patrona, mühendise uymak gerektiğini, "komşusunu, kendini sever gibi sevmek" gerektiğini vb. kabul ederler. Somut maddi davranışları, dualarının hayranolunası sözcüğünün yaşama kazınmasıdır: *"Amin!"*

Evet, özneler "kendiliklerinden yürürler." Bunun esrarı az önce sözünü ettiğimiz dörtlü düzenin ilk iki uğrağıyla ilişkilidir ya da daha doğrusu *özne* teriminin belirsizliği ile ilgilidir. Genellikle kabul edildiği üzere özne terimi gerçekten de; 1) özgür bir öznellik: Hareketlerinin yaratıcısı ve sorumlusu olan bir girişim merkezi; 2) daha yüksek bir otoriteye boyun eğmiş, yani özgürce boyun eğmeyi kabul etmek dışında her türlü özgürlükten yoksun, bir başkasının tabiyeti altına girmiş bir kişiyi belirtir. Bu sonuncu ayırım bize, ancak kendisini yaratan etkiyi yansıtan bu belirsizliğinin anlamını veriyor: *Özne'nin emirlerine özgürce boyun eğsin,* yani *kendi tabiyetini (özgürce) kabul etsin diye,* yani kendi tabiyetinin eylem ve hareketlerini "tek başına tamamlasın" diye bireye (özgür) özne olarak seslenilir. *Tabiyet altına alınmaları yoluyla ve tabiyet altına alınmaları için vardır ancak özneler.* Bunun içindir "kendiliklerinden yürümeleri"

"Amin!.." Yaratılmak istenen etkiyi kaydeden bu sözcük, "doğal olarak" işlerin böyle olmadığını kanıtlıyor. ("Doğal olarak"

Bu duanın dışında, yani ideolojik müdahalelerin dışında). Bu sözcük işlerin böyle olması *gerektiğini* kanıtlar, her şey olması gerektiği gibi olsun diye, baklayı ağzımızdan çıkaralım; "Amin" diyelim ki üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi yürüsün, toplumsal-teknik işbölümünün üretim, sömürü, baskı, ideolojikleştirme, bilimsel pratik ve benzeri alanlarda üretim ve dolaşım süreçlerinde, her gün, kendilerine tanınan mevkileri dolduran bireyöznelerin vicdanlarında, yani somut tavırlarında bu yeniden-üretim güvence altına alınsın. Kendilerine özne diye seslenilen bireylerin ve öznenin yansımalı tanınması ve Özne'nin "emirlerine" uyacaklarını özgürce kabul ederlerse Özne'nin öznelere verdiği güvencenin mekanizmasında nedir söz konusu olan? Bu mekanizmada sözü edilen gerçeklik, tanımanın *(ideoloji= kabul etme-tanıma/kabul etmeme-tanımama)* kendi biçimlerinde zorunlu olarak *tanınmayan* gerçeklik, son tahlilde gerçekten üretim ilişkilerinin ve ondan türeyen ilişkilerin yeniden-üretimidir.

Ocak-Nisan 1969

P.S. – Sunduğum şu birkaç şematik tez, Üst-yapının işleyişinin ve Alt-yapıya müdahale etme biçimlerinin bazılarını aydınlatıyorsa da, elbette ki *soyut* kalmaktadırlar ve de bazı önemli sorunları zorunlu olarak askıda bırakmaktadırlar. Bu sorunları kısaca anımsatalım:

1. Üretim ilişkilerinin yeniden-üretiminin gerçekleşmesinin *genel süreci* sorunu.

Bu sürecin ögeleri olarak DİA'lar bu yeniden-üretime ***katkıda bulunurlar***. Ne var ki, sadece katkılarını ele alan bir görüş gene de soyut kalır.

Söz konusu yeniden-üretim ancak üretim ve dolaşım sürecinin kendi bağrında *gerçekleşmiştir* İşçilerin eğitiminin "tamam-

landığı", kendilerine çeşitli görevlerin atfedildiği, vb. bu süreçlerin mekanizmasında gerçekleşmiştir. Değişik ideolojilerin (her şeyden önce de hukuki-ahlaki ideolojinin) etkisi bu süreçlerin iç mekanizmasında duyurur kendini.

Ne var ki, bu görüş hâlâ soyut kalmakta. Çünkü sınıflı bir toplumda üretim ilişkileri, sömürü ilişkileri, yani, uzlaşmaz sınıflar arasındaki ilişkilerdir. Egemen sınıfın ana hedefi olan üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi, bireyleri eğitip "teknik işbölümü" içinde farklı yerlere dağıtan işlem olamaz yalnız. Gerçekte, egemen sınıfın ideolojisi dışında bir "teknik işbölümü" yoktur: Emeğin "teknik" açıdan her bölünmesi, "teknik" açıdan her örgütlenmesi, emeğin *toplumsal* (= sınıfsal) bir örgütlenme ve bölümlenme biçimi ve maskesidir. O halde, üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi sınıfsal bir girişimden başka bir şey olamaz. Egemen sınıfla sömürülen sınıfı karşı karşıya getiren bir sınıf mücadelesi içinde gerçekleşir.

Üretim ilişkilerinin yeniden-üretiminin gerçekleşmesinin *genel süreci* demek ki bu sınıf mücadelesinin bakış açısı içinde yer alınmadığı sürece soyut kalır. Yeniden-üretiminin bakış açısı içine yerleşmek, son kertede, sınıf mücadelelerinin bakış açısına yerleşmek demektir.

2. Bir toplumsal formasyonda var olan *ideolojilerin* sınıfsal doğası sorunu.

Genel olarak ideolojinin "mekanizması" kendi başına bir olgudur. Bu olgunun birkaç sözcük (Marx'a göre *genel olarak üretimi*, ya da Freud'ta *genel olarak bilinçdışını* tanımlayan sözcükler kadar "yoksul" olan) tutan birkaç ilkeye indirgenebildiğini gördük. Bazı doğru yanları varsa da, bu mekanizma her gerçek ideolojik formasyon ile karşılaştırıldığında *soyut* kalır.

İdeolojilerin kurumlarda, bu kurumların kurallarında ve pra-

tiklerinde, yani DİA'larda *gerçekleştirildiği* düşüncesi ileri sürüldü. Bu sıfatla tümünün de, egemen sınıf için yaşamsal önem taşıyan üretim ilişkilerinin yeniden-üretimine, sınıf mücadelesinin bu biçimine yöneldiklerini gördük. Ancak, ne kadar gerçek olursa olsun bu bakış açısının kendisi de soyut kalıyor.

Gerçekten de, sömürünün ve yeniden-üretiminin koşullarını güvence altına alan ve sınıfsal baskıyı sağlayan sınıf mücadelesi aygıtı olarak, devlet ve aygıtlarının, ancak sınıf mücadelesi açısından bir anlamı vardır. Ne var ki, uzlaşmaz sınıflar olmaksızın sınıf mücadelesi de olmaz. Egemen sınıfın sınıf mücadelesi, diyen herkes ezilen sınıfın direnme, başkaldırı ve sınıf mücadelesi de, demiş olur.

Bu yüzden DİA'lar, *genel olarak* ideolojinin gerçekleşmesi, hatta egemen sınıf ideolojisinin ihtilafsız gerçekleşmesi de değildir. Egemen sınıfın ideolojisi Tanrı lutfu ya da devlet iktidarının yalnızca ele geçirilmesi sayesinde egemen ideoloji olmaz. İdeolojinin gerçekleştirildiği ve kendini gerçekleştirdiği DİA'ların yerleştirilmesiyle olur. Ama DİA'ların yerleştirilmesi de tek başına, kendiliğinden gerçekleşmez, tersine çok sert ve aralıksız bir sınıf mücadelesi sonunda kazanılır: İlkin eski egemen sınıflara ve bunların eski ve yeni DİA'lardaki tutumlarına karşı, sonraysa sömürülen sınıfa karşı.

Ancak DİA'lar içinde sınıf mücadelesi verildiği görüşü gene de soyut kalıyor. Gerçekten de, DİA'lardaki sınıf mücadelesi, sınıf mücadelesinin kimi zaman önemli ve belirtisel bir görünüşüdür: Örneğin, 18. Yüzyılda dine karşı sürdürülen mücadele, örneğin günümüzde öğrenimsel DİA'nın tüm kapitalist ülkelerde yaşadığı "bunalım" Ancak, DİA'lardaki sınıf mücadelesi, DİA'ları aşan bir sınıf mücadelesinin görünüşlerinden yalnızca biridir. İktidardaki bir sınıfın, DİA'larda egemen kıldığı ideoloji,

DIA'larda "gerçekleşir" ama başka yerden geldiği için onları aşar. Aynı şekilde, ezilen bir sınıfın DIA'lara karşı ve DIA'lar içinde, savunmayı başardığı bir ideoloji de başka yerden geldiği için DIA'ları aşar.

Bir toplumsal formasyonda var olan *ideolojiler* ancak sınıflar, yani sınıf mücadelesi açısından anlaşılabilir. Sadece DIA'larda egemen ideolojinin gerçekleşmesi ve sonunda DIA'ların elde edildiği ve DIA'larda gerçekleşen sınıf mücadelesinin biçimleri bu açıdan bakıldığında anlaşılır olmakla kalmaz, ama aynı zamanda ve de özellikle buna dayanarak DIA'larda gerçekleşen ve karşı karşıya gelen ideolojilerin nereden kaynaklandıkları da anlaşılır. Çünkü, DIA'ların egemen sınıf ideolojisinin *zorunlu olarak* gerçekleşmesi gereken *biçimi* ve ezilen sınıfın ideolojisinin *zorunlu olarak* hesaplaşması ve karşı karşıya gelmesi gereken *biçimi* temsil ettiği doğruysa, o zaman ideolojiler DIA'larda değil, sınıf mücadelesine katılan toplumsal sınıflardan, yani sınıfların var oluş koşullarından, pratiklerinden, mücadele deneyimlerinden vb. "doğuyorlar" demektir.

Nisan 1970

İDEOLOJİ

LOUIS ALTHUSSER

VE DEVLETİN İDEOLOJİK AYGITLARI

İdeoloji Ve Devletin İdeolojik Aygıtları; DİA kuramı, Althusser'in Kuram'a en özgün ve önemli katkılarından biridir. Güncelliğini halen koruyan hattâ her geçen gün daha fazla önem kazanan bu konu, Althusser'in müdahalesiyle yepyeni bir anlam kazanmış ve tartışmalar yepyeni mecralara doğru sürüklenmiştir. Elinizdeki metin bu anlamda öncü ve "biriciktir."

"Demek oluyor ki, ideoloji bireylere özne olarak sesleniyor. İdeoloji öncesiz ve sonrasız olduğuna göre, ideolojinin işleyişini tasarımlarken benimsediğimiz zamansallık biçimini artık terk etmeli ve şöyle demeliyiz: ideoloji zaten-hep özne olarak seslendi bireylere, bu da şunu demeye gelir ki, bireylere zaten-hep özne olarak seslenildi ideoloji tarafından, bu da bizi kaçınılmazcasına son bir önermeye götürür: **bireyler zaten-hep öznedirler.**"

Tarih Toplum Kuram - 14 www.ithaki.com.tr

ISBN 975-8725-21-1 İnternet Satış www.ilknokta.com

9 789758 725212

ithaki